

Keel ja Kirjandus

1
2017

Enn Ernits

O. W. Masing, karjalased ja vepslased

Janika Läänemets

Irma Truupõllu lugu

Ilona Tragel, Külli Habicht

saama-verb grammatilistes konstruktsioonides

Eneken Laanes, Daniele Monticelli

Andrei Ivanovi erand

Haldur Õim, Mare Koit

Inimsuhtlus ja selle arvutianalüüs

SISUKORD

ENN ERNITS. Kas Otto Wilhelm Masing vestles karjalaste ja/või vepslastega?	1
JANIKA LÄÄNEMETS. Nõukogude aja keerises. Irma Truupõllu lugu	8
ILONA TRAGEL, KÜLLI HABICHT. <i>saama</i> -verb grammatilistes konstruktsioonides	22
ENEKEN LAANES, DANIELE MONTICELLI. Mittekuulumise valu ja võimalus. Andrei Ivanovi erand eesti kirjanduses	41

RAAMATUD

PILLE-RIIN LARM. Faktofiili galaktika	58
EIK HERMANN. Ei?	61
REIN RUUTSOO. Vaimulooline Undusk	67
HALDUR ÕIM, MARE KOIT. Suundumusi inimsuhtluse keelelises analüüsis ja modelleerimises (I)	71

RINGVAADE

Lühikroonika	81
Kaitstud doktoritööd	84
<i>In memoriam</i> . Ülo Tonts (6. V 1931 – 19. XI 2016)	85

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

KAS OTTO WILHELM MASING VESTLES KARJALASTE JA/VÕI VEPSLASTEGA?

ENN ERNITS

Jutuajamine kõrtsis

Otto Wilhelm Masing kirjutas 30. oktoobril 1821 õhinal oma sõbrale Johann Heinrich Rosenplänterile, et kahe päeva eest oli ta Porkuni kõrtsis kella 21 paiku öömajale jäädes tutvunud üheksa venelasega [*Russen*], kellest kolm olid osalenud Peterburis Iisaku kiriku graniitsammaste tahu-misel; sambad olevat olnud lahti murtud Soomes (Kirjad III, saksa keeles lk 83–84, eestikeelne tõlge lk 87–88). Järgnevast selgub, et tegu polnud siiski etniliste venelastega.

Pärast seda, kui kirja autor oli meeste pool toopi viina välja teinud, laus-
sus üks noorem mees tunnustavalt: „Waat hüwa kuma!” Sellele järgnes dia-
loog: „„Mis?” ütlesin mina, „kas sa ka soome keelt räägid?” – „Ei, härra! Aunuse
keelt [*Olonesisch*].” – „Kas see on siis sama mis soome keel?” – „Ei, härra, see
on karjala keel! [*Karelish*]” Seepeale võttis üks vana mees sõna ja ütles: „Meie
oleme veskikivitegijad ja kivitahujad, rändame maailmas laialt ringi [---] Usu
poolest oleme venelased; Jumalat palume vene keeles; meie lapsed loevad ja
kirjutavad vene keelt, aga meie kodukeeleks on старинная – i. e. vana või vana-
nenu.”” Pärastpoole kostitas kirja autor kolme vanemat meest õllega ja neil
olevat jätkunud juttu kella kaheni öösel.

Masing oli jutuajamisel hämmastunud sellest, et väidetav karjala keel pärineks nagu „peaaegu muutumatult Võru maakonnast”. Ta lisas: „Märksin üles ilmatu hulga lauseid, mis on sulaselge tartu keel. Näit[eks] küsisin ma, kuidas öeldakse: täna ma suren? – *minna täempä kolen*; der Todt – *surm*. Lühidalt öeldes: need inimesed rääkisid karjala keelt ning mina nüüd eesti keelt; nemad said minust aru ja mina nendest. Ka ütlesid nad *on* asemel *om*; *penni* ja *koer* on sünonüümid; *mõrsja* on pruut tartu keeles, karjala keeles *mursja*. Nuga – tartu keeles *weits*, karjala keeles *waits*.”

Kas karjala või vepsa keeleaines?

Masing esitas vanas kirjaviisis väidetava karjala keele näidetena Rosenplänterile kaks kolmesõnalist lauset ja üksiksõnu, ühtekokku tosin lekseemi. Kirjapandust moodustavad noomenid poole. Peale selle leidub kogumis kaks verbi ning üks omadus-, ase-, määr- ja hüüdsõna. Kõik käändsõnad on nominatiivis. Üks tegusõna on oleviku ainsuse esimeses pöördes lõpuga *-n*, mis ei eritle keeli. Seevastu oleviku ainsuse kolmandas pöördes olev *om* on keelediagnostiliselt olulise tähtsusega (lähemalt allpool). Keelenäidetega tutvumisel tekkis siinkirjutajal kahtlus, kas on ikka tegemist mõne karjala keele teisendiga või hoopis vepsa keelega.

Graniidimonoliidid olid *Some ränna kaljo murrus walmistud*, kirjutas Masing lisaks kirjas mainitule ka oma nädalalehes (Peterpurrist 1822: 63). Huvi pakkus teada saada, kas see toimus Soome karjalaste aladel. Selgus, et mitte, vaid Lõuna-Soomes tänapäeva administratiivjaotuse järgi Kymenlaakso maakonnas Virolahti vallas Pyterlahtis, kus oli kivimurd avatud juba 1819. aastal, et varuda kaljuplokke Peterburi ehitiste, sh Iisaku kiriku tarvis. Töödeks värvati palju inimesi, kellest enamik oli toodud Venemaalt (Parkkinen 2013). Seetõttu mainiski Masing oma kirjas riigi järgi ja usu poolest kõigepealt venelasi. Ülimalt tõenäoliselt toodi kivimurdu töölisi peamiselt impeeriumi aladelt, kus leidis kaljusid. Kiviraiumine oli hästi arenenud Karjalas, kuid vähesel nõudluse tõttu otsiti ja leiti tööd tihti Peterburis, Riias, Tallinnas ja mujal; eriti tuntud olid vepsa kiviraidurid (PNR: 228, 379). Niisiis pole võimalu, et Masingul oli juttu vepslastega. Siiski pole osaliselt välistatud aunusekarjalased ning nende ja vepslaste vahele jäävad, keele ehituselt ja sõnavaralt vahepealsed lüüdilased. Igatahes oli tegu, nagu kirjas juba märgitud, Aunuse kubermangu elanikega.¹

Ülestähendatud näidete keeleline tuvastamine pole sugugi lihtne, sest a) sõnu ja nende muutevorme on väga napilt, b) sõnad pole noteeritud kuigi täpselt, c) kahe sajandi jooksul on keeled muutunud ning d) mainitud kolm läänemeresoome keelt on grammatilise ehituse ja leksika poolest üsna lähedased, mistõttu osa sõnu on isegi identsed. Parema ettekujutuse saamiseks on Masingu ülestähendatud sõnad ja kolme Aunuse kubermangus kõneldava murderühma / keele vasted paigutatud tabelisse; seejuures lähtuti sõnakujude lähedusest, mitte tähendustest. Tabeli aines on ammutatud sõnaraamatutest (KKS, LMS, SVJ ja SVK).

¹ Tänapäeval võib kõiki Karjalas kõneldavaid läänemeresoome keelekujusid peale vepsa keele käsitleda nii karjala keele murderühmadena kui ka regionaalkeeltena.

**Masingu (M) kirja pandud sõnad ja nende häälikulised vasted
Karjala keeltes**

Masingu sõnakuju ja võimalik hääldus	livviko	lüüdi	vepsa
<i>hüwa</i> [hüüvä]	<i>hüvä</i>	<i>hüvä</i>	<i>hüvä</i>
<i>koer</i>	<i>koiru</i>	<i>koir</i>	<i>koir</i>
<i>kolen</i> [koolen]	<i>kuolen</i>	<i>kuolen</i>	<i>kolen</i>
<i>kuma</i> [kuuma]	<i>kuomu</i> <i>kuoma</i>	<i>kuom</i>	<i>kom</i>
<i>minna</i> [mina, minä]	<i>minä</i>	<i>mina</i> <i>miñä</i>	<i>minä</i>
<i>mursja</i>	–	–	<i>muržäin</i> <i>muržei</i>
<i>om</i>	<i>on</i>	<i>on</i>	<i>om</i>
<i>penni</i> [peni]	<i>peni-kky</i>	–	–
<i>surm</i>	<i>surmu</i>	<i>surm</i>	<i>surm</i>
<i>täempä</i>	<i>tänäpäi</i>	<i>tänäpä</i> <i>tänämbä</i>	<i>tämbäi</i> <i>tänambei</i>
<i>waat</i>	<i>vot</i>	<i>vot</i>	–
<i>waits</i>	<i>veičči</i>	<i>veittš'</i>	<i>veič ~ viič</i>

Tabelist selgub, et M *hüwa* 'hea' ja *minna* 'mina' erinevad Aunuse kubernangus kõneldavate keelte sõnast üksnes vokaalharmoonia poolest, kuid on võimalik, et kirja autor toetus tartu keele tavale, milles seda järgsilbis väga sageli ei märgitud (Hint 2008: 553). M *koer* on ilmselt ebatäpne noteering: käsitletavad keeled ei toeta *e*-häälikut, vaid see on Masingul märgitud ilmselt tallinna keele mõjul. Livviko keeles esineb nii selles sõnas kui ka lekseemis *surmu* lõpp *-u* (nagu vienakarjalas *-a*), ent siinkohal ei saa olla päris kindel, et Masing pole eesti keelele toetudes teoretiseerinud. Nimisõnade apokoopilised vormid osutavad kas vepsa keelele või lüüdi murdele. Ka M *waits* 'väits, nuga', mille diftong on väga tõenäoliselt just tähetäppide unustamise tõttu ebatäpne, näitab lõpukadu. Näikse, et Masing pole tajunud č-afrikaati, mis esineb kõigis Karjala keeltes.

Ka M *kolen* 'koolen, suren', mis võiks osutada pigem vepsa keelele, milles erinevalt karjala murretest esineb, tõsi küll, lühike vokaal, pole kindel argument, sest kirja autor võis diftongi *uo* kõrvust mööda lasta. M *penni* [peni] 'peni, koer' sõna käsitletavates keeltes pole leitud. Küll esineb keeleala lõunaosas livviko Salmi murrakus vastu Soomet *penikky* kutsika tähenduses, vrd ka soome *penikka* ja vienakarjala *penikkä* (KKS). Pelka *peni*, mis kuulub vähemalt läänemeresoome-permi tüvevarakihti (EES: 361), on kunagi tõenäoliselt kasutatud ka läänemeresoome keelte põhjarühmas ning võis Karjalas kahesaja aasta eest veel tundud olla. Teisalt pole võimatu, et Masingul tekkis vestluse käigus assotsiatsioon vepsa sõnaga *pen* 'väike' seoses tööga, et 'kutikas' on *pen* *koir* 'väike koer'.

Mõneti mõistatuslikuna näib M *kuma* [kuuma] 'vader; seltsiline', millega on täiesti sarnased vaid vadja *kuuma* ja isuri *kuuma* (~ *kooma*) Ingerimaal (VKS: 525; IMS: 202, 226). *a*-lõpuline *kuoma* esineb vaid livviko ühes lõuna-

poolses murrakus vastu vepsa ala (KKS). Tegu on vene laensõnaga, vrd *кым* ja (naissoost) *кыма*. M *waat* 'vaat, kae' puhul Karjala keeltest ei leia *vaatama*-sõnale vastavat lekseemi, sest viimane esineb *valva*-tuletisena genuiinsena üksnes eesti keeles (EES: 589). Tõenäoliselt peegeldab *waat* vene keelest laenatud hüüdsõna *vot*, mille vokaal oli emfaatiliselt pikenenud, nagu ka tõenäoliselt sõnakujus *hüüwa*. Teisalt võisid noorema mehe häälduses esisilbi vokaalid ollagi pikenenud vene keele mõjul. See seletaks ka *kuuma* esinemise. Vepsa sõnastikes *vot* ei kajastu, kuid seda tänapäeval kahtlemata tarvitatakse ja võidi kasutada juba ammugi, ent vaadeldavatest sõnadest koosnev lause ei tarvitse pärineda vepslaste suust.

Ülejäänud Masingu kirja pandud sõnadel on enim sarnasust vepsa keelega. Nende hulka kuulub kõigepealt *om* 'on', mida kirja autor on eraldi rõhutanud. Tõsi küll, seda sõnakuju leidub ka teistes keeleteisendites, kuid väga piiratult, üksnes *p* ja *v* ees, nt lüüdi *Nügöi om vilud iumad* 'nüüd on külmad ilmad'; *Om puol'üöd* 'on kesköö'; seevastu *lind on harakk* 'lind on harakas' (LMS: 281, 288, 290; vt KKS sub *olla*). Ka M *täempä* 'täna' on üsna sarnane vepsa sõnaga. *Tänä*-kuju oleks Masing põhjaeesti keelekuju oskaja ja pooldajana ehk suutnud eritleda. Ka M *mursja* sobib paremini ühte vepsa sõnakujudega *muržäin* ~ *muržei* 'noorik, noor abielunaine; minia, vennanaine, mehe vennanaine'. Tegu on balti laenuga, mis varem võis esineda ka livvikos ja lüüdi murdes, on tänini säilinud nooriku tähenduses ka vienakarjala murdes (EES: 293; KKS sub *morsien*). Vaevalt et Masing võttis sõnade kõrvutamisel peale häälikulise kuju arvesse tähendust: mõrsja tähistamiseks on Karjala keeltes tarvitusel hoopis teised sõnad: viena *antilaš*, livviko *andilas*, lüüdi *ñevest* ja vepsa *nevest* 'mõrsja, pruut'.

Karjala rahvast nädalalehes

Kõnes oleva kohtumise põhjal publitseeris Masing 1822. aastal oma nädalalehes pikema artikli, milles kirjeldas Aunuse kubermangu elanikke: „Karela rahwas. Seddasama wiimsest nimmetud, kutsutakse ka Olontsi-rahwaks, et ta Olontsi kubbernemangus [---] ellab. Meie rahwas tunneb seda rahvast küllalte, sest et seält suisel ajal kiwwiteggijaid ja kaewokaewajaid meie male tuleb. Needsammad kiwwiteggijad nimmetawad ennast Kareltsid.” Edasi põhjendatakse nende nime seost sõnaga *karjalised* (*Hirtenvolk* ['karjusrahvas']), räägitakse usutunnistusest ning kodu- (*issikeskes rägime Karela kele*) ja kirikukeelest, millest oli juba juttu vaatluse all olnud kirjas. Masing lisas: „Olleme issi saggedaste selle rahwaga palju rakinud [---] Ütlewad nemmad, et tagga Tartu maal, kõigeennamiste Rõugo, Põlwe ja weel tõistes kihelkondades,² nende kele pessa asse peab ollema; ning et nende ja Rõugo rahwa kele wahhel, ei seda wähhematki wahhet pea kuluma. Ütlewad, et nemmad ka weel sedda: et Tällina maal innimesed mitte nende juttu täieste ei mõista, ning et nemmad issi ennemine Tällina keelt mõistwad, kui et se rahwas nende keelt mõistaks.” (Teadused 1822: 386–387).

Näikse, et need sõnad on Masing vestluskaaslaste suhu ise pannud. Kirjutis peegeldab esmakordselt Eesti-Karjala sidemeid. Ilmselt pole meie kirja-

² Lausest võib jääda mulje, et nimetatud kihelkonnad asuvad Tartumaal. Tegelikult oli Võru maakond rajatud juba XVIII sajandi lõpuveerandil.

sõnas varem Karjala elanikkonda käsitletud. Vepslasi ja lüüdilasi toona teis- test ei eristatud. Rahva enesenimetuseks oli märgitud *Kareltsid*, st karjalased, ent seda vene keeles (vrd карелец : карельцы), mis pole rahvaomane. *Karela* on tõenäoliselt Masingu enda moodustatud vene või saksa (< vene) keele baasil, nõnda samuti ka territooriumi järgi loodud *Olontsi-rahwas* (vn Олоней; vrd 1827 vps *Anuksen ~ Olentsan lidn* 'linn'; Branch 1973: 92). Pole teada, milline oli äänisvepslaste toonane enesenimetuse: Irina Vinokurova (2015: 11) andmetel on viimasel ajal selleks *ludinik* ja *ludilaine*, sõna-sõnalt 'lüüdilane'; vepsa sõnaraamatu ja Zaitseva (1981: 6) järgi on seda kasutatud üksnes Kesk-Vep- sas, kuid oma keelepruugi kohta Äänisjärve-äärsetest küladest on teada, tõsi küll, *lüdikel* ja *lüdikš* (SVJ: 303–304).

Lõpetuseks

Masingu kirjas mainitud noorema mehe pillatud heakskiitev lause napsipak- kuja kohta ei sisalda midagi vepsapärast, kuid seda on kellegi vanema mehe fraas, mis sisaldab vepsa sõnale sarnast **tämpäi ~ *tämbäi*. Vepsa keelele viitab mõningatele küsitavustele vaatamata ka mitu eespool käsitletud üksik- sõna. Peale laensõna *kuuma* pole ainustki näidet, mis räägiks vepsa keele ole- tuse vastu.

Seega on Masing talletanud vepsa keelt enam kui kaks aastat enne soome keeleteadlast Andreas Johan Sjögrenit, kes vepslaste ja nende keele teadusele avastajana, identifitseerijana ja kirjeldajana kirjutas neist oma päevaraama- tus esimest korda 15. augustil 1824. Muide, esialgu pidas temagi vepslaste keeleuusust karjala keele livviko murde variandiks (vt Branch 1973: 83 jj). Niisiis oleks Masing ajaliselt teine isik, kes on teadaolevalt vepsa keelt kirja pannud. Esimeseks vepsa kirjamälestiseks on tavaliselt alates Eemil Nestor Setäläst peetud XVII sajandi teisest veerandist pärinevaid loitse, mille keelt on aga viimasel ajal Möznikovi poolt käsitletud livviko, lüüdi ja vepsa keele eellasena [!] (Möznikov 2010: 286; Osnovnõje 2010: 46 jj).

Siiski tuleb rõhutada, et andmete nappus ei võimalda keelt päris veenvalt välja selgitada. Kirja ja ajalehekirjutise põhjal otsustades võiks peale vepsa keele kõne alla tulla ka karjala keele murded, ent selle kinnituseks pole ühtki veenvat keelelist tõendit.

Masing võrdles vepsa (tema järgi küll karjala) keelt esimest korda ühe sugulaskeelega – tartu kirjakeelega (ja Võru murdega) ning nentis üllatavaid sarnasusi. Ent kirja autori tõeliseks eesmärgiks polnud keelesuguluse tões- tamine, vaid veendunud, isegi kohati raevuka tartu keele vastasena kasutas ta sarnasust tõestusmaterjalina demonstreerimaks, et tartu keel on arengus samavõrd maha jäänud nagu kirja autori väitel vananenud, suuliselt tarvita- tav karjala keel: „Mis alust on nüüd härradel oma [tartu] keelega uhkustada? See on ju kultuurilt pool tuhat aastat maha jäänud. Ja nüüd ütlevad need härrad, et neil on keele juur käes. Juur on paljudel taimedel kasutamiskõlb- likum kui lehed, aga mitte alati pole see nii, kõige vähem keeles, sest keel on inimkultuuri produkt, selle tõusu ja languse dokument.” (Kirjad III: 88)³ Tege-

³ Siinkirjutaja jätab Masingu öeldu teoreetilise põhja lähemalt uurimata. Metafoorselt kõneles keelest kui keelepuust (sks *Sprachbaum*) ning selle (mahlakatest) juurtest, punga- dest ja viljadest juba XVII sajandi keskpaiku saksa luuletaja ja keeleteadlane Justus-Geor- gius Schottelius (Maurer, Rupp 1974: 19–20).

likult oli *старинная* tõlkimine ja tõlgendamine vananenuks (*alte oder veraltet*) Masingu lapsus, ent teisalt võis see olla soovunelm või tahtlik tegugi; õigupoolest on vene sõna tähenduseks 'vanaaegne, muistne', mistõttu sel oli toonase keelejuhi meelest ilmselt positiivne konnotatsioon.

Kirjandus

- Branch, Michael 1973. A. J. Sjögren. Studies of the North. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 152.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- EES = Eesti etimoloogiasõnaraamat. Koost ja toim Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar. Peatoim Iris Metsmägi. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.
- Hint, Mati 2008. Tartu keele avaliku kasutamise taandareng vajab täpset dokumenteerimist. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 553–556.
- IMS = Inkeroisurteiden sanakirja. Toim R[uben] E[rik] Nirvi. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae 18.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1971.
- Kirjad III = Otto Wilhelm Masingu kirjad Johann Heinrich Rosenplänterile 1814–1832. Kolmas köide 1821–1823: Kirjad 117–215. Koost Leo Anvelt, Eva Aaver, Heli Laanekask, Abel Nagelmaa. Tartu, 1996.
- KKS = Karjalan kielen sanakirja 1–6. Peatoim Pertti Virtaranta, Raija Koponen. Helsinki: Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus, Suomalais-Ugrilainen Seura, 1968–2005. <http://kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/karjala.cgi> (1. XI 2016).
- LMS = Lyydiläismurteiden sanakirja. Ainekset keränneet Kai Donner, Jalo Kalima, Lauri Kettunen, Juho Kujola, Heikki Ojansuu, Elvi Pakarinen, Y. H. Toivonen ja E. A. Tunkelo. Toimittanut ja julkaissut Juho Kujola. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae 9.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1944.
- Maurer, Friedrich, Rupp, Heinz 1974. Deutsche Wortgeschichte 2. 3., neuarbeitete Auflage. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Mõznikov 2010 = С. А. Мызников, Карельско-вепские заговоры Олонецкого сборника. – Русские заговоры из рукописных источников XVII – первой половины XIX в. Составление, подготовка текстов, статьи и комментарии А. Л. Топоркова. (Традиционная духовная культура славян. Публикация текстов.) Москва: Индрик, lk 286–310.
- Osnovnõje 2010 = Основные проблемы публикации и изучения Олонецкого сборника. – Русские заговоры из рукописных источников XVII – первой половины XIX в. Составление, подготовка текстов, статьи и комментарии А. Л. Топоркова. (Традиционная духовная культура славян. Публикация текстов.) Москва: Индрик, lk 37–86.
- Parkkinen, Jukka 2013. Pyterlahden graniittilouhos, Virolahti. <http://retki-paikka.fi/vapaa/pyterlahden-graniittilouhos-virolahti/> (1. XI 2016).
- Peterpurrist. – Marahwa Näddala-Leht, 22. II 1822, nr 8, lk 62–63.
- PNR = Прибалтийско-финские народы России. Ответственные редакторы Е. И. Клементьев, Н. В. Шлыгина. Москва: Наука, 2003.
- SVJ = М. И. Зайцева, М. И. Муллонен, Словарь вепского языка. Ленинград: Наука, 1972.
- SVK = Tatjana Boiko, L'udmila Markianova 2011. Suuri ven'a-karjalaine sanakniigu (livvin murreh). Petroskoi: Verso.
- Zaitseva 1981 = М. И. Зайцева, Грамматика вепского языка (Фонетика и морфология). Ленинград: Наука.

Teädused. – Marahwa Näddala-Leht, 6. XII 1822, nr 49, lk 383–387.

Vinokurova 2015 = И. Ю. Винокурова, Мифология вепсов. Энциклопедия. Петрозаводск: Издательство ПетрГУ.

VKS = Vadja keele sõnaraamat. Vad'd'aa tšeelee sõna-tširja. 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim Silja Grünberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013.

Has Otto Wilhelm Masing had a talk with Karelians and/or Wepses?

Keywords: history of Finno-Ugric studies, lexis, Finnic languages, Vepsian, Karelian

Otto Wilhelm Masing wrote in 1821 to Johann Heinrich Rosenplänter, that in a tavern he had met with Karelians from Olonets province. Masing presented in his letter two three-word sentences and six particular words by the old spelling system: *hüwa* 'good', *koer* 'dog', *kolen* '(I) die', *kuma* 'godfather; good mate', *minna* 'I', *mursja* 'bride' (in fact 'young married woman' and other meanings), *om* 'is', *penni* 'dog', *surm* 'death', *täempä* 'today', *waat* 'here', *waits* 'knife'.

It is possible that Masing has noticed at least some Vepsian words but very scantily. This proofs lack of apocope (also in Lydic) and the words *?kolen*, *om*, *täempä* (cf. Vepsian *tämbäi*) and *mursja* (Vepsian *muržäin* ~ *muržei*). The other lexemes (except *kuma*) are neutral in the language diagnostical sense. Masing did it more than two years earlier than the Finnish linguist Andreas Johan Sjögren, who had mentioned the Vepses for first time in 1824. Chronologically Masing was the second person, which has recorded some Vepsian material. The first recording (charms) come from the second quarter of the 17th century. After Myznikov, they are not in Vepsian but a commune predecessor [!] language of Olonetsian, Lydic and Vepsian. Masing as first has compared the Vepsian (after him Karelian) words with a related language – South Estonian literary language (and Võru dialect).

Enn Ernits (b. 1945), PhD, DVM, Estonian University of Life Sciences, Associated Professor, enn.ernits@emu.ee

NÕUKOGUDE AJA KEERISES

Irma Truupõllu lugu

JANIKA LÄÄNEMETS

Reet Krusten küsis 1969. aasta augustis Nõukogude Naise veergudel rubriigis „Lehekülgi kirjandusloost”: „Mäletate „Rohelise päikese maad”?“ Mõnikümmend aastat varem oli muinasjutt kahe nuku seiklustest metsa-aluses kuningriigis kuulunud populaarsemate eesti lasteraamatute hulka, 1960. aastate lõpuks ei olnud teose tundmine aga enam kaugeltki iseenesest-mõistetav. Vahepealne rahutu aeg oli sealjuures unustusetolmuga katnud mitte üksnes raamatu, vaid ka selle autori, Irma Truupõllu (1903–1980) nime. Käesolev artikkel üritab heita valgust asjaoludele, kuidas ja miks nii sündis.

Irma Truupõld (kodanikunimega Johanna Wilhelmine Irmgard Treufeldt, hiljem abielus Pihlak) sündis 29. juulil 1903 Tallinnas. Tulevane kirjanik oli pooleteiseaastane, kui tema isa suri kopsupõletikku ning ema jäi üksi nelja tütart kasvatama. Truupõllu lapsepõlv möödus Valgas, kus elas tema ema vanem vend, kes võttis leseks jäänud õe ühes lastega enda juurde. Sule järele haaras tüdruk juba mudilaseeas, pannes veel enne kooliminekut paberile oma eluloo (Krusten 1969: 9). 1918. aastal asus neiu õppima Elfriede Lenderi tütarlastegümnaasiumisse Tallinnas, kus temast sai kiiresti hinnatud sõnaseadja. Truupõllu kirjandeid loeti tihti klassis teistele eeskujuks ette, lisaks lõi ja esitas ta koolipidudel oma värsse, juhtis kirjandusringi ning toimetas klassi ajakirja (Krusten 1969: 9; Teder 1973: 1228). Samasse perioodi jääb ka tema kirjavahetus luuletaja ja lastekirjaniku Friedrich Kuhlbarsiga.¹ Trükidebüüdiniigi jõudis Truupõld juba koolipõlves, kui 1923. aasta sügisel ilmus populaarses lasteajakirjas Laste Rõõm (nr 21) tema lühijutt „Tuuleema ja tuuleonu”.

1924. aastal kooli lõpetanud, soovis neiu, kes lisaks kirjutamisele ka joonistas ja voolis hästi, jätkata õpinguid Riigi Kunsttööstuskoolis (täna Eesti Kunstiakadeemias), kuid õe ootamatu haigestumine ja sellest tingitud pere majandusliku olukorra halvenemine tõmbasid plaanile kriipsu peale. Skulptori asemel sai Truupõllust arveametnik Päevalehe toimetuses. Õnneliku juhu tahtel sattus ta seal ühte ruumi tööle Laste Rõõmu tollase tegevtoimetaja Julius Oengoga. Ei läinud kaua, kui Truupõld hakkas toimetajale oma kaastöid pakkuma. Tagasiside oli väga positiivne ning Oengo õhutusel ja toetusel sai neiu üks ajakirja aktiivsemaid autoreid. (Krusten 1969; Teder 1973: 1228) Päevalehe juurde jäi Truupõld 1932. aastani, mil temast sai vabakutseline kirjanik.

¹ Kuhlbars (1841–1924) oli olnud Truupõllu onu õpetaja ning kirjandushuviline sugulane olla tüdrukule lapsepõlves literaadist kõnelenud (Veri 1981). 1922. aasta kevadel kirjutas Truupõld Kuhlbarsile ja avaldas soovi samuti tema õpilaseks saada (KM EKLA, f 65, m 17: 6). Mees ütles kehvale tervisele viidates ära, kuid julgustas neidu oma tekste avaldamiseks ajalehtedele ja ajakirjadele pakkuma (KM EKLA, f 65, m 2: 39).

Irma Truupõllu portreefoto, 1941
(KM EKLA, A-37: 3723).

Lisaks Laste Rõõmule avaldasid Truupõllu töid Eesti Naine, Lasteleht, Laste Maailm, Nädal Pildis, Olion, Päevaleht, Raadio, Taluperenaine, Vikerraar ja Väikeste Sõber, nõukogude ajal veel Pilt ja Sõna, Säte ning Õhtuleht. Perioodika veergudele on need tekstid jäänudki, eraldi kaante vahele Truupõllu lühiproosa ja luuletused jõudnud ei ole. Tema varasemast loomingust väärivad esiletõstmist mudilaste töid ja mängu kujutavad lühipalad ning lüürilis-fantastilised muinasjutud loodusest, samuti lapse elu ja aastaegade vahetumist kajastav realistliku põhikoega lasteluule. Kui tänapäeval ongi Truupõld tuntud peaaesjalikult lastekirjanikuna, siis oma kaasaegsete seas äratas ta esmalt huvi täisealisele publikule suunatud luulega. Tähelepanu köitsid tema armastusluuletused, kus põimuvad õrn romantika ja paheline krig ning kujutatakse julge avameelsusega iseseisva, eneseteadliku naise mõtteid ja tundeid. Truupõllu lembeluule on otsekohene ja erootiline. Ta käsitleb naisi tundeliste ja lihalike olenditena, kes ei karda meelelisel ihal end juhtida lasta, jäädes siiski tugeva hingelise komponendiga karakteriteks. Naiselikkus on Truupõllu jaoks nii vaimne kui ka kehaline kvaliteet, mille tõetruu edasiandmise eelduseks on selle kujutamine tervikuna. Truupõllu värsside kirglikkus ärgitas üht kriitikut teda lausa Marie Underi võimalikuks mantlipärijaks kuulutama (Ehrmann 1933: 224). Uut eesti esipoetessi Truupõllust siiski ei saanud – 1930. aastate keskel pühendus ta isamaalisele luulele, misjärel ilmusid tema värssidesse kunstilist väärtust kahandavad paatos ja ideoloogiline kallutatus.

Truupõllu lastejutud, eriti 1920. aastail kirjutatud, on tihtipeale küllaltki lõdva struktuuriga. Episoodilisus, järsud üleminekud tegevuskäikude vahel ning kirjeldavate ja jutustavate lõikude ebaproportsionaalne jaotus muudavad tekstid sageli kohmakaks ja ebaühtlaseks. Truupõllu luulele jälle on ette heidetud temaatilist üksluisust (Krusten 1969: 10). Samal ajal väärib tunnustust Truupõllu elav ja tundeküllane väljenduslaad ning isikupärane keelekasutus.

Viimane tuleb kõige selgemini esile nii tema luuletustes kui ka proosapalades rohkelt leiduvates kõnekujundites, mis on originaalsed ja huvitavad, vahel kummalisedki. Olgu toodud mõned näited: „kus madu vosvorkuristikus küsitleb, / su altarit tulikerana pühitseb” (Truupõld 1925a), „virmalised tulistel vankritel taevateedel kihutasid” (Truupõld 1925b: 174), „sfinksiline kuu”, „Öön süttind linn, kui tuhat kobra silma, / Ta jälgib, puurib meid kui saatuline nõid” (Truupõld 1931a), „jumestava taeva õrna uttu”, „su rändav vari kehas-tund komeet” (Truupõld 1931b), „pisarad nagu hõbedased herved” (Truupõld 1932: 54), „Lehtrohelisest laest kuldtilgana poeb päikest alla”, „süda – taevakistud päiksekuld” (Truupõld 1934).

Truupõld saavutas oma loomingulise haripunkti 1936. aastal, mil ta osales käsikirjaga „Öömori okaslinn” teisel kirjastuse Loodus korraldatud lastekirjanduse võistlusel ning teenis esimese auhinna.² Raamat jõudis poodidesse veidi enne jõule. 1936. aasta alguses oli „Looduse lasteraamatu” väljaandel ilmunud teinegi Truupõllu tekst, kunstmuinasjutt „Rohelise Päikese Maa”.³ Mõlemad on muinasloo vormis sissevaated metsaaluse mikromaailma elukorraldusse.⁴ Autor jagab lugejale teadmisi putukate ja teiste pisiolendite eluviiside ning looduseaduste toimimise kohta, näitab väikesele raamatusõbrale loodushoidlikku suhtumist ning rõhutab kõige elava austamise olulisust. Seejuures ei tee kirjanik proovi looduseaduste tumedamaid külgi varjata. Avameelselt kõneldakse muu hulgas surmast ja kaduvusestki. Hääbumist kirjeldatakse loomuliku osana elu- ja seda määravast aastaringist.

Truupõld kujutab loomtegelasi valdavalt realistlikus olustikus. Nende inimlikeks omadusteks on vaid kõnevõime ja inimlikud tunded. Antropomorfsete loomtegelaste olemasolu tekstides lihtsustab paralleelide tõmbamist inimeste maailmaga. Nii võib „Öömori okaslinna” sipelgakoloonias näha rahvusriigi ideaalprojektsiooni, „Rohelise Päikese Maas” aga rahvusvahelise ideaalühiskonna mudelit. Kui „Rohelise Päikese Maas” seatakse mitut liiki putukate ja loomade sõbralik koosseksisteerimine eeskujuks erinevast rahvusest ja rassist inimeste suhtlusele (Niitra 2005a: 74) ning rõhutatakse vennaliku kokku kuuluvuse olulisust ühiskonna eduka funktsioneerimise jaoks, siis „Öömori okaslinna” on vaadeldud 1930. aastate eesti rahvusideoloogilise lastekirjanduse kontekstis (Pärl 1937: 182; Pervik 2000: 9; Niitra 2005b: 11). Mari Niitra kirjutab: „„Öömori okaslinnas” mängivad kaasa tavateadvuses metafoorselt sipelgatele omistatud jooned nagu töökus, visadus, vaprus – kõik omadused, mis peaksid olema ühe rahva ideaaliks” (Niitra 2005b: 11), ning nõnda täidab

² Esikoht läks jagamisele Truupõllu „Öömori okaslinna” ja Karl Ristikivi „Semude” vahel. II auhind: K. Ristikivi „Sinine liblikas”, Elmar Õun „Kolm oravat”; III auhind: Elmar Ramla „Lugu põialpoisist, kotkast ja sitikast”, Ilmar Ainelo „Vello tee õnnele”, Aksel Valgma „Rahapada”; IV auhind: Leida Tigane „Lugu kahest laisast varesest”, Elmar Valmre „Mardi esimene suur teekond”; V auhind: Oskar Kuningas „Teine rühm”, Leontine-Elvine Robert „Rekon”, E. Palts „Mängusõbrad”.

³ Loo esimese visandi pani Truupõld paberile juba 16-aastasena (Truupõld 1980: 104). 1921. aasta kevadeks oli valmis teinegi variant (pealkirjaga „Roheline päike ehk Kui ta tuli, oli ja läks”), mis Truupõllu enda illustreerituna asub praegu tema poja Ilmar Pihlaku erakogus.

⁴ Truupõld oli eesti lastekirjanduses üks esimesi, kes oma teostes metsaalust mikromaailma kujutas. Hiljem on sama teinud Johannes Selg („Sipelgas Si”, 1939), B. Vester („Sipelgate linnas”, 1940), Heino Väli („Vapustav Tulikametsa lugu”, 1970), Elar Kuus („Sip-sip”, 1988), Lehte Hainsalu („Väike hiiglane”, 2003), Kaspar Palm („Nipsiblikute saladus”, 2006; „Sooritsika avastusretk”, 2009), Kamille Saabre („Kolme rõõmu päev”, 2013) ja Eve Hele Sits („Üheksa väega maja”, 2013).

jutustus ka kasvatuslikku ülesannet. See on suure tõenäosusega ka põhjus, miks „Öömori okaslinnast”, erinevalt „Rohelise Päikese Maast”, ei ilmunud nõukogude ajal kordustrukke.⁵

1937. aastal ilmusid eraldi trükisena veel kaks Truupõllu kirjutist: kristlikus vaimus pühademuinasjutt „Kuidas jõuluvana leidis endale ameti” ja noorsoojutustus „Aadi esimene armastus”, mis käsitleb seda, kuidas tundlikust linnapoisist saab maal veedetud suve jooksul tugev ja teotahteline nooruk. Ühtlasi tärkab temas esimene kiindumus: armastus oma kodumaa vastu. Loo eesmärk on süvendada lapses isamaalisi tundeid ja juurutada temas eesti-meelsust. Eestlus olgu uhkuse, mitte häbi allikas, kuulutab autor. Eriti teravalt kritiseeritakse kadaklust (Truupõld 1937: 204–208).

Truupõllu teosed kujunesid kiiresti menukaks. Eriti populaarseks sai „Rohelise Päikese Maa”, mis kirjaniku enda dramatiseeritud kuuldemänguna jõudis kümnendi lõpus nii Eesti kui ka Soome raadiote eetrisse. Ühtlasi ilmus see 1938. aastal Kerttu Mustoneni tõlkes soome keeles.⁶ Kriitikudki jagasid „Rohelise Päikese Maale” ja „Öömori okaslinnale” kiitust. Esile tõsteti lugude südamlikkust ja fantaasiarikkust, samuti tunnustati autori otsust hoiduda moraalilugemisest (Ambur 1936: 172; Elango 1936: 241; Päril 1936a: 138, 1936b, 1937: 182; Väärtuslikke... 1936: 7). Truupõld leiti olevat tõusmas eesti lastekirjanike esirinda (Ambur 1936: 171; Päril 1937: 182). Jahedamaks kujunes „Aadi esimese armastuse” retseptsioon: kritiseeriti nii teose vormilist lahendust⁷ kui ka varjamatult kasvatuslikku suunitlust. Lasteraamatu kohta propageerivat see liiga jõuliselt rahvuslust. (Päril 1938: 212; Roos 1938: 100; Sillaots 1938: 64)

Kümnendivahetusel avaldas Truupõld ajakirjas Nädal Pildis ka naiseks olemise problemaatikat lahkavat lühiproosat. Lühijutud „Brutaalne Aadam” (1939, nr 4), „Lembe” (1939, nr 11) ja „Ülestõusmine” (1940, nr 5) kuuluvad kirjaniku kunstiväärtuslikemate teoste hulka. Neis on ühendatud põnev aines, läbimõeldud struktuur ja rikas keel. Loos „Brutaalne Aadam” satub minategelane rongis kahe võõra, mehe ja naise vahelise mängu tunnistajaks. Neiu üritab meeleheitlikult mehe tähelepanu võita, kuid viimane ei tee teda märkamagi, riivab nii neidise tundeid ja tekitab pahameelt neid jälgivas peategelases, kes terve sõidu elab vaikides kaasa naise ponnistustele. Jutus „Lembe” leiab noor sünnipäevalaps end armukolmnurgast oma väljavalitu ja kogenenuma sõbrannaga. Magusa armutunde asemel võtab neius võimust kibe kadedus, mille ta suudab viimaks siiski ületada, muutudes sellega mehele kättesaamatuks.

Lüürilistes tekstides segunevad romantika ja erootika. Truupõld vaatleb naise pilgu läbi sugupooltevahelisi suhteid. Tegelaste armumängud ebaõnnestuvad, mees ja naine on liiga erinevad, et neist võiks saada paar. „Brutaalses Aadamas” näitab üleolev ja enesekeskne mees end naisest kõrgemana, kuid osutub tegelikult hoopis madalamaks, „Lembes” omandab nimeategelane armukadedusest lahti öeldes peaaegu pühaliku oreooli, mis mehe eemale kohutab.

⁵ Teiste nõukogulikku paradigmasse mittesobivate ilmingute seas väärivad äramärkimist sipelgakoloonia hierarhilise struktuuri rõhutamine ning antagonistliku rolli omistamine punastele sipelgatele.

⁶ Mustonen vahendas soome keelde ka „Öömori okaslinna”, mis ilmus põhjanaabrite juures 1943. aastal, kurioosel kombel aga ilma autori teadmise ja nõusolekuta (Pihlak 2014).

⁷ Teos on üles ehitatud valdavalt nimeategelase kirjadele, mida poiss maalt oma kodutele ja tuttavatele saatma hakkab. Mina- ja tema-jutustuse näiliselt juhuslik vaheldumine ning osiste ebaproportsionaalne vahekord häirivad aga teksti terviklikkust, mistõttu mõjub epistolaarsetele teostele iseloomulik episoodilisus kõnealusel juhul pigem ebaühtluseks.

Ebavõrdsusest saab tegelasi eraldav kuristik, seejuures on mõlemal juhul just naisel kõrgem moraalne positsioon.

Lühijutu „Ülestõusmine” lahendus on hoopis traagiline. Noor abielunaine seatakse kohutava valiku ette: kas sünnitada väärenguga, surmale määratud laps või rasedus katkestada. Suutmata leppida tõsiasjaga, et tal pole määratud emaks saada, otsustab naine hoopis enesetapu kasuks. Loo keskseks teemaks ongi emadus. „Alles lapse kaudu muutub naine täiuslikuks inimeseks,” kuulutab üks tegelastest (Truupõld 1940: 117).⁸ Ülistades emadust, naeruvääristab autor ühtlasi daame, kelle elu keerleb ainult pidude ja kleitide ümber (Krusten 1969: 10). Hoolimata paigutisest melodramaatilisusest on tegu psühholoogiliselt rikka tekstiga. Just naise hingeelu nüansirohket kujutamist on peetud Truupõllu täiskasvanutele suunatud proosa suurimaks vooruseks (Krusten 1969: 10; Teder 1973: 1229).

Niisiis oli Truupõld Teise maailmasõja puhkedes parajasti oma kirjanikute tipul. Ühtlasi oli ta selleks ajaks abielus arsti ja ühiskonnategelase Oskar Pihlakuga. Nende kolmest lapsest noorim sündis aga juba okupeeritud Eestis. Ent sellal, kui ema rõõmutses, kirjanik Truupõllus kurvastas. Kohe pärast Nõukogude okupatsiooni algust keelati ära kristlike alatoonidega „Kuidas jõuluvana leidis endale ameti” (Veskimägi 1996: 323), 1941. aastal lisati raamatukogudest ja -kauplustest kõrvaldamisele kuuluvate teoste nimekirja ka rahvusmeelne „Aadi esimene armastus” (ENSV kirjandus-... 1945: 23). Sõda sundis Truupõllu esimest korda pikemaks ajaks vaikima.

Ometi püsis tema nimi peaaegu sõja lõpuni ajalehtede-ajakirjade veergudel. Põhjuseks oli Priit Ardna operett „Kalurineiu”, mille libreto autor oli Truupõld. See on lugu tarmukast saarlannast Inglit, kes läheb tööle Tallinna, et seal oma kodupaiga kaluritele parem tulevik välja võidelda. Ühtlasi satub naine pealinnas operetile kohaselt armukolmnurga keskmesse ja kohtub oma jõuka pärisisaga. Libreto kannatab küll kirjaniku tekstidele iseloomuliku laialivalguvuse ja kompositsioonilise lõtvuse käes, kuid on sellele vaatamata Truupõllu loomingulise pärandi üks säravamaid osi. „Kalurineiu” peamisteks tugevusteks on opereti rahvalikud karakterid, ladus dialoog ning meeolulokad laulud. Teos esietendus Agu Lüüdiku lavastuses Estonia teatris 1941. aasta jaanuaris ja tekitas omajagu poleemikat. Operett oli kirjutatud Eesti Vabariigi lõpuaastail, esmaettekanne toimus nõukogude võimu valvsa pilgu all ning see püsis mängukavas peaaegu Saksa režiimi lõpuni, mistõttu tekitas erinevatel aegadel üpris vastakaid arvamusi. Nõukogudeaegne retseptatsioon rõhutas peamiselt kahe sotsiaalse grupi, kalurite ja linlaste vastandamist, mida nähti kodanluse kriitikana (A. K. 1941; Kodumaise... 1941; Mettus 1941; ENT II 1956: 117; Tõnson 1970: 77), Saksa okupatsiooni aegne vastuvõtt („Estonia” teatribüroo 1941; Hooaja... 1943: 302) tõstis esile kodu(maa)armastuse temaatika tähtsust operetis. Kui võimukandjates tekitas teos kimbatust ja pahameelt (Hooaja... 1943: 302–303), siis publiku seas saavutas operett suure menu ning seda mängiti ligi 80 korda.⁹

⁸ Truupõld kõneleb moraalkriitiliselt polariseeritud vaadetest abordile ka luuletuses „Kaks naist” (Päevaleht, Kunst ja Kirjandus 12. IX 1937), kus seab kõrvuti kõlblusetu linndaami ja jumalakartliku maaneiu.

⁹ 1944. aastal põgenes Priit Ardna Rootsi ja viis „Kalurineiu” piltlikult öeldes endaga kaasa. Eestis opereti algkujul mängimine ei tulnud Ardna rahvavaenlaseks kuulutamise järel enam kõne alla, helilooja Gennadi Podelski hilisema ettepaneku teosele uus muusika kirjutada lükkas Truupõld tagasi (KM EKLA, f 310, m 87: 3; Pihlak 2014). Paguluses kuju-

Tõelised katsumused seisid aga alles ees. 1945. aastal arreteeriti Truu põllu abikaasa ja mõisteti kümneks aastaks Venemaale sunnitöövangistusse (Merila-Lattik 2000: 285). See ei jäänud ainsaks sõja järel Pihlakute perekonda tabanud lõugiks: kevadel 1946 suri haiguse tagajärjel kirjaniku 13-aastane tütar Õie.

1946. aastal ilmus kirjastuse Ilukirjandus ja Kunst väljaandel „Rohelise Päikese Maa” teine trükk. Tekst oli säilitanud algse kuju, üksnes raamatu lõpus tähistatavatest jõuludest olid saanud näärid. Ent Saksamaale emigreerunud Richard Kiviti illustratsioonid olid asendatud uuele korrale meelepärasema Margarete Fuksi piltidega. Kui veel sama aasta alguses leidis tõlkija ja toimetaja Artur Koskel (1946: 98) jutustuse kuuluvat „meie parimate algupäraste lasteraamatute hulka”, siis teise trüki ilmunise järel teose vastuvõtt pöördus.

Arvustajad tegid jutustuse maatasa. Hilisem tunnustatud teatriteadlane ja -kriitik Karin Kask (1946) heitis raamatule ette kaasajaga ühisosa puudumist, mis muutvat võimatuks nõukogude laste- ja noortekirjandusele seatud põhiülesande – kindlustada, et noor lugeja „omandab” marksistlik-leninliku ideoloogia – täitmise. „Meie noored vajavad kirjandust, millel on neile midagi ütelda ega vaja mingisuguseid fantastikavärdjaid, nagu seda on „Roheline [sic!] päikese maa”, ei andnud Kask (1946) teosele armu. Niisama negatiivselt oli meelestatud Paul Viiding, kes kritiseeris eeskätt teksti „väikekodanlikkust”:

Miks see raamat ei ole sobivaks lektüüriks Nõukogude maa lastele? Raamatus kujutatakse kahe nuku seiklusi metsas, putukate, konnade ja teiste väiksemate metsaelanike hulgas. Nagu muinasjuttudes enamasti, on ka siin see loomariik kujutatud inimeste projektsioonina, siin tegutsevad ja kõnelevad inimesed looma maskides. [...] See on sajaprotsendiliselt väikekodanlik maailm, mida esindavad need konnad, sipelgad, põrnikad ja kes seal veel tegutsevad. Mõni ainus lause juba võib öeldut kinnitada. Seal soovitab jututegelane K u u nukkudele, kes on millegipärast parajasti kurvad: „Minge reisima, see lahutab hästi kurba meelt. Inimesed reisivad sageli, kui nad on kurvad.” See Kuu tähelepanek on tehtud väikekodanlikku rantjeede seltskonda vaadeldes, kuidagi ei tohiks seda siin üldistada inimestele üldse. Ma ei taha küll ainult kujutledagi, et nõukogude inimene, kui ta on elanud läbi mingi isikliku kurvastuse, hakkab otsima lohutust sihitust turismist, vaid ta pigemini võtab endale mõne tõsise ja suure ülesande, et üldsusele töötades saavutada rõõmu, mis üles kaalub isikliku kurvastuse, mis tal võiks juhtunud olla. Või siis edasi, teame, et kit-sas väikekodanlikus elus on eriline tähtsus perekondlikel pidustustel, nende hulgas esikohal pulmad. Ja nõnda siis autor ei ole kokkuhoidlik fantaasiaga, kui ta putukaperet paneb toimetama laulatuse ja pulmapidude tseremooniaid. Jah, see kujuneb isegi otse keskkohaks, mille ümber kõik ses loos keerleb. Jällegi siis: väikekodanlikke igandeid, väikekodanlikku kitsarinnalisust, elu

nes „Kalurineiu” seevastu armastatud teoseks. 1948. aastal lavastas Hanno Kompus opereti Stockholmi Eesti Teatris (tollases Eesti Pagulasteatris Rootsis), 1952. aastal Rahel Olbrei Montreali Eesti Teatris (küalisetendused toimusid veel Torontos, New Yorgis ja Lakewoodis) ning 1984. aastal Lydia Vohu-Viksten IV Ülemaailmsete Eesti Päevade raames Torontos (Algupärane... 1952; Hirvesoo 1989a: 32, 1989b: 79; Kuivits 2014). Eestis sai „Kalurineiu” uuesti näha alles aastal 1992, mil see kanti ette Estonia teatris kontsertetendusena, kuid siiski vaid üheainsa korra (Põldmäe 1992).

suurtest küsimustest möödavaatamist kujutatakse siin muinasjutu loori all võltsides, veetlevates värvides. [...] just väikekodanlike ideede propaganda on „Rohelise päikese maa” suurim orgaaniline viga. (Viiding 1947: 86–87)

Viidinguga oli ühte meelt Ralf Parve (1950: 494), kes nägi samuti „Rohelise Päikese Maa” peamist puudust selle paljudes kokkupuutepunktides „meie kodanlusaegse „lastekirjandusega”, mis muutvat Truupõllu teoses loodud keskkonna kujukaks näiteks „ideetusest ning väikekodanlikust maailmast, kuhu mõned lastele kirjutavad autorid püüavad pugeda põletavate kaasaja küsimuste eest”. Temagi ei pidanud jutustust nõukogude lapsele sobilikuks: „Rohelise Päikese Maas” „kohtame igal sammul – nii olukordades, miljões kui dialoogis – väikekodanlike ideede propagandat, mõtte piiratust ja kunstilist küündimatust, aga mitte ühegi kärpe ulatuses midagi sellest, mida vajame oma laste kommunistlikul kasvatamisel” (Parve 1950: 494). Parve oli lausa veendumusel, et kordustrukk oleks pidanud ilmumata jääma. Sisulistest puudustest on tõenäoliselt tingitud ka tema kriitilisus Truupõllu stiili suhtes: nimelt leidis ta, et teos „kubiseb maitseelagedustest ja keelelistest lamedustest” (Parve 1950: 496).

Terav kriitika viis viimaks selleni, et raamat korjati müügilt ära (KM EKLA, f 226, m 30: 2). Ühtlasi oli „Rohelise Päikese Maa” kordustrukile osaks saanud hävitav hinnang põhjus, miks kirjastus loobus plaanist välja anda teinegi Truupõllu teos, loomajutt „Urumajake” (RK „Ilukirjanduse ja Kunsti”... 1946: 255), mis on tänaseni jäänud vaid käsikirjaliseks.¹⁰

Juba siin aimub Truupõllu kirjanikutee lõpp. Üks oli kindel: vanaviisi edasi minna ei saanud.¹¹ Et elatise teenimiseks jätkata tekstide avaldamist, pidi Truupõld üritama end uue korra järgi seada. Tema viimased kirjutised ilmusid perioodikas aastatel 1947–1949. Nende paari lühijutu ning mõne luuletusega tegi Truupõld proovi kirjutada sotsialistliku realismi doktriini (vt nt Semper 1947; Tarassenkov 1948) järgides. Proosapala „Tütarlaps kombinaadist” (Pilt ja Sõna 1949, nr 9) märgiti küll ära Rahva Hääle lühijuttude võistlusele (Truupõld 1949: 5), kuid kirjaniku koguloomingu kontekstis jäävad nii see kui ka tema teised 1940. aastate lõpus loodud tekstid kunstiliselt kahvatuks. Võrreldes kaht Truupõllu luuletust, mida lahutab ajas veidi vähem kui kaks kümnendit. „Kapriis” on kirjutatud aastal 1930:

*Ma võisin lahkuda nii julmalt tänavnurgalt,
mind auto lennul sinust ära viis.
Selsamal õhtul suudlesin ma rändur neegrit
ja kabarees mul purunes serviis.*

*Ma kerges tantsu sammus libisen parketil,
ma tean, et tantsin sinu südamel.
Mis sellest siis, et päivitunud mees baretis
mind tantsul suudles otse silmle.*

¹⁰ Käsikiri asub Ilmar Pihlaku erakogus.

¹¹ Vt stalinismiaegse kirjandussituatsiooni kohta lähemalt Olesk 2000, 2003; Raudsepp 2000.

*On ammu tühjund kõrts, kõik kuhugi on läinud.
Mulati viiul valsis saadab mind,
mu sammud vaaruvad, mu tuikuv partner joobnud,
ma teda suudlen, ise mõtlen sind.*

*Mul jäänud teadmatuks, kes saatis mind küll koju,
kas blond, satään, brünett või pruun pajats.
Me autos lendasime teadmatagi kuhu,
vaid ühte mäletan, meid oli kaks. (Truupõld 1930)*

Teine luuletus kannab pealkirja „Naistepäevaks” ja on pärit aastast 1948:

*Su kätes on masinad terasest,
kangruteljed, kust voolamas siid,
võid juhtida tramme ja tehaseid,
lahkelt ärides kaupasid müüd.*

*Sind kannavad kõrgustes lennukid,
oled kotkas, kel uhke on lend.
Üle põldude juhid sa traktorit,
lõo lauludest pulbitseb rind.*

*Sa olla võid kunstnik ning näitleja,
meeldejääv on su tarmukas mäng.
Ateljeedes kujur ja maalija,
sinu loominguist tõuseb me hing.*

*Sind kutsuvad teadused, ülikool,
kus sa oled professor, dotsent.
Su luule ja kirjandus on me sümbool,
nendes hiilgab su vaimne talent.*

*Sa oled me saadik rahva poolt säet,
juhid targalt Nõukogudemaad,
kui vanasti olid kõrvale jäet,
siis nüüd töödeks on lahti kõik raad.*

*Ent kodus, naine, su süda ja hing,
ema õnnedest küllastud sa,
uksel ootab lapsuke, leelulind,
täna rõõmsalt sind õnnitleb ta.*

*Kas oled ema või leidur, kirurg,
sind kutsub sotsialistlik maailm,
sust hoovab leevendav rahu ja hurm,
sinu tegudest särab me silm. (Truupõld 1948)*

Hoogsa ja kirkliku värsi on välja vahetanud võltspaatos ja loosunglikkus. Julge isepäisus on taandunud tüüpilise, stambiliku ees. „Kapriisi” öiseil tänavail ja lokaalides seiklev hoolimatu, peaaegu paheline naine mõjub aga vastu

ootusi sümpaatsemana kui „Naistepäevast” kirjeldatav „ülinaine”: esimene on ehe ja aus, ilustamata ja ometi ligi tõmbav, teine liialdatud, ebaisikuline ning oma võltsis täiuses kaugel ja kättesaamatu.

Sotsialistliku realismi doktriini omaksvõtmisele vaatamata ei jätkunud Truupõllu kirjanikukarjäär 1950. aastatel. Rahvavaenlase naisena ja Eesti ajal patriootliku sisuga tekste avaldanud autorina ei leidunud talle järgnevatel keerulistel aastatel kirjandusmaastikul enam kohta ning, nagu tõdeb Reet Krusten (1969: 10), ega ta olekski oma „intimsemat laadi” luule ja proosaga sinna sobinud. Hiljem oli mõte kirjandusse naasmisest Truupõllule juba vastumeelne, nagu ta ühes kirjas kolleeg Helmi Mäelole on pihtinud (KM EKLA, f 226, m 30: 2).

Nii pidi Truupõld raha teenimiseks jälle tavatööle asuma. Poeedist ja lastekirjanikust sai taas arveametnik. Sel kohal töötas Truupõld erinevates asutustes 1956. aastani. Kolm aastat varem oli kodumaale naasnud naise abikaasa, kes aga ei saanud elamisluba Tallinna ja pidi end sisse seadma Saue. Alles veidi enne oma surma, aastal 1967 õnnestus Oskar Pihlakul viimaks tagasi pealinna pere juurde kolida. (Merila-Lattik 2000: 285)

Täielikult Truupõld kirjanikuambitsioone siiski maha ei matnud. 1960. aastate lõpus avaldas ta soovi näha oma lasteraamatuid trüki Välis-Eestis ning võttis sel eesmärgil ühendust nii Bernard Kangro kui ka Helmi Mäeloga (KM EKLA, f 226, m 30: 2; KM EKLA, f 310, m 87: 3), kuid huvi- ja rahapuudusel ei saanud algatusest asja (KM EKLA, f 226, m 19: 5). Eesti keeles lugevate laste arv oli paguluses jäänud nõnda väikeseks, et isegi kui teoste väljaandmiseks oleks vahendid leitud, poleks see end ära tasunud (KM EKLA, f 226, m 19: 5). 1970. aastatel asus Truupõld kirjutama oma lapsepõlvemälestusi sisaldavat memuaarromaani „Valga onu”, aga seegi jäi lõpetamata (Teder 1981: 128).¹² Elusügisel tegeles ta aktiivselt ka koduloouurimisega, tundes huvi nii oma suguvõsa kui ka vanemate kodukihelkondade (Helme ja Sangaste) ajaloo vastu (Veri 1981; Pihlak 1992: 55).

Vaikus valitses pikalt ka Truupõllu teoste retseptsioonis. Ligi kaksikümend aastat väldanud pausi katkestas Reet Krusteni ülevaateartikkel Nõukogude Naise 1969. aasta kaheksandas numbris. Krusten ei taaselustanud sellega üksnes diskussiooni Truupõllu tekstide üle, vaid tegi proovi juhtida arutelu tagasi 1930. aastatest tuttavale rajale. Ta kõneles kirjanikust äärmiselt positiivses võtmes ja luges nii „Rohelise Päikese Maa” kui ka „Õömori okaslinna” armastatute eesti lasteraamatute hulka, kiites teoste õpetlikkust ning teadusliku tõepära ja fantastilisuse orgaanilist kooslust (Krusten 1969). Krusten (1971: 758) avaldas imetust tõsiasja üle, et 1970. aastate alguseks polnud ei „Rohelise Päikese Maast” ega „Õömori okaslinnast” (pärast õnnetut 1946. aastat) kordustrükke ilmunud.

Arvamused püsisid esialgu siiski ebalevad. Näiteks Heino Väli (1973: 845) avaldas oma eesti lastekirjanduse lühiajaloo, ajakirja Looming veergudel ilmunud ülevaates „Kaasakõndimist meie lasteraamatu tegelasega”¹³ tunnustust nii „Rohelise Päikese Maale” kui ka „Õömori okaslinnale”, heites samal ajal teostele jätkuvalt ette mõningast vastutulekut „väikekodanlikule maitsele”, mis kahandas muidu heatasemeliste teoste tervikväärtust. Tõik, et Väli otsustas Truupõllu jutustused oma artiklisse lülitada, on käsitluse kriitilisele

¹² Pealkiri viitab Truupõllu ema vennale Andres Pässile, kelle juures Valgas kirjanik tüdrukupõlve veetis. Andmed käsikirja saatuse kohta puuduvad.

¹³ Leitav ka: Väli 1975: 76–104.

toonile vaatamata tähenduslik: Truupõllu nimi oli sellega ametlikku kirjan-
duslukku tagasi toodud.

Otsustav murrang toimus 1980. aastal, mil Eesti Raamat andis välja „Rohelise Päikese Maa” kolmanda trüki.¹⁴ Raamatu oli redigeerinud autor ise ning see sisaldas Richard Kiviti originaalillustratsioone. Kahjuks jäi Truupõl-
lul endal oma lemmikteose uustrüki ilmumine nägemata; signaaleksemplar
saabus Pihlakute koju päev pärast kirjaniku surma 26. novembril 1980. (Veri
1981; Pihlak 1992: 56) Viis aastat hiljem jõudis armastatud seikluslugu ka
inglise ja saksa keelde (vastavalt Aino Jõgi ja Gisela Teeääre tõlkes).

Truupõllu teised teosed pidid oma korda veel kauem ootama. „Kuidas jõulu-
vana leidis endale ameti” uustrükk ilmus 1989 (lisatrükk 1990) ja „Öömori
okaslinna” teine trükk alles pärast iseseisvuse taastamist, 1992. aastal. „Aadi
esimene armastus” seevastu on oma aega jäänud. Samuti pole, nagu juba ees-
pool mainitud, trükis ilmunud 1946. aasta sekeldusis kõrvale lükatud looma-
muinasjutt „Urumajake”. Viimasel ajal on Truupõllu tekste, peaaesjalikult
tema luulet avaldatud erinevates kogumikes ja koondteostes (Jõululaule...
1996: 52–53; ELKA VI 1999: 97–124; Ime... 2002: 107; Meie... 2003: 75, 94;
Unustatud... 2005: 13–20, 206–217; Eesti lasteluule... 2008: 21; Üliõpilaslaulik
2009: 262–263; Viinakuu 2010: 81; Eesti jõulusalmide... 2011: 18; LR I 2011:
108–110; Suud... 2012: 176).

Tänapäeval seostub Truupõllu nimi eelkõige lastekirjandusega, kuhu on
tema panus olnud ka kõige suurem. Esile on tõstetud Truupõllu rolli kunst-
muinasjutu traditsiooni kandjana (LKS 2006: 38; Palm 2008: 7, 9) ning laie-
malt kõrgetasemelise fantaasiakirjanduse viljelejana (LKS 2006: 103; Matt-
heus 2012: 39). Reet Krusten (1995: 174) on kirjeldanud „Rohelise Päikese
Maad” lausa kui üht eesti varasema lastekirjanduse parimat kunstmuinas-
juttu. Lisaks on „Öömori okaslinn” ja eriti „Aadi esimene armastus” jäänud
kirjanduslukku kui ilmekad näited 1930. aastate teisel poolel lasteproosas
soosingus olnud rahvuslikke aateid propageerivatest teostest. Truupõllu täis-
kasvanutele suunatud looming seevastu alles ootab põhjalikumat läbivalgus-
tamist, mis aitaks kinnistada tema nime eesti naiskirjanduse kaanonisse.

Irma Truupõllu saatus näitlikustab eredalt tollaste ühiskondlik-poliiti-
liste olude drastilist mõju kultuurile ja loomeinimestele. Pöördeliste aegade
tormides katkes Truupõllu kirjanikutee selle tipul – kas tema looming saavu-
tas jutustustega „Rohelise Päikese Maa” ja „Öömori okaslinn” kvaliteedi lae
või oleks areng jätkunud? Võib vaid oletada. Ühtlasi tähendas režiimivahe-
tus peaaegu kahe kümnendi pikkust lünka Truupõllu teoste retseptisoonis,
mis ei ole tänaseni täielikult taastunud – erandeiks „Rohelise Päikese Maa” ja
„Öömori okaslinn”. Sajandivahetusel jõudsid mõlemad nimetatud jutustused
Eesti Lastekirjanduse Keskuse korraldatud küsitluses saja XX sajandi parima
algupärase lasteraamatu nimistusse¹⁵ (Sajandi sada... 2000) ning Truupõld
ise nimetati üheks möödunud sajandi edukamaks eesti lastekirjanikuks¹⁶

¹⁴ Tegelikult soovisid kirjastus ja Eesti NSV Kirjanike Liit selle avaldada juba 1960.
aastate keskel, kuid ei saanud tollal luba (KM EKLA, f 226, m 30: 2).

¹⁵ „Rohelise Päikese Maa” sai 14 häält, millega see jagas 12.–14. kohta, ning „Öömori
okaslinn” jäi nelja häälega 77.–100. kohale. Võrdluseks, esimesele kohale tulnud Oskar
Lutsu „Kevade”, Aino Perviku „Kunksmoor. Kunksmoor ja kapten Trumm”, Silvia Ranna-
maa „Kadri” ning Eno Raua „Nakstrallid” kogusid kõik 22 häält.

¹⁶ Ta kogus 19 häält, mis andis 21.–24. koha. Esikoha saavutanud Ellen Niit sai 74, tei-
seks jäänud Eno Raud 71 ning kolmanda koha teeninud Jaan Rannap 49 häält.

(Sajandi edukamad... 2000), kuid tema looming on üksikute eranditega jäänud siiski oma aega pidama: osalt küllap sisulistel põhjustel, kuid paljuski ka Truupõllu kirjanikukarjääri enneaegse lõpu tinginud asjaolude tõttu.

Arhiiviallikad

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv:

KM EKLA, f 65, m 2: 39. Friedrich Kuhlbarši kiri Irmgard Treufeldt'ile.

KM EKLA, f 65, m 17: 6. Irmgard Treufeldt'i kirjad Friedrich Kuhlbarsile 15.04.1922–02.10.1923.

KM EKLA, f 226, m 19: 5. Helmi Mäelo kiri Irma Pihlak-Truupõld'ile 02.09.1969.

KM EKLA, f 226, m 30: 2. Irma Pihlak-Truupõld'i kirjad Helmi Mäelole 06.07.1969–20.11.1969.

KM EKLA, f 310, m 87: 3. Johanna Pihlaku (= Irma Truupõld) kirjad Bernard Kangrole 18.06.1967–21.05.1969.

Pihlak, Ilmar 2014. J. Läänemetsa intervjuu I. Pihlakuga, Tartus 8. X.

Kirjandus

A. K. 1941. Algupärane operett „Estonias”. – Noorte Hääl 24. I.

Algupärane... 1952 = Algupärane operett „Kalurineiu” Kanadas. – Kodukolle, nr 12, lk 24–25.

Ambur, Paul 1936. Looduse Lasteraamatu II sari. – Eesti Raamat, nr 4, lk 170–174.

Eesti jõulusalmide... 2011 = Eesti jõulusalmide ja -juttude kuldraamat. Koost Olivia Saar, toim Eve Leete, O. Saar. Tallinn: TEA Kirjastus.

Eesti lasteluule... 2008 = Eesti lasteluule kuldraamat. Koost Reet Krusten, toim Eve Leete. Tallinn: TEA Kirjastus.

Ehrmann, Karl 1933. Üheksa luulenaist. Märkmeid neist, kes pole veel jõudnud esimese raamatuni. – Eesti Noorus, nr 12, lk 223–227.

Elango, Aleksander 1936. Looduse Lasteraamat. – Eesti Kirjandus, nr 5, lk 239–242.

ELKA VI 1999 = Eesti lastekirjanduse antoloogia. VI köide: Hobu mul jookseb ohje pidi. Koost Andres Jaaksoo. Tallinn: Steamark.

ENSV Kirjandus-... 1945 = ENSV Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsuse Ülema käskkiri Nr. 23 [9. mail 1941. a.: nimestik eestikeelsetest raamatutest, mis kuuluvad kõrvaldamisele ENSV raamatukogudest ja -kauplustest]. Tallinn: s.n.

ENT II 1956 = Eesti Nõukogude Teater II. Toim Huko Lumet. Tallinn: Eesti NSV Teatriühing.

„Estonia” teatribüroo 1941. „Kalurineiu” „õnnetu” lõpp. – Eesti Sõna 18. XII, lk 6.

Hirvesoo, Avo 1989a. Kuningriigi uuteks alamateks. – Teater. Muusika. Kino, nr 6, lk 23–34.

Hirvesoo, Avo 1989b. Eesti muusikud Kanadas. – Teater. Muusika. Kino, nr 9, lk 77–86.

Hooaja... 1943 = Hooaja teine pool. „Kalurineiu” ja ta „väike kodusaar”. – Eesti

- rahva kannatuste aasta II. Tallinn: Eesti Omavalitsus, Eesti Kirjastus, lk 300–304.
- Ime... 2002 = Ime kütken tähe poole kist. Eesti murdeluule antoloogia. Koost Siim Kärner. Viljandi: S. Kärner.
- Jõululaule... 1996 = Jõululaule lastele. Koost Reet Krusten. Tallinn: Olion.
- Kask, Karin 1946. Kirjanduse poolaasta-toodang, mis pakub vähe noortele. – Noorte Hääl 24. X.
- Kodumaise... 1941 = Kodumaise opereti esietendus. – Rahva Hääl 17. I.
- Koskel, Artur 1946. Uut noorsoo- ja lastekirjandust 1946. aastal. – Eesti Naine, nr 3, lk 98–100.
- Krusten, Reet 1969. Mäletate „Rohelise päikese maad”? – Nõukogude Naine, nr 8, lk 9–10.
- Krusten, Reet 1971. Laste- ja noorsookirjanduse probleeme. – Looming, nr 5, lk 758–762.
- Krusten, Reet 1995. Eesti lastekirjandus. Tartu: Elmatar.
- Kuivits, Kadi 2014. Kultuuripärandi Seltsi videopärand. – Väliseesti Muuseumi ja Eesti Õppetöö Keskuse ajaveeb, 12. VI. <http://vemublog.blogspot.com/2014/06/kultuuriparandi-seltsi-videoparand.html> (25. X 2016).
- LKS = Reet Krusten, Krista Kumberg, Mare Mürsepp, Mari Niitra, Hille Ojala, Jaanika Palm, Malle Reidolv, Ave Tarrend 2006. Lastekirjanduse sõnastik. Toim J. Palm, Ülle Väljataga. Tallinn: Eesti Lastekirjanduse Teabekeskus.
- LR I 2011 = Laste rõõm. I osa. Eesti lastejutte ja luuletusi koos piltidega 1860–1980. Koost Anu Kehman, Ülle Väljataga, toim Tiina Tammer. Tallinn: Tammeramat.
- Mattheus, Ave 2012. Eesti laste- ja noortekirjanduse genees: küsimusepüstitusi ja uurimisperspektiive. (Tallinna Ülikooli Humanitaarteaduste dissertatsioonid 31.) Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Meie... 2003 = Meie lapse jõulusalmid. Koost Maarja Vaino, toim Maris Makko. Tallinn: Kunst.
- Merila-Lattik, Helbe 2000. Eesti arstid 1940–1960. Pärnu: H. Merila-Lattik.
- Mettus, Voldemar 1941. Kena uudisoperett. „Kalurineiu” Estonias. – Kommunist 25. I.
- Niitra, Mari 2005a. Antropomorfiseerimise mehhanismid loomalugudes eesti lastekirjanduse näitel. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Niitra, Mari 2005b. Rahvusliku ideoloogia ilmingud 1930. aastate loomamuinasjuttudes. – Nukits, lk 8–11.
- Olesk, Sirje 2000. Neljakümnendad I: murrang kodumaal. – Muutuste mehhanismid eesti kirjanduses ja kirjandusteaduses: ettekandeid ja artikleid 1999. Koost Marin Laak, S. Olesk, toim M. Laak. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 149–172.
- Olesk, Sirje 2003. „Laine põhi”. Kirjandusest ja selle kontekstist Eestis aastatel 1950–1953. – Võim ja kultuur. Koost Arvo Krikmann, S. Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 465–479.
- Palm, Jaanika 2008. Eesti lastekirjanduse kriitika ja teoreetiline mõte aastail 1918–1939. – Eesti Lastekirjanduse Keskuse toimetised 3. Tallinn: Eesti Lastekirjanduse Keskus, lk 6–52.
- Parve, Ralf 1950. Meie lastekirjanduse kümme aastat. – Looming, nr 4, lk 480–498.
- Pervik, Aino 2000. Hea ja kurja vahel: fantaasiast meie nõukogudeaegses lastekirjanduses. – Nukits, lk 8–17.

- Pihlak, Ülo 1992. Saateks. – Irma Truupõld, Öömori okaslinn. Tallinn: Perioodika, lk 54–56.
- Põldmäe, Mare 1992. Kevad „Estonias”. – Rahva Hääl 15. V.
- Pärl, Andres 1936a. „Looduse” lasteraamat 1935./1936. a. – Kasvatus, nr 3, lk 135–139.
- Pärl, Andres 1936b. Lastekirjandust. „Looduse” Lasteraamat 1936. a. – Uus Eesti 5. VIII, lk 6.
- Pärl, Andres 1937. „Looduse” lasteraamatu II sari. – Eesti Kool, nr 3, lk 181–184.
- Pärl, Andres 1938. „Looduse” Kuldraamatu VI sari. – Eesti Kool, nr 3, lk 209–212.
- Raudsepp, Anu 2000. Kirjandus ja stalinistlik kultuuripoliitika Eestis. – Muutuste mehhanismid eesti kirjanduses ja kirjandusteaduses: ettekandeid ja artikleid 1999. Koost Marin Laak, Sirje Olesk, toim M. Laak. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 136–148.
- RK „Ilukirjanduse ja Kunsti”... 1946 = RK „Ilukirjanduse ja Kunsti” aastaplaanist. – Looming, nr 2, lk 253–256.
- Roos, Jaan 1938. 1937. aasta „Kuldraamatu” sari. – Kasvatus, nr 2, lk 99–102.
- Sajandi edukamad... 2000 = Sajandi edukamad Eesti lastekirjanikud. – Nukits, lk 51.
- Sajandi sada... 2000 = Sajandi sada parimat Eesti algupärast lasteraamatut. – Nukits, lk 50–51.
- Semper, Johannes 1947. Eesti nõukogude kirjanduse arenguteed ja ülesanded. – Looming, nr 1/2, lk 6–30.
- Sillaots, Marta 1938. Uusi noorsooraamatuid. – Eesti Naine, nr 4, lk 63–64.
- Suud... 2012 = Suud anna mullal ma. Mulgi murdeluule antoloogia. Koost Ülo Alo Vösar. Veskimäe: Kodukuru.
- Tarassenkov, A. 1948. Nõukogude kirjandus sotsialistliku realismi teel. – Looming, nr 8, lk 960–977.
- Teder, Eerik 1973. Irma Truupõld 70. – Looming, nr 7, lk 1228–1229.
- Teder, Eerik 1981. Meenutades Irma Truupõldu. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 127–128.
- Truupõld, Irma 1925a. Vesuuv. – Vikerkaar, nr 5, lk 70.
- Truupõld, Irma 1925b. Jäämäe kuningatar. – Laste Rõõm, nr 8, lk 174–175.
- Truupõld, Irma 1930. Kapriis. – Olion, nr 12, lk 35.
- Truupõld, Irma 1931a. Kohtamisele. – Olion, nr 4, lk 154.
- Truupõld, Irma 1931b. Unistus. – Raadio, nr 5, lk 42.
- Truupõld, Irma 1932. Peedukese kodu. – Laste Rõõm, nr 3, lk 50–55.
- Truupõld, Irma 1934. Uuestsünd. – Meie homme: Virumaa kunsti- ja kirjanduse album 1934. Toim Arnold Aru, Valdur Mustel, Hugo Viires. Rakvere: ÜENÜ Virumaa keskkorraldus, lk 22.
- Truupõld, Irma 1937. Aadi esimene armastus. Tartu: Loodus.
- Truupõld, Irma 1940. Ülestõusmine. – Nädal Pildis, nr 5, lk 117–118.
- Truupõld, Irma 1948. Naistepäevaks. – Öhtuleht 8. III.
- Truupõld, Irma 1949. Tütarlaps kombinaadist. – Pilt ja Sõna, nr 9, lk 5, 8.
- Truupõld, Irma 1980. Rohelise Päikese Maa. Tallinn: Eesti Raamat.
- Tõnson, Helga 1970. Agu Lüüdik. Tallinn: Eesti Raamat.
- Unustatud... 2005 = Unustatud mänguasjad: eesti keeles ilmunud lastelugusid 20. sajandi algupoolelt. Koost Tiia Toomet ja Eesti Lastekirjanduse Teabekeskus, toim Helen Arak. Tallinn: Tänapäev.
- Veri, Karl 1981. „Rohelise Päikese Maa” autorist. – Kommunist 13. I.

- Veskimägi, Kaljo-Olev 1996. Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed. Tallinn: K.-O. Veskimägi.
- Viiding, Paul 1947. Eesti nõukogude noorsookirjandusest aastail 1940–1946. – Looming, nr 1/2, lk 84–93.
- Viinakuu 2010 = Viinakuu. Alkohol eesti luules. Koost Udo Uiibo, toim Priit Põhjala. Tallinn: Tänapäev.
- Väli, Heino 1973. Kaasakõndimist meie lasteraamatu tegelasega. – Looming, nr 5, lk 842–858.
- Väli, Heino 1975. Mallega ja Kallega. Tallinn: Eesti Raamat.
- Väärtuslikke... 1936 = Väärtuslikke raamatuid tänavusel kirjanduseturul. – Uus Eesti 10. XII, lk 7–8.
- Üliõpilaslaulik 2009. Koost Andres Parmas. Tartu: Tartu Ülikool.

Caught in the Soviet turmoil: the story of Irma Truupõld

Keywords: Irma Truupõld, Estonian children's literature, Estonian women's literature, Soviet occupation

Irma Truupõld (1903–1980) began publishing short stories and poetry for both children and adults at the age of twenty. Four of her children's books came out in print in the mid-1930s: *Rohelise Päikese Maa* (The Land of the Green Sun), *Õömori okaslinn* (The Needle City of Öömori), *Aadi esimene armastus* (Aadi's First Love) and *Kuidas jõuluvana leidis endale ameti* (How Father Christmas Found His Profession). Of these, the first two are held in the highest regard and have remained her most popular works. Unfortunately, Truupõld's literary career was cut short by the Soviet occupation and the establishment of Socialist Realism as the official artistic doctrine shortly thereafter. Critics found her fantastic stories to be ill-suited for Soviet children and accused *Rohelise Päikese Maa* of „bourgeois propaganda”. This resulted in a nearly twenty-year-long gap in the reception of Truupõld's texts, the consequences of which are still felt today. She has regained her good reputation over time, but seems destined to stay in the periphery of the Estonian literary canon.

Janika Läänemets (b. 1990), MA in Estonian Literature (University of Tartu), janika.laanemets@gmail.com

SAAMA-VERB GRAMMATILISTES KONSTRUKTSIOONIDES

ILONA TRAGEL, KÜLLI HABICHT

Verb *saama* on eesti keeles üks polüseemsemaid. Oleme varem Keeles ja Kirjanduses kirjeldanud semantilisi kategooriaid, mida selle verbiga eesti kirjakeeles väljendatakse.¹ Siinses artiklis tulevad vaatluse alla grammatilised kategooriad, mida *saama*-abiverb konstruktsioonis infiniitse põhi-verbiga väljendada võimaldab. Lähtume eeldusest, et grammatilised kasutusjuhud on välja kujunenud kesksete leksikaalsete kasutusmustrite põhjal ning on nendega grammatiseerumise kaudu seotud (vt Hopper 1991; Heine, Kuteva 2002). Niisiis läheneme *saama* grammatiliste kasutusjuhtude kujunemisele kui grammatiseerumise protsessile, püüdes visandada grammatiseerumise ahela, mis kulgeb konkreetsetest (leksikaalsetest) abstraktsemate (grammatiliste) kasutuste suunas ning ühendab eri tüüpi ja eri grammatiseerumistasemel kasutusi. Grammatiseerumise ahela kirjeldamisel lähtume konstruktsioonidest kui vormi ja tähenduse kindlapiirilistest tervikutest. Jälgime *saama* grammatiliste kasutusmustrite puhul ka võimalikke kontaktimõju ilminguid. Modaal-tähenduste eristamisel lähtume põhiliselt Johan van der Auwera ja Vladimir Plungiani vajalikkuse ja võimalikkuse liigitusel põhinevast modaalsuskäsitlusest (1998). Siinse kvalitatiivse uurimuse materjal pärineb Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpuselt, eesti kirjakeele korpuselt, eesti murrete korpuselt ning veebilehtede korpuselt etTenTen.

1. *saama* modaalkonstruktsioonides

Maailma keelte grammatiseerumiseleksikonis (Heine, Kuteva 2002) on allikmõistetel GET ('to get', 'to receive', 'to obtain') palju sihtmõisteid, millest viis kuulub modaalsesse valdkonda: VÕIMELISUS (täpsemalt: osalejasine VÕIMALIKKUS), KOHUSTUS (VAJALIKKUS), LUBAMINE/VÕIMALDAMINE (PERMISSIVSUS), VÕIMALIKKUS (täpsemalt: osalejavoline VÕIMALIKKUS) ja ÕNNESTUMINE. Neist kõik peale PERMISSIVSUSE on olemas ka eesti keele verbil *saama*.²

Läänemeresoome keelte *saa*-tüve tavalisim tähendus on 'võimeline, suuteline olema' (Saukkonen 1966; Kangasniemi 1992; vt ka Habicht, Tragel 2014). Heikki Kangasniemi (1992: 329) toob *saa*-tüve kohta Pauli Saukkose (1966)

¹ Verbiga *saama* väljendatud leksikaalsed kategooriad ja konstruktsioonid. – Keel ja Kirjandus 2014, nr 11, lk 826–844; vt ka Tragel, Habicht 2012.

² Eesti keele permissiivkonstruktsioon hõlmab kaht sündmust, ja konstruktsiooni tähenduse võiks kokku võtta 'kedagi oma autoriteediga midagi tegema mõjutama nii, et lõplik kontroll soorituse üle on tegevuse sooritajal'. Tegu on lubamist, võimaldamist, teha laskmist väljendava konstruktsiooniga, mida tüüpiliselt vormistavad verbid *andma*, *käskima*, *laskma*, *lubama*, *paluma*, *võimaldama*. (Klettenberg 2007: 3–4)

andmed: selle tüve omandamise tähendust väljendav vaste esineb läänemeresoome keeltele lisaks ka saami keeles ja mõnes uurali keeles. Saukkonen (1966) esitab oletuse, et konstruktsiooni *saada* + infinitiiv praegused tähendused võivad olla arenenud konstruktsioonist *saa-* + *O* + *V_{da}*, nt *saan kalaa syödä*, mis algselt on tähendanud 'saan kala kätte ja süüa ära', kuid millele on lisandunud tähendus 'ma sain võimaluse kala süüa' (Saukkonen 1966). Sel-listest tähendustest oli lihtne tuletada osalejavälise võimalikkuse tähendus 'ma sain (välisoludest tingitud võimaluse) kala süüa', sest tähendas ju kala kättesaamine seda, et jumalad olid olnud armulised ja saatnud toitu. (Vt ka Tragel 2007)

Mati Ereli (2003: 106–107) andmetel on *saama* kolmest eesti keele kesk-sest modaalverbist (teised on *võima* ja *pidama*) kõige vähem grammatiseeru-nud ning seda kasutatakse eelkõige võimalikkuse (võimelisuse) väljendajana, harvem mittetahtlike situatsioonide kirjeldamiseks üldistes väidetes. *saama*-verbi grammatiseerumist, selle poolabiverbilisust ja keskseid modaalkasutusi käsitleb Ereli oma eesti keele lauseõpetuse öeldise ülevaates (2013: 117–119).

Petar Kehayov ja Reeli Torn-Leesik (2009: 368) on eesti *saama*-verbi modaaltähendusi käsitlenud teiste soome-ugri keelte modaalverbidega võr-reldes ja toonud kõigis soome-ugri keeltes esilduvatena välja võimalikkuse ja vajalikkuse tähenduse, rõhutades viimase esinemist piiratumal alal. Kehayovi ja Torn-Leesiku (2009: 371) kriteeriumide kohaselt on *saama*-verbil suur polü-funktsionaalsuse potentsiaal, kuivõrd see väljendab eesti, soome ja liivi keeles viit modaalselt funktsiooni.

Tänapäeva eesti kirjakeeles väljendavad *saama*-modaalkonstruktsioonid peamiselt osalejavälist mittedeontilist modaalsust (võimalikkus), vähem esi-neb osalejasisest modaalsust (võimelisus). Selle põhjuseks on peetud sobivate, st ainult osaleja sisemisest ressursist sõltuvate situatsioonide harvemat väl-jendamise vajadust osalejavälise võimalikkusega võrreldes. *saama*-konstrukt-sioon on tänapäeva kirjakeeles ennekõike mittedeontilise mitteepisteemilise modaalsuse väljendamise vahend. (Penjam 2008: 133) Eesti murretes on kesk-setena nimetatud *saama* + *V_{tud}* passiivi-, impersonaali-, resultatiivsus- ja pos-sessiivse perfekt konstruktsioonid ning *saama* + *V_{da}* impersonaali- ja modaal-konstruktsioonid. Seevastu tulevikukonstruktsioonid *saama* + *V_{ma}* on murretes vähe (Uibo 2013).

Vanema kirjakeele andmestiku põhjal võiks eeldada, et modaaltähendused on arenenud tüüpilist grammatiseerumisteed pidi juurmodaalsustest (osaleja-sisese ja osalejavälise *VÕIMALIKKUSEST* ja *VAJALIKKUSEST*) episteemilise modaalsuse (episteemilise *VÕIMALIKKUSE* ja *TÕENÄOSUSE*) suunas. Eesti vanemas kirjakeeles hakkab aga seoses *saama*-modaalkonstruktsioonidega silma oma-pärane kasutustava: väga vähe näiteid leidub seal osalejasisese *VÕIMALIKKUSE* ja osalejavälise *VAJALIKKUSE* väljendamise kohta. Samal ajal on rohkesti näiteid episteemilise *VÕIMALIKKUSE* ja *VAJALIKKUSE* ning ka *TULEVIKU* väljendamise kohta. Seda võib seletada kontaktimõjulise grammatiseerumisega, millest on kirjuta-nud ka Bernd Heine ja Tania Kuteva (2003, 2005) ja mille kohaselt võib kon-taktkeele tugev mõju suunata vastuvõtva keele grammatika kujunemist nii, et loomulikus grammatiseerumises jäetakse astmeid vahele (vt Habicht 2001: 168; Metslang 2011). Saksa keele mõju tingimustes on eesti varasemas kirja-keeles üle võetud kaugemale grammatiseerunud konstruktsioon: *TÕENÄOSUSE* väljendamine *saama*-konstruktsiooni abil ja järgmise arengujärguna ka *TULEVIK*. Need on olnud religioossete tekstide tõlkimisel vajalikud konstruktsioonid,

mis on keelekorralduslike seisukohtade muutumisest põhjustatud tõusude ja mõõnadega kasutusel olnud XVII sajandist alates kuni tänapäevani.

saama-modaalkonstruksioonid, mille struktuur, kaasa arvatud põhiverbi infinitiivivormi valik, varieerub XVII sajandi kirjakeeles märkimisväärselt, on vanemas kirjakeeles sagedased. Kui XVI sajandist ja XVII sajandi algusest pärinevates tekstides ei leidu näiteid võimalikkuse ja vajalikkuse kohta, mida oleks väljendatud *saama*-konstruktsiooni abil, siis leidub selliseid näiteid juba XVIII sajandi tekstides, kus taotleti teadlikult suuremat rahvakeelelähedust. Tõsi, ka XVII sajandi algul kirja pandud Georg Mülleri käsikirjalistes jutlustes esineb neljal korral konstruktsioon *nägema saada* 'nägiaks saada', mis võib osutada, et rahvakeeles on sellel võimalisuse > võimalikkuse tähendus olemas olnud. Selline kasutusviis näitab ühtlasi loomulikku grammatiseerumist, mis peegeldab tugeva saksa kontaktimõju eelset seisust ja avab *saama* + V_{ma} konstruktsiooni varasema kasutuse, mis seostub leksikaalselt tähenduselt muutumisega (vrd muutuskonstruktsiooni *nägiaks saada*). Olukord teiseneb aga juba XVII sajandi 30. aastatel, mil saksamõjuline keelekasutus muutub standardiks ning saksa *werden*-abiverbi tõlkevastena hakatakse järjest rohkem kasutama *saama*-futuuri konstruktsioone. Need on tavapärased nt Heinrich Stahl, XVII sajandi eesti kirikukirjakeele algusperioodi enim mõjutanud autoriteetse misjonilingvisti keelekasutuses:

- (1) Njñck tehhet **sahwat sündima** sest pehwalickust / ninck kuhst / ninck techtest / ninck mah pehl **sahp** selle rahwalle werriseminne **olla** / ninck **sahwat wabbisema** / ninck se merri ninck needt merrewohdt **sahwat murrisema** .. VNd es **werden** Zeichen **geschehen** an der Soñen / vñd Mond / vnd Sternen / Vnd auff Erden **wird** den Leuten bange **sein** / vnd **werden zagen** / Vnd das Meer vnnd die Wasserwogen **werden brausen** .. (VAKK, Stahl 1638, HH III, 4) 'Ning tunnustähed sünnivad päikesest, kuust ja tähtedest ning maa peal on inimestel hirm ja nad vabisevad ning meri ja merevood mürisevad'

Eelnevas näites on ühelt poolt näha saksa futuuri vormi täpset vastavusse seadmist eesti keele *saama*-konstruktsioonidega. See on XVII sajandi tõkelise kirjakeele ilming, mis osutab sellele, et võõramaalastest pastori-tele mõeldud tekstides eelistasid mitte-eestlastest autorid eestikeelses tekstis saksa keelega võrreldavaid konstruktsioone. Teisalt ilmneb näitelausest ka Stahli vormivaliku eripära: ta kasutab *saama*-konstruktsioonis enamiku põhiverbidega *ma*-infinitiivi, ühel juhul, koos *olema*-verbiga, aga *da*-infinitiivi. Ilmselt oli selle varieerimise taustaks autori isikupärane vormitaju, sest lisaks *olema*-verbile on sarnastes konstruktsioonides erandlikult ja küllaltki süsteemselt *da*-infinitiivi vormis kasutatud ka *minema*- ja *tulema*-verbi. Ei ole siiski alust arvata, et Stahl tõlgendanuks *ma*- ja *da*-infinitiivilist kasutust sarnases konstruktsioonis eri funktsioonidena.

Tänapäeva eesti keeles on eri tüüpi modaalkonstruktsioonidega seotud erinevad infinitiivivormid: *da*-infinitiiviga vormistatakse osalejasisest (2) ja osalejavälist (3) ning episteemilist VÕIMALIKKUST 'vähene tõenäosus' (4), *ma*-infinitiiviga RESULTATIIVSUST, mis on seotud ÕNNESTUMISE tähendusega (5), ja TULEVIKKU (6).

- (2) Aga loomekomplektiga **saab** koos **mängida**. (etTenTen, www.poogen.ee)

- (3) Ega sa lihtinimese ja töölisena **ei saagi** peale oma valimise hääle suurt **teha**. (etTenTen, www.mulje.ee)
- (4) Tegelikult ei olnud tema jaoks väljaspool kehalist olekut millelgi mõtet, nagu **saaks** inimene ja loom ilma kehata üldse **olemas olla**. (N717 ILU)
- (5) .. TÜ/Rock **sai** oma vankri õigesti **jooksma** alles teise veerandaja keskel. (basket.ut.ee)
- (6) See **saab olema** üks suur lust ja lillepidu kui siniste päevadega midagi jukerdama hakatakse. (etTenTen, happy.net.ut.ee)

Eesti murretest puudub senini täpsem ülevaade *saama* erinevate modaalkasutuste jagunemise kohta,³ kuid korpusematerjalis on rohkesti just osalejasise võimalikkuse näiteid, nt

- (7) mull jalad vigasest jäänuvad ***ei saa `kõn'dida*** (ÄKS)

1.1. Võimalikkusmodaalsus

Eesti vanemas kirjakeeles leiduvad esimesed osalejavälise mittedeontilise **VÕIMALIKKUSE** näited XVII ja XVIII sajandi kirjakeeles. Verb *saama* on oleviku ainsuse 3. pöörde vormis, nt

- (8) Küllab siis otse mönnusad sanna **saab** selle ue Testamenti ramato sees **luggeda**. (VAKK, Helle 1732, 386)

Näiteid osalejasise ja osalejavälise **VÕIMALIKKUSE** vahealalt leidub ka XIX sajandi tekstides.

- (9) kas seddasinnast önsat ello kegi siin **pärrida saab?** (VAKK, Holtz 1817, 116)
- (10) Kül oli temal karta waewa ja häda teadmatagi, kas enam elusalt pöörab tagasi ja **saab** omastega **röömustada!** (VAKK, Schüdlöffel 1844, 11)

Osalejavälise deontilise **VÕIMALIKKUSE** näiteid leidub osalejasise mittedeontilise **VÕIMALIKKUSEGA** võrreldes oluliselt vähem. Vana kirjakeele materjalis see funktsioon ei esildunud, kuigi täpsem korpuseanalüüs võiks ilmselt mõne seda tüüpi haruldasema kasutusjuhu välja tuua. Osalejavälist deontilist **VÕIMALIKKUST** tänapäevases kasutuses ilmestab näide 11.

- (11) Loomist ja hävitamist, rumalust ja tarkust, armastust ja vihkamist **ei saa kuulutada** „võrdselt õigeiks”. (etTenTen, www.ekspress.ee)

Eesti vanemas kirjakeeles leidub vaid üksikuid osalejavälise deontilise **VÕIMALIKKUSE** näiteid, mis sisaldavad viidet deontilisele autoriteedile, kes midagi võimalikuks teeb. Esimesed sellised kasutusjuhud leiduvad XVIII sajandi esimese poole tekstides, piiblikeele teadliku rahvapärastamise ajal, nt

- (12) .. sest nemmad nutwad minno ees ja ütlevad: Anna meile lihha, et **same süa**. (VAKK, Piibel 1739, 4Ms 11:13)

³ Kristel Uiboed ei ole doktoritöös (2013), mis analüüsib ka murretes esinevaid *saama*-konstruktsioone, eri modaaltähendustel vahet teinud.

Võimalikkuskonstruktsioon on võinud oma arengus lähtuda omandamis-konstruktsiooni laienduseks tõlgendatavatest kognitiivverbide *da*-infinitiivi vormis kasutusjuhtudest, mida leidub ka varasemas kirjakeeles (vt ka Habicht, Tragel 2014: 833–836), nt

- (13) Kes ütlevad: Tötko Jumal, ta tehko ruttuste omma töö, et **same nähha**; ja sago liggi, ja tulgo waid Israeli pühha Lunnastaja nou, et **same teäda**. (VAKK, Piibel 1739, Js 5:19)

Ka *tud*-partitsiibiga *saama*-konstruktsioon väljendab osaleja võimelisust millegi tegemiseks välistest või sisemistest takistustest hoolimata. Selliselt on vanemas rahvakeeles väljendatud osalejasisest VÕIMALIKKUST. Samal ajal on konstruktsioon seotud ka üldisema ÕNNESTUMISE ja RESULTATIIVSUSE tähendusega. Tänapäeva kirjakeeles neid konstruktsioone niisuguses funktsioonis ei kasutata.

- (14a) Kas sa **saad** kaa **söödud** oma hamba-waluga? (Ahrens 1853)

- (14b) mõni **saab** nõnda **oldud** ('tal on võime nii olla') (Ahrens 1853)

Võimalikkuskonstruktsioonidest on toimunud grammatiseerumine VAJALIKKUSE väljendamise suunas.

1.2. Vajalikkusmodaalsus ja modaaltähenduste piiritlemise probleemid

Tänapäeva kirjakeeles võib *saama*-modaalkonstruktsioon lisaks osalejasise-sele ja osalejavälisele VÕIMALIKKUSELE väljendada ka VAJALIKKUST, nagu on osutanud mh Kehayov ja Torn-Leesik (2009) ning Pille Penjam (2008: 133). Sellise tähendusega konstruktsioon on domineeriva võimalikkuskonstruktsiooni kõrval siiski harv ning VAJALIKKUSE tähendus järeldeb sellistel juhtudel kontekstist ega ole tõlgenduslikult ühemõtteline, nt

- (15) Teie **saate** veel kaua-kaua tema eest hellalt **hoolitseda**, võite õrnusevarud tervenisti mängu panna. (Penjam 2008: 133)

Piir osalejasisesest ja osalejavälise VÕIMALIKKUSE väljendamise vahel on hajus ning kirjakeeles leidub hulgaliselt sildkontekste, kus on võimalikud mõlemad tõlgendused, nt

- (16) Se olli õnnega kóus, kes surnud hobbose küllest tükki lihha **sai lõigata** ja sedda omma jahhodega **kéta**. (VAKK, Suve Jaan 1841, 1344)

Eelneva lause sisu on võimalik tõlgendada nii osalejasisesest VÕIMELISUSEST, st osaleja tegutsemisvalmidusest, kui ka osalejavälisest VÕIMALIKKUSEST, st soodsate (välis)tingimuste olemasolust lähtudes.

Verbi *saama* modaalkasutustele on iseloomulik ka see, et kõnelejal on võimalus jätta täpsem tõlgendus lahtiseks. Näite 17a kontekstist ei selgu, mis on selle põhjuseks, et kassiga ei saa õnnelik olla (st kas põhjus on seisukoha autoris või kassis). Näites 17b on keelekasutaja väljendanud end *saama*-verbiga, kuigi saanuks valida ka selgemalt näiteks keeldu väljendavad vahendid

(*ei või / ei tohi*). Selline valik võib osutada, et kuigi lauset saab mitmeti mõista, on esiplaanil ikkagi osalejavälise VÕIMALIKKUSE tõlgendus.

(17a) Sest kassiga **Ei Saa olla** õnnelik. (etTenTen, pilleriin.ee)

(17b) See **ei saa** nii **olla!** (etTenTen, www.mulje.ee)

Veelgi komplitseeritum on modaalsuse liiki määratleda nn üldisikulistes näidetes (*saama*-verb ainsuse 3. pöördes), milles ei ole selge isegi modaalsuse agent. Näide 18a võiks kuuluda episteemilise modaalsuse valdkonda, st see väljendab kõneleja järeldust situatsiooni parameetrite põhjal. Oleme seiskohal, et sarnaselt Eve Sweetseri modaalsuskäsitlusega (1990) on ka eesti keele *saama*-verbi modaaltähendusi analüüsides mõttekas vaadata episteemilist modaaltähendust juurmodaalsusest pärinevana ja sellega seotuna. Sweetser ongi seda käsitlenud metafoorse ülekandena sotsiaalse (vrd osalejavälise VÕIMALIKKUS ja VAJALIKKUS) ja füüsilise/vaimse (vrd osalejasisene VÕIMALIKKUS) modaalsuse valdkonnast (ehk juurmodaalsusest) järeldustasandi (ingl *reasoning*) valdkondadesse (episteemiline modaalsus) (Sweetser 1990: 59). Järeldustasandi kasutuste tõlgendamisel on taas oluline roll ÕNNESTUMISE tähendusel (18b), nt mõistestajal on raskusi Kristina nimetamisega *päris-suusatajaks* (täpsemalt vt Habicht, Tragel 2014: 831–833).

(18a) Kuidas sellised asjad **saavad sündida?** (etTenTen, www.ekspress.ee)

(18b) Verinoort Kristinat **ei saanud** päris-suusatajaks veel **tituleeridagi**, kui meedias ilmus tunnustatud ajakirjanikult kommentaar, et tüdrukust ei saa niikuinii midagi .. (etTenTen, www.ohtuleht.ee)

1.3. Episteemiline modaalsus (TÕENÄOSUS)

Selle kohta, kuidas osalejavälise VÕIMALIKKUSE tähendus läheb üle episteemilise VÕIMALIKKUSE ja VAJALIKKUSE tähenduseks, pakuvad vana kirjakeele tekstid vaid üksikuid näiteid:

(19) Kuida tedda keige parreminne paigale **saab panna?** Wie bringt man sie am füglichsten an ihrem Ort. (VAKK, Helle 1732, 395)

Episteemilise kasutusega on seotud nii vanemates (piibli- ja rahvapärastes) tekstides kui ka tänapäeva keeles kasutusel olev kinnistunud (püsiühendiline) konstruktsioon *saab näha*, mis viitab lisaks TÕENÄOSUSELE ka TULEVIKULE, nt

(20) Agga need teised tülid: Oot/ **saab nähha**/ kas Elias tulleb/ ja awwitab tedda. (VAKK, UT 1715, Mt 27:49)

saama + V_{da} konstruktsiooniga väljendatav tõenäosushinnang puudutab sellisel juhul kõrvallause sisu. XVIII sajandi tekstide põhjal otsustades on tegu püsiühendilaadse kasutusega, mis võib olla eesti keeles rahvapärane. Samal ajal leidub üksikuid näiteid *näha saama* vaba, st mittepüsiühendilise kasutuse kohta (ka minevikuvormis *saama*-verbiga) juba XVII sajandi esimese poole tekstides, nt

- (21) Waitd ny pea, kudt Esau oma Nohremba welie se Iacobe **say neha** .. (VAKK, Müller 1605/23, 6)
'Vaid niipea, kui Eesav sai oma nooremata venda Jaakobit näha'

TÖENÄOSUST väljendab *saama* + V_{da} konstruktsioon ka tänapäeva keeles, kuigi sellised kasutusjuhud on harvad, nt

- (22) Igasugune küberrünnak **saab** tõhusalt **kahjustada** modernset ja rahu-rütmis tuksuvat ühiskonda. (etTenTen, www.ekspress.ee)

Episteemilisest modaalkonstruktsioonist toimub grammatiseerumine tulevikukonstruktsioonide suunas, kusjuures üleminek järelduslikult tõenäosuslikkusele tulevikulisusele ei ole selgelt piiritletav ning võib sildkontekstidena sisaldada kaheti analüüsitavaid juhtumeid (23). See ongi kontekst, mis ka vormiliselt (*saama* + V_{ma}) sobib futuurumitõlgenduste aluseks (vt artikli 3. alajaotist).

- (23) Aga Jumalale tänu, ka meie lootus kasvab, sest see aeg ei ole tõeste enam kaugel, kus selle „kedr-warre” rattad mite enam nii mõnusaste **ei saa käima**. (VAKK, Jakobson 1870, 43)

1.4. *saama*-modaalkonstruktsiooni eituslembesus

Tänapäeva eesti keeles esindavad korpusematerjali põhjal otsustades kõige tavalisemat *saama*-konstruktsiooni Johan van der Auwera ja Vladimir Plungian (1998) liigituse alusel osalejavälise mittedeontilise mitteepisteemilise modaalsuse näited (vt Penjam 2008: 133), täpsemalt võimalikkuskonstruktsioonid (vt näiteid 2 ja 3).

Oluline tähelepanek *saama*-verbi tänapäeva eesti keeles kasutamisest puudutab vormi: varasematele käsitlustele toetudes (Tragel 2004; Penjam 2008) võib väita, et *saama*-verbil on võrreldes teiste modaalsete verbidega tugev kalduvus esineda eitavas vormis, eriti osalejasiseses ja -välises VÕIMALIKKUSE ja VAJALIKKUSE konstruktsioonides. Pille Penjami materjalist selgus, et 372-st analüüsitud *saama* modaalset kasutusjuhust olid 181 (~49 %) eitavas vormis. Teiste sarnaste sagedaste verbide eitavate kasutuste osakaal on tavaliselt kõige rohkem umbes 20 %. Erandiks on siin vaid verbid *suutma* ja *tohtima*, mille eitavate kasutuste osakaal on isegi 80–90 % kõikidest kasutusjuhtudest (Penjam 2008: 136).

Vaadates näiteid, mis on *saama* modaalühenduste kohta välja toodud eesti keele seletavas sõnaraamatus (EKSS), leiame samuti, et kas teadlikult või intuiitiivselt on koostajad valinud näitelaused nii, et 21-st osalejasisesest või osalejavälist VÕIMALIKKUST väljendavast modaalset näitest on 15 eitavas vormis. Alltähenduse 'tohtima, võima' viiest näitelausest on eitavad kolm.

Eitavate kasutuste sagedust on täheldatud ka eesti lastekeele uurimustes. Siinse käsitluse aluseks olevad andmed on pärit CHILDES-korpusest, kus sisaldub viie eesti lapse sarnastel tingimustel kogutud materjal. Korpusest on viiel lapsel vanuses 1;5–2;6 registreeritud verbi *saama* esmakasutused. Neljal lapsel viiest olid need kasutused eitavas vormis (*ei saa* – isikut, aega jm ei ole tavaliselt selle materjali põhjal veel võimalik üheselt määrata). Sellised kasu-

tusjuhud, mille tähendust oli konteksti põhjal võimalik määrata, esindasid kõik negatiivset ÕNNESTUMIST (mitteõnnestumist). (Tragel 2003)

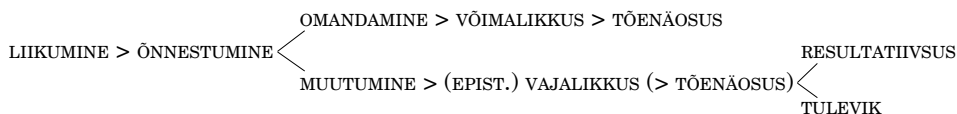
Eitavate kasutuste ülekaalul võib olla mitmeid põhjusi. Keeleajaloolisest ja grammatiseerumise aspektist on näiteks ka inglise keele põhjal väidetud, et eitavates ümbrustes säilivad vanemad tähendused paremini (nt Traugott 1989: 52). Selle tendentsi kehtivust eesti keeles on siiski raske kommenteerida, sest modaaltähenduste ajalist järgnevust ei ole olemasolevate allikate põhjal võimalik täpselt määrata – saame vaid oletada, et eesti keel järgib siin universaalseid grammatiseerumisskeeme.

Võimalik selgitus *saama*-konstruktsiooni eituslembesusele (vt ka näiteid 3, 7, 17a, 17b, 18b) on see, et tegelikus suhtluses esilduvad emotsionaalse varjundiga mitteõnnestumise olukorrad. Niisiis kasutatakse verbi *saama* olukorra mõistestamiseks pigem siis, kui mingi tegevus ei õnnestu / ei ole võimalik / ei ole lubatud. Samas võidakse n-õ positiivse olukorra väljendamiseks kasutada eelistatult muid keelevahendeid. Laste keelekasutuses on tavaline see, et ÕNNESTUMINE ei vaja kommenteerimist, *ei saa* võib laste kasutuses implitseerida just seda, et nad ootavad abi oma tegevuse edukal lõpuleviimisel (vt ka Tragel 2003; Pajusalu jt 2004: 125, 127).

1.5. Järeldused

Niisiis on *saama* modaaltähenduste areng olnud konstruktsioonide sisu ja vormi arvestades keerukas ja läbipõimunud, kuid järginud siiski universaalseid grammatiseerumise seaduspärasusi, mille kohaselt on modaalasutuste lähteks täistähenduslikud (leksikaalsed) kasutusjuhud. Areng on toimunud nn juurmodaalsusest tõenäosusmodaalsuse suunas ja jätkub sealt tuleviku abiverbi kujunemise poole.

Märkimist väärib asjaolu, et episteemilise VAJALIKKUSE väljendamiseks on eesti keeles kasutusel erineva infinitiivivormiga konstruktsioon (*saama* + V_{ma}) kui episteemilise VÕIMALIKKUSE väljendamiseks (*saama* + V_{da}). Seega lähtub esimene neist grammatiseerumisahela sellest osast, mis läbib eelastmetena ÕNNESTUMISE ja MUUTUMISE; teine aga ahela teisest harust, kus eelastmeteks on ÕNNESTUMINE, OMANDAMINE ning osalejasine ja -väline VÕIMALIKKUS.

Joonis 1. *saama*-verbi grammatiseerumisahel.

2. Resultatiivsus

2.1. Resultatiivne-passiivne konstruktsioon

Resultatiivsed-passiivsed konstruktsioonid hõlmavad potentsiaalselt lõpuni jõudvaid või juba jõudnud tegevusi, mida vormistatakse *saama*-verbi vormi ja mineviku partitsiibi (*-nud*, *-tud*) abil.

Meie visandatud kaheharulises grammatisatsiooniahelas moodustab muutumistähenduse kaudu metafoorse ülekande teel tekkinud resultatiivkonstruktsioon omaette arenguetaapi. Mõisteliselt võiks see konstruktsioon eelneda tulevikukonstruktsioonile, kuigi selle vorm on tulevikukonstruktsioonist erinev. Ühine on neile sündmuse projitseerimine tulevikku ja resultatiivsuse potentsiaal.

Tänapäeva eesti keeles on *saama* + *tud*-partitsiibi konstruktsioonidel oma kindel koht passiivi väljendusvahendite hulgas.

Siinses käsitluses oleme kõrvale jätanud täpsemad argumentstruktuuri vormistamisega seotud süntaktilised seigad ja lähtume vaid tüpoloogiliselt määratletud GET-verbi konstruktsioonide *saama*-täheenduse kaudu tõlgenduvast potentsiaalset vormistada eri tüüpi grammatilisi konstruktsioone, sh resultatiivsust. Eri keelte käsitlustes on kirjeldatud saamisverbidega seonduva GET-passiivi (sh saksa *bekommen*-passiivi) arenemist nn saajapassiivi konstruktsiooniks, kus GET on abiverbistunud ja subjekti positsioonis ei ole mitte agent, vaid retsipient (saaja). (Vt Diedrichsen 2012: 1198, samuti Nolan 2012: 1147–1151) Ka eesti keeles on märgatavad nn GET-passiivi alged. Seda tüüpi konstruktsioonid ei ole grammatiseerunud väga kaugele, kuid neil on oma hästi eristuvate funktsioonidega kasutusala. Mati Erelt (2013: 197) esitab konstruktsiooni *saama* + V_{tud} seisundipassiivina, nt *Lauad saavad kaetud*.

Samadest vahenditest lähtub ka teine, mõnevõrra erinevaid morfosüntaktilisi vahendeid kasutav konstruktsioon, possessiivne perfekt, nt *Mul on / sai kiri kirjutatud* (Lindström, Trägel 2007, 2010). Kummalgi konstruktsioonil on oma spetsiifiline funktsioon: neid eristab eelkõige agendi erinev kaasatus. Näide 24a esindab nn personaalset passiivi, mida väljendab resultatiivne konstruktsioon: *saama*-verb personaalis ja subjektina juurdemõeldav agent. Näide 24b on possessiivse perfekti konstruktsioon, milles agent vormistatakse adessiiviga. Võrreldes verbiga *olema* moodustatud possessiivse perfekti konstruktsiooniga lisab *saama* kasutamine tähendusele dünaamilisust, samuti on tajutav ÕNNESTUMISE kaastähendus. Resultatiivne konstruktsioon on eriti ilmne juhul, kui *saama*-verb esineb mineviku vormis.

(24a) **Sain** lõpuks mähkud ka koju **ostetud** Pampersi Newborn 2–5 kg (etTenTen, www.nupsu.ee)

(24b) Peale pikka seletamist sain pildi kätte, aga tal **sai tehtud** see ülesanne, mis ma ka just äsja ära tegin. (etTenTen, www.buduaar.ee)

On huvitav tõdeda, et esimene *saama*-infiniititarindi grammatiline kasutus eesti kirjakeeles ongi just *saama*-futuuri kohta passiivses konstruktsioonis. Et tegemist on kõrgel grammatiseerumisastmel konstruktsiooniga, on sellise kasutuse puhul ilmne saksa keele vastava konstruktsiooni eeskuju. Tegu on umbes 1600. aastast pärineva kohtuvandega, mis on tõkelist päritolu:

(25) .. eht minna se asja sees, me perrast minnul nüht **sahp kűszitut sahma**, se selgke n. puchta tőszidusse kellekil hehx ech kahjux, welja reckima tahhan. (VAKK, kohtuvanne 1600, 1)

2.2. Muud resultatiivsed ja passiivsed konstruktsioonid:

saama + V_{nud} ja saama + V_{da}

Vanas kirjakeeles on kasutusel aktiivne konstruktsioon, mis koosneb *saama*-verbi oleviku- või lihtminevikuvormist ja põhiverbi *nud*-kesksõnast. Konstruktsioon osutab enamasti tulevikulisele resultatiivsele tegevusele (tuleviku kohta vt ka 3. alajaotust). Vanemas kirjakeeles on see konstruktsioon arvukalt esindatud ja sellisena arvatavasti ka rahvakeeles olemas olnud, nt

(26a) Agga kui teie ühhe Linna ehk Allewe sisse **sate läinud**/ siis küsige/ kes selle sees sedda wäärt on .. (VAKK, UT 1715, Mt 10:11)

(26b) kül ma **saan** seks ajaks **söönud** (Ahrens 1853)

Possessiivse konstruktsiooni laiendusena võib käsitada agentadverbiaalliga vormistatud passiivseid *saama*-konstruktsioone, kus patsient on tõstetud subjektiks ning agent, mis on lauses olemas, vormistatakse adverbiaalsena. Agentadverbiaaliks võib olla muuhulgas *käest*- või *poolt*-adpositsioonifraas (27a) või ka ablatiivis substantiivifraas (27b) (vt ka Penjam 2008: 151–153).

(27a) Ma pole vist elusees ka nii palju nõgeste käest **kõrvetada saanud** kui seal. (etTenTen, www.geopeitus.ee)

(27b) Oma pahameeleavalduste viisaka leebuse eest **sai** Uus-Meremaalt ja Austraalialt **noomida** ka Suurbritannia. (näide Penjam 2008: 153)

Erelt nimetab oma uusimas öeldisekäsitluses sellist *saama* + V_{da} konstruktsiooni *saama*-tegevuspassiiviks ning osutab seoses kannatust ja proovimist ning taju ja teadmist väljendavate verbidega sisult negatiivse konstruktsiooni puhul selle seosele osalejavälise VAJALIKKUSEGA ('pidama, sunnitud olema'), positiivse situatsiooni korral aga osalejavälise VÕIMALIKKUSEGA ('võimalik olema') (Erelt 2013: 198).

3. Tulevikukonstruktsioonid

Lähtudes sellest, et *saama* siin visandatud grammatiseerimiahel algab LIKUMISE ja ÕNNESTUMISE tähendusest, saab ka tulevikukonstruktsioonide teket vaadelda nende lähtetähenduste loogilise edasiarenguna. Lisaks mainitud algsetele tähendustele võivad TULEVIKU grammatilist kasutust mõjutada erinevaid füüsilisi või vaimseid seisundimuutusi väljendavad muutuskonstruktsioonid, episteemilised vajalikkuskonstruktsioonid *saama* + V_{ma} ning resultatiivsed konstruktsioonid. Viimaste ja tulevikukonstruktsioonide sisuliseks ühisosaks on protsessi teostumise tõenäosuslikkus ja loodetav tulemuslikkus. Vormiline motivatsioon on *ma*-infinitiivi suunakäändelises päritolus.

Tulevikutähenduse selline kujunemiskäik on meie arvates nii sisuliselt kui ka vormiliselt motiveeritud ning järgib eesti keelt mõjutanud saksa keele *werden*-tuleviku kujunemise loogikat MUUTUMIST väljendavast leksikaalsest verbist abiverbiks. Tulevikukonstruktsiooni kujunemine oleks põhjendatav tähendusnihkega sarnase funktsiooni täitmiseks.

Eesti *saama*-verbi puhul on täidetud ka leksikaalse lähteverbi olulised tingimused: skemaatiline tähendus, suur kasutussagedus, sobivus paljudesse

lausemallidesse, denotatiivne seos inimtunnetuses olulise ja suhtluses keskse valdkonnaga. Välistest teguritest soodustab abiverbistumist väljendusvajadus ning eeskujuks sobiva keelevahendi olemasolu kontaktkeeles (saksa keel). (Heine 1993; Metslang 1994a: 543–544)

3.1. *saama* + *V_{ma}* kasutusest kirjakeeles

Korpusematerjali põhjal ilmneb, et *saama*-konstruktsioon on vanima kirjakeele perioodil, XVI sajandist kuni XVIII sajandi alguseni, kirjakeeles kasutusel kui regulaarne grammatiline konstruktsioon, mis koosneb abiverbist *saama* ja põhiverbi *ma*-infinitiivi vormist ning mille ülesandeks on osutada kõnehetkest hiljem toimuvale sündmusele, absoluutsele tulevikule. (Vt ka Ross 2013: 217–220)

Alates XX sajandi alguskümnenditest on *saama*-tulevikku kui germanismi eesti kirjakeelest teadlikult tõrjutud, kuid konstruktsioon pole siiski keelest kadunud. Kõige sagedamini esineb see tänapäeva eesti keeles koos üldises tähenduses *olema*-verbiga (28a), kuid leidub näiteid ka aktiivset tegevust väljendavate verbidega kasutatud *saama*-konstruktsioonide kohta (28b).

(28a) Mart Juur tunnistab, et arvas alguses, et see saade **saab olema** rohkem selline friikide sõu, nagu eesti *reality*-sarjad ikka .. (etTenTen, www.naiste-leht.ee)

(28b) Akadeemia on teinud, teeb ja **saab tegema** oma parima, et teadvustada ja tähtsustada teaduspõhist õpet. (etTenTen, www.akadeemia.ee)

Võib öelda, et *saama*-futuurumit on eesti kirjakeeles kasutatud laineliselt. Kui esimestes eestikeelsetes kirjanekutes leidub üksikuid sellekohaseid näiteid ja alamsaksamõjulised tekstid (nt Georg Mülleri jutlused 1600–1606) eelistavad *tahtma*-futuurumit, siis väga sagedaseks saavad saksa eeskujul moodustatud *werden*-futuurumi vormid XVII sajandi keskpaigast alates. XVII sajandi lõpust (Johann Hornungi grammatikas (1693) fikseerituna) hakkab nende konstruktsioonide osatähtsus kirjakeeles vähenema. Esimeses eestikeelses täispiiblis (1739) püütakse *saama*-futuurumit teadlikult vältida, ehkki üksikuid konstruktsioone, mis on ilmselt olnud rahvakeelsetega kõige sarnasemad, leidub sealgi. XVIII sajandi esimesel poolel võtsid rahvakeelelähedust väärtustavad piiblitõlkijad eesotsas Anton Thor Hellega teadlikult kasutusele rahvakeelse taustaga *võtma*-tuleviku. (Habicht jt 2015: 43) XVIII sajandi lõpupoole, kui suureneb tõkelise valgustusliku kirjanduse ja ka ilukirjanduse osatähtsus, saavad *saama*-tuleviku konstruktsioonid taas sagedamini kasutatavaks ja juurduvad eesti kirjakeelde, nii et neid võib leida ka XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul kirjutatud eestlastest autorite tekstidest. Mõningane tagasilangus tabab neid konstruktsioone taas 1930. aastatel, mil neid kui germanisme soovitatakse õigekeelsuslikult vältida. Sellest hoolimata leidub *saama*-futuurumi näiteid nii XX sajandi teise poole kui ka XXI sajandi alguse kirjakeeles, viimasel ajal ennekõike ühendis *olema*-verbiga.

Maailma keeltes on tulevikuvormid sageli analüütilised ja sisaldavad mitmeid lisatähendusi võrreldes nt minevikuvormidega. Lisatähendused kannavad jälgi leksikaalsest lähtematerjalist. Tulevikust rääkimine saab olla kas kavandamine või ennustamine (Dahl 2000: 309; Metslang 1994a: 539). Niisiis võiksid *saama*-tuleviku leksikaalsed tausttähendused olla LIKUMINE, ÕNNESTU-

MINE, TÖENÄOSUS. Neid tähendusi kajastab ka meie hüpoteetiline grammatiseerimisahel (vt joonist 1).

Helle Metslang, kes on oma uurimustes korduvalt futuurumi problemaatikat käsitlenud, jõuab järeldusele, et *saama*-tulevikku pole eesti keel kuigi-võrd omaks võtnud ning nii keele uurijad kui ka harijad on suhtunud sellesse konstruktsiooni enamasti kui võõrmõjulisse (Metslang 1997: 227). Seda ei saa siiski öelda *saab olema* -tüüpi futuurumikonstruktsiooni kohta, mida leidub kirjakeeles rohkesti. Muude verbidega seoses pole konstruktsioon tõepoolest nii produktiivne (vt ka Prass 2011). Tulevikukonstruktsiooni lõplikust juurdumusest nii vana kirjakeele perioodil kui ka tänapäeva keeles annab tunnistust see, et piir TÖENÄOSUSE ja TULEVIKU tähenduse vahel on hajus (vt näidet 23) ning kõik *saama* + V_{ma} konstruktsioonid ei saa tulevikulist tõlgendust. Sellisena kuulub *saama*-futuurum eesti grammatilise ajasüsteemi perifeeriasse, olemata täiesti regulaarne ajavorm. Metslangi väitel on *saama*-futuurum eesti kirjakeelde juurutatud sellisena, nagu oleks *saama* tõeline, kaugele grammatiseerunud abiverb, st futuurumi marker, milles ei ole varasemate tähenduste ja kasutuspiirangute jälgi. See ebaloomulik juurutamine sisaldabki tema arvates vastuolu, mis takistab *saama*-futuurumi levikut. (Metslang 1997: 228–229) Samavõrd tugev võib siin aga olla ka keelekorralduse ja keeletoimetamise mõju: *saama*-konstruktsioone on soovitatud normikirjakeeles pigem vältida (vt Erelt 2011: 23–24). Niisiis võib öelda, et TULEVIKU tekkepind on eesti keeles olemas olnud ning saksa keele mõju on tulevikukonstruktsioonide kasutusesagedust suurendanud.

3.2. Tulevikukonstruktsioon *saama* + V_{ma} vanas kirjakeeles

XVI–XII ja XIX sajandi kirjakeeles on tulevikku väljendav *saama* + V_{ma} konstruktsioon sagedane (vt ka Habicht 2001: 168–172; Penjam 2008: 265), seda alates XVII sajandi esimesest poolest, kui põhjaeesti kirjakeeles levis saksa *werden*-futuurumi otsese tõlkevastena *saama*-tulevikukonstruktsioon. Grammatilise funktsiooni edasiarengu taustaks sobivad VÕIMALIKKUSE ja RESULTATIIVSUSE tähendusega *saama*-konstruktsioonid olid selleks ajaks samuti kasutusel.

- (29) meije **sahme** wissist se igkawesse Ello ninck önnistusse **sahma**.
wir **werden** gewisz das Ewige Leben vnd die Seligkeit **erlangen**. (VAKK, Stahl 1641, 445)
'me saame kindlalt igavese elu ja õnnistuse'

Eelnevas lauses on kasutatud *saama*-tulevikukonstruktsiooni leksikaalse *saama*-verbiga, mis esineb tähenduses 'omandama'. Sellel kõrge grammatiseerumisastmega konstruktsioonil on eesti keeles ka sobiv lähtekonstruktsioon, mis ei ole siiski vana kirjakeele tekstides sagedane. Lähtekonstruktsioonis väljendub sisuliselt modaalsele lähedane 'takistusest hoolimata võimalikuks saamise', üldisemalt ÖNNESTUMISE tähendus (vt Habicht, Tragel 2014: 831–833). Vormiliselt annab seda edasi *saama*-abiverb koos põhiverbi *ma*-infinitiiviga, st konstruktsiooni vorm on sama mis tulevikukonstruktsiooni puhul, nt

- (30) .. temmast [elevandist] sõas ennam abbi **sa ollema**, sest et jo enne mahhalas-takse, enne kui waenlase liggi **saab jõudma**. (VAKK, Masing 1818, 100)

Ehkki täispiibli tõlkimisega seoses arutati ka *saama*-futuurumi kasutuskõlblikkuse üle ja otsustati seda võõrmõjulist vormi kirjakeeles vältida, leidub väga üksikuid tulevikukonstruksioone siiski ka esimeses eestikeelses täispiiblis (1739), nt

- (31) Se sullane, kes targaste ommad asjad aiab, **saab wallitsema** perre poia üle ..
(VAKK, Piibel 1739, Op 17:2)
'Sulane, kes oma asju targasti korraldab, [hakkab] valitsema perepoja üle'

Varasemates eesti keele grammatikates on erinevalt tänapäevastest futuorum omaette ajavormina välja toodud ning ka tekstides kasutatakse seda tulevikule viitavates grammatilistes konstruktsioonides sagedasti kuni XX sajandi alguseni, nt

- (32) Lootus on, et eestuleval talvel kool korralikult **töötama saab**. (AJA1900\ aja0002)

Rahvakeelse *saama* + V_{ma} konstruktsiooni kasutamisele on osutanud ka Julius Mägiste, kes on toonud näiteid varasematest tekstidest ja grammatikatest, nt kui **saan tulema**, siis olen pühiks teil; lammas **saab kandma** (Mägiste 1936: 77). Nendestki näidetest ilmneb seos resultatiivse tähendusega.

Mägiste toob näiteid ka Eesti murretes esineva *saama*-potentsiaali kohta, nt *ta sai papp olema* 'ta võis (ilmselt) papp olla', *ta sai seda ütleva* 'ta võis (vist) seda öelda', *sii sai olema sii küla* 'see võis olla see küla' (Mägiste 1936: 78). Uihoaed kirjeldab selliseid konstruktsioone enda uuritud murdematerjalis kui mineviku sündmuse kontekstis tulevikulisusele osutavaid. *saama*-verb on sellistes konstruktsioonides imperfekti vormis. (Uihoaed 2013: 154) Seda tüüpi kasutusjuhud võiks sinse töö terminites lugeda episteemiliste hulka. Just sellistelt rahvapärastelt konstruktsioonidelt on TULEVIKULE üleminek ka loogilist grammatiseerumiskäiku silmas pidades igati ootuspärane.

3.3. Tulevikukonstruktsioon *saama* + V_{tud} vanas kirjakeeles

Lisaks tavapärasele aktiivi futuorumile leidub vanas kirjakeeles alates esimestest kirjanekutest hulgaliselt näiteid futuurumi passiivi vormide kasutamise kohta. Seda võib arvatavasti taas põhjendada religioossete tekstide stiilikaanoniga ning varasemate tekstide tõkelise päritoluga. Eeskujutarindiks on siin saksa *werden* + mineviku partitsiip, nt Stahlil *münno Tüttar sahp sest Kurratist kurjast waiwatut. Meine Tochter wird vom Teuffel übel geplaget*. (VAKK, Stahl 1638, 49) Nii võib juba XVI sajandi lühikestes käsikirjalistes tekstides kohata näiteid *saama*-passiivikonstruktsioonide kohta (33). Konstruktsioon on väga sage ka XVII (34a) ja XVIII sajandi (34b) kirjakeeles.

- (33) Jsa mede, egæs sina olet, taiva sise, **Pühæt sako** sinu nimi ..
'Meie isa, kes sa oled taevas, pühitsetud saagu sinu nimi' (VAKK, Völcker 1585, 1)
- (34a) Kui taema kaas **say** maha **mattetuth**, sysz **say** taema vche wöra Hauwa sisse **pantuth**. (VAKK, Müller 1601/4, 11)
'Kui ta sai maha maetud, sai ta pandud võõrasse hauda'
- (34b) Ussu läbbi langsid Jeriko Mürid mahha/ kui seitse Päwa nende ümber **sai käidud**. (VAKK, UT 1715, He 11:30)

Sellised konstruktsioonid lõimuvad tihti *pidama*-konstruktsiooniga ning on kasutusel veel ka XIX sajandi lõpu tekstides (näites 35 on *pidada*-vorm evidentsiaalsuse marker).

- (35) Kuninga proua ei suutwat ennast liigutada ning **pidada** woodisse ja woodist välja **kantud saama**. (AJA1890\val0604)

saama-passiivikonstruktsioonid on grammatiliselt keerukad tervikud, mis võivad lähtuda rahvakeeles olemas olnud aktiivivormis resultatiivsetest konstruktsioonidest AGENT + *saama* + V_{nud}. Tulevikus lõpetatava tegevuse tähendus on ka aktiivikonstruktsioonis olemas, mistõttu võis kirjakeel selle hõlpsasti omaks võtta.

Saksa ja inglise keele mineviku kesksõnu (millel puuduvad selgelt aktiivi ja passiivi eristavad vormid) on nimetatud resultatiivseteks kesksõnadeks (Haspelmath 1994). Võib oletada, et eesti keele *tud*-partitsiibi resultatiivne kasutus on kujunenud saksa keele toel. Seda tõendavad selgelt vanema eesti kirjakeele tekstid, kus resultatiivsed partitsiibikonstruktsioonid on *saama*-verbiga seoses kõige sagedamad. Eriti puudutab see *tud*-partitsiibiga konstruktsioone, mis väljendavad tegevuse teostumist koos viitega tulevikulisusele (nt 36).

- (36) Ja kui nemmad pissut **sawad karristatud**, tehakse neile pärrast rohkeste head .. (VAKK, Piibel 1739, Trk 3:5)

Tuleviku abiverbina kasutamine on *saama*-verbi siinses artiklis käsitletud funktsioonidest kõige kõrgemal grammatiseerumisastmel (AEG kui grammatiline kategooria), ehkki nagu eespool näidatud, on eesti kirjakeele algusaegade kontaktimõjuline grammatiseerumine tulevikukonstruktsioonide esinemis-sagedust kunstlikult suurendanud. Siiski on vähemalt *saab olema* futuurumikonstruktsioon ka tänapäeva eesti keeles produktiivne. Järjest rohkem leidub aga kasutusjuhte ka dünaamiliste verbidega (vt Prass 2011: 42), mis võimaldab arvata, et praegune inglise keele mõju hoiab tuleviku väljendamise malli kirjakeeles alal ja isegi võimendab seda.

4. Kokkuvõte

Artiklis andsime ülevaate eesti keele polüsemse *saama*-verbi grammatiliste funktsioonide kujunemisest. *saama* on eesti keeles vana ja tänapäevaks pika grammatiseerumistee läbinud verb, mis on algsest liikumistähendusega iseisvast lekseemist arenenud modaalseks abiverbiks ning futuurumikonstruktsioonides kasutatavaks abiverbiks. *saama* on nii vanemas kui ka tänapäevases kirjakeeles olnud sagedase kasutusega, seda eriti tänu eri tüüpi grammatilistele funktsioonidele, mida *saama*-konstruktsioonid väljendavad ja millega on seotud ka eri käändeliste vormidega konstruktsioonid: *ma*-infinitiiv (latiivse lähtetähendusega – seos MUUTUMISEGA, mis on suunatud protsess), *da*-infinitiiv (objektilise lähtetähendusega – seos OMANDAMISEGA, mis on objektiga seotud protsess), *nud*-, *tud*-partitsiibid (resultatiivse lähtetähendusega – seos MUUTUMISEGA).

Grammatilised konstruktsioonid, milles *saama* esineb

Tähendus	Konstruktsioon	Näide
VÕIMALIKKUS	Agent + <i>saama</i> + Teema + V _{da}	<i>Nad saavad vilja müüa.</i>
VAJALIKKUS	Agent + <i>saama</i> + V _{da}	<i>Me ei saa siin olla.</i>
TÕENÄOSUS	Agent + <i>saama</i> + V _{da}	<i>Me saame näha.</i>
TÕENÄOSUS	Agent + <i>saama</i> + V _{ma}	<i>Nad ei saa tagasi pöörama.</i>
RESULTATIIVSUS (impersonaalne)	Teema + <i>saama</i> + V _{tud}	<i>Laul sai/saab lauldud.</i>
RESULTATIIVSUS (personaalne)	Agent + <i>saama</i> + V _{nud}	<i>Ta saab söönud.</i>
TULEVIK (staatiline)	Teema + <i>saama</i> + V _{ma} + Omadus	<i>Kontsert saab olema tore.</i>
TULEVIK (dünaamiline)	Agent + <i>saama</i> + V _{ma}	<i>Ta saab töötama.</i>

saama-verbi keerukat grammatiseerumiskäiku pole senini põhjalikumalt avatud. Seetõttu visandasime siinse käsitluse tarbeks lihtsustatud grammatiseerumisahela, kuhu paigutasime olulisimad leksikaalsed ja grammatilised tähendused, mida *saama*-verb kannab (vt joonist 1). *saama* funktsioonide arengut käsitlesime pankrooniliselt, st kasutasime vanu andmeid sünkroonilise kasutuse seletamisel ja tänapäevaseid andmeid varasemate muutuste tõlgendamisel, arvestades seejuures vanimate kirjakeele tekstide tõlkelist algupära.

saama-verbi grammatiseerumine on kulgenud ühelt poolt grammatiseerumise universaalsetele seaduspärasustele vastavalt, st algest liikumistähendusega leksikaalsest üksusest on erinevate järjest grammatilistest vaheastmete kaudu kujunenud tuleviku abiverb. Tulevikukonstruktsioon on tänapäeva kirjakeeles produktiivsena kasutusel *saab olema* ühendis. Hoolimata keelekorralduse vastuseisust on seda tüüpi tulevikukonstruktsioonid levinud ka dünaamilisi tegevusi väljendavate verbidega (*saab tegema, saab kavandama*). Tuleviku abiverbi kujunemisel on täheldatav ka vana kirjakeele perioodil läbitud kontaktimõjulise grammatiseerumise etapp, kus saksa keele *werden*-futuuri eeskujul võeti religioossete tekstide tõlkimisel tekkinud funktsionaalse tühiku täitmiseks kasutusele tõlkemõjuline *saama*-tulevikukonstruktsioon, mis ei olnud jõudnud keeles loomulikult teel välja areneda. Ka võõrmõjulised tulevikukonstruktsioonid ei tulnud keeles kasutusele tühjale kohale, sest rahvakeeles olid välja kujunenud poolabiverbi *saama* ja infinitiivi- või partitsiibivormiga konstruktsioonid, mis väljendasid ÕNNESTUMIST, RESULTATIIVSUST ja sedakaudu ka viidet tulevikulisusele (*saab meile öeldud, töö sai tehtud*). Selliste rahvakeelsete konstruktsioonide olemasolu (nt *lehm saab lüpsma, kas sa saad juba minema*) ühelt poolt ja teisalt saksa keele mõju kinnistasid keeles selliseid grammatilisi konstruktsioone nagu osalejasisesed ja osalejavälised VÕIMALIKKUSE (*mees sai sealt läbi pugged; ta saab selle maha müüa*) ja VAJALIKKUSE (*riik ei saa keelduda*) väljendamine ning sealt edasi epis-teemiliste, kogu lausesisu TÕENÄOSUST hindavate konstruktsioonide kujunemine (*tema ei saanud see olla*). Et kirjakeeles uuendusena kasutusele võetud *saama*-tulevikukonstruktsioon oli algusest peale väga sage, võisid rahvakeel-

sed üksikkasutused tagaplaanile jääda ja kirjakeelest kaduda. Tulevik on ka konstruktsiooniliselt (*saama*-abiverb + *ma*-infinitiiv) selgelt eristunud, selle motivatsioon episteemiliste kasutuste näol avaldub pigem tõlgendustasandil (see *saaks teile liiga tegema*).

Materjali esitades püüdsime järjestikku paigutada tähenduslikult ja funktsionaalselt kõige tihedamini seotud valdkonnad. Arvatavat grammatiseerumisahelat täpselt järgivat kirjeldust ei olnud võimalik pakkuda, sest grammatiseerumisahel ei ole lineaarne. Materjali analüüsides torkas silma asjaolu, et ÕNNESTUMISE tähendus on *saama*-verbil kirjakeele dokumenteeritud andmete põhjal otsustades pidevalt olemas olnud (vt Habicht, Tragel 2014). Episteemilist kasutust esindavad nii V_{da} kui ka V_{ma} konstruktsioonid, millest viimane võimaldab ümbertõlgendust ka tüüpiliseks tulevikukonstruktsiooniks.

Kui vanemas eesti kirjakeeles on *saama* põhiliselt kasutusel resultatiivsetes ja tulevikukonstruktsioonides, siis tänapäeva eesti keeles on kõige sagedasemad osalejavälist VÕIMALIKKUST ja VAJALIKKUST väljendavad modaalkonstruktsioonid. Seejuures torkab modaalkonstruktsioonide juures silma nende eituslembus. Seda saab seletada interpersonaalse, kommunikatiivse eesmärgiga: keelekasutaja vahendab vastuvõtjale teate sellest, et ta ei tule mingil põhjusel toime ja ootab reaktsiooni või otsest abi.

Artiklis osutame ka sellele, et eesti *saama*-passiivikonstruktsioon kannab endas tüpoloogiliselt nii nn GET-passiivi kui ka BECOME-passiivi omadusi ja tähendusi, sest ka leksikaalsel *saama*-verbil on need mõlemad tähendused olemas. Seda (mitte tingimata ajalises järgnevuses kujunemist) peaks kajastama ka meie visandatud ahel joonisel 1, mis algab LIIKUMISE ja ÕNNESTUMISE kui leksikaalsete lähtetähendustega ja jaguneb konstruktsiooni sisu ja vormi arvestades kaheks OMANDAMISE ja MUUTUMISE tähenduse lahknemisega. OMANDAMISE tähendusega on seotud VÕIMALIKKUS ja osalejaväline VAJALIKKUS; MUUTUMISE tähendusega osalejasine VAJALIKKUS, TÕENÄOSUS, RESULTATIIVSUS ja TULEVIK. Ahela funktsioonide hargnemine kajastab ühtlasi ka vormilist eristust: OMANDAMISE tähendusega algava haru modaalkonstruktsioonid vormistatakse eesti keeles *da*-infinitiivis põhiverbiga, MUUTUMISE tähendusega harus, mis lõpeb TULEVIKUGA, aga *ma*-infinitiivis põhiverbiga. Omaette funktsiooni, RESULTATIIVSUST, esindavad mineviku partitsiipidega *-nud* ja *-tud* moodustatud konstruktsioonid.

Eesti keele *saama*-verbiga vormistatud erinevad konstruktsioonid vajaksid tulevikus siiski tunduvalt täpsemat kasutuspõhist analüüsimist, kui see praeguses esmases kvalitatiivses sissevaates võimalikuks sai. Süsteemne korpusuuring võiks siinsete arutluskäikude kinnitamiseks või kummutamiseks mõndagi huvitavat pakkuda.

Külli Habichti uurimistööd on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute tippkeskus) ning Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojekt PUT475 „Kirjakeele morfosüntaksi varieerumise integreeritud mudel: pilootuuring eesti keele näitel”.

Võrguviited

CHILDES. <http://childes.psy.cmu.edu/data/other/>
Eesti kirjakeele korpus. <http://www.cl.ut.ee/korpused/baaskorpus>
Eesti murrete korpus. <http://www.murre.ut.ee/murdekorpus/>
EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>
etTenTen veebilehtede korpus. <http://www2.keeleveeb.ee/dict/corpus/ettenten/about.html>
Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpus (VAKK). <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused>

Kirjandus

- Ahrens, Eduard 1853. Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialectes. Zweite umgearbeitete Auflage. Reval: In Commission bei Kluge und Ströhm.
- Auwers, Johan van der, Plungian, Vladimir 1998. Modality's semantic map. – Linguistic Typology, nr 2, lk 79–124.
- Dahl, Östen 2000. The grammar of future time reference in European languages. – Tense and Aspect in the Languages of Europe. Toim Östen Dahl. Berlin: Mouton de Gruyter, lk 309–328.
- Diedrichsen, Elke 2012. What you give is what you get? On reanalysis, semantic extension and functional motivation with the German *bekommen*-passive construction. – The Art of Getting: GET verbs in European languages from a synchronic and diachronic point of view. Toim Alexandra N. Lenz, Gudrun Rawoens. Special Issue of Linguistics, kd 50, nr 6, lk 1163–1204.
- Erelt, Mati 2003. Syntax. – Estonian Language. (Linguistica Uralica Supplementary Series 1.) Toim Mati Erelt. Tallinn: Estonian Academy Publishers, lk 93–129.
- Erelt, Mati 2011. Lause õigekeelsus. Juhatused ja harjutused. Tallinn: Emakeele Selts.
- Erelt, Mati 2013. Eesti keele lauseõpetus. Sissejuhatus. Õeldis. (Tartu Ülikooli eesti keele osakonna preprintid 4.) Tartu.
- Habicht, Külli 2001. Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 10.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Habicht, Külli, Tragel, Ilona 2014. Verbiga *saama* väljendatud leksikaalsed kategooriad ja konstruktsioonid. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 826–844.
- Habicht, Külli, Piiraja, Piret, Tragel, Ilona 2015. Eesti *võtma*-tuleviku lugu. – Emakeele Seltsi aastaraamat 60 (2014). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 19–50.
- Haspelmath, Martin 1994. Passive participles across languages. – Voice: Form and Function. Toim B. Fox, P. Hopper. Amsterdam–Philadelphia: Benjamins, lk 151–177.
- Heine, Bernd 1993. Auxiliaries: Cognitive Forces and Grammaticalization. New York: Oxford University Press.
- Heine, Bernd, Kuteva, Tania 2002. World Lexicon of Grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press.

- Heine, Bernd, Kuteva, Tania 2003. On contact-induced grammaticalization. – *Studies in Language*, kd 27, nr 3, lk 529–572.
- Heine, Bernd, Kuteva, Tania 2005. *Language Contact and Grammatical Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hopper, Paul J. 1991. On some principles of grammaticalization. – *Approaches to Grammaticalization*. Kd I. Toim Elizabeth Closs Traugott, Bernd Heine. Amsterdam–Philadelphia: Benjamins, lk 17–36.
- Kangasniemi, Heikki 1992. *Modal Expressions in Finnish*. (Studia Fennica: Linguistica 2.) Helsinki: Finnish Literature Society.
- Kehayov, Petar, Torn-Leesik, Reeli 2009. Modal verbs in Balto-Finnic. – *Modals in the Languages of Europe*. (Empirical Approaches to Language Typology 44.) Toim Björn Hansen, Ferdinand de Haan. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, lk 363–401.
- Klettenberg, Reet 2007. Permissiivkonstruktsioon eesti kirjakeeles. Magistritöö. Käsikiri TÜ eesti ja üldkeeleteaduse instituudis. Tartu.
- Lindström, Liina, Tragel, Ilona 2007. Eesti keele impersonaali ja seisundi-passiivi vahekorrast adessiivargumendi kasutuse põhjal. – *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 532–553.
- Lindström, Liina, Tragel, Ilona 2010. Possessive perfect construction in Estonian. – *Folia Linguistica*, kd 44, nr 2, lk 371–400.
- Metslang, Helle 1994a. Temporal Relations in the Predicate and the Grammatical System of Estonian and Finnish. (Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 39.) Oulu: University of Oulu dissertation.
- Metslang, Helle 1994b. Eesti ja soome – futuurumita keeled? – *Keel ja Kirjandus*, nr 9, lk 534–547; nr 10, lk 443–453.
- Metslang, Helle 1997. Eesti keele ja teiste soome-ugri keelte futuurumi arenguid. – *Keel ja Kirjandus*, nr 4, lk 226–231.
- Metslang, Helle 2011. Some grammatical innovations in the development of Estonian and Finnish: Forced grammaticalization. – *Linguistica Uralica*, nr 4, lk 241–256.
- Mägiste, Julius 1936. Eesti *saama*-futuurumi algupärast ja tarvitamiskõlblikkusest. – *Eesti Keel*, nr 3, lk 65–92.
- Nolan, Brian 2012. The get constructions of Modern Irish and Irish English: get-passive and get-recipient variations. – *The Art of Getting: GET verbs in European languages from a synchronic and diachronic point of view*. Toim Alexandra N. Lenz, Gudrun Rawoens. Special Issue of Linguistics, kd 50, nr 6, lk 1111–1161.
- Pajusalu, Renate, Tragel, Ilona, Veismann, Ann, Vija, Maigi 2004. Tuumsõnade semantikat ja pragmaatikat. (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 5.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Penjam, Pille 2008. Eesti kirjakeele *da*- ja *ma*-infinitiiviga konstruktsioonid. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 23.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Prass, Kerli 2011. *saama*- ja *hakkama*-tulevik tänapäeva eesti kirjakeeles. – *Oma Keel*, nr 2, lk 39–47.
- Ross, Kristiina 2013. Vanad uuendused lõuna- ja põhjaeesti keeles. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 58 (2012). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 210–224.
- Saukkonen, Pauli 1966. Itämerensuomalaisten kielten tulosjainfinitiivirakenteiden historiaa I. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

- Sweetser, Eve E. 1990. *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantics Structure*. (Cambridge Studies in Linguistics 54.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Tragel, Ilona 2003. Eesti keele tuumverbid. (Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis 3.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tragel, Ilona 2004. Tuumverbi ja *da*-infinitiivi ühendid. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli preprint I.) Tartu.
- Tragel, Ilona 2007. Modaalverbide *saama/saada* ja *võima/voida* vastandkasutus eesti ja soome keeles. – *Grammatika és kontextus – új szempontok az uráli nyelvek kutatásában*. (Urálszttikai tanulmányok 17.) Toim M. Csepregi, V. Masonen. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Finnugor Tanszék, Budapest, 2004. április 4-7. Eötvös Loránd University, lk 331–338.
- Tragel, Ilona, Habicht, Külli 2012. Grammaticalization of the Estonian *saama* 'get'. – *The Art of Getting: GET verbs in European languages from a synchronic and diachronic point of view*. Toim Alexandra N. Lenz, Gudrun Rawoens. Special Issue of Linguistics, kd 50, nr 6, lk 1371–1412.
- Traugott, Elizabeth Closs 1989. On the rise of epistemic meanings in English: An example of subjectification in semantic change. – *Language*, kd 65, nr 1, lk 31–55.
- Uibo aed, Kristel 2013. Verbiühendid eesti murretes. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 34.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

The verb *saama* 'to get' in grammatical constructions

Keywords: polysemy, grammaticalisation, construction, verb *saama* 'to get', written Estonian

In the present article an overview is given of the development of the grammatical functions of the Estonian polysemous and polyfunctional verb *saama* 'get; can, become'. The article is a follow-up to an overview of the lexical usages of the same verb (Habicht, Tragel 2014). *saama* is an old Estonian verb with a long history of grammaticalization from a lexical motion verb to a modal auxiliary and to an auxiliary verb used in future constructions. The verb *saama* is frequent both in early and modern written Estonian, in particular due to the various grammatical functions expressed by *saama*-constructions. The Estonian *saama*-constructions contain non-finite verb forms such as the *-ma* infinitive (the original function of which is lative, referring to change as a directed process), *-da* infinitive (the original function of which is object, referring to acquisition as an object-bound process), and *-nud*, *-tud* participles (the original function of theirs is resultative, referring to a change). The Estonian passive construction of *saama* is a typological vessel of the properties and functions of both GET-passive and BECOME-passive, because the full verb of *saama* used to have and still has both of the meanings. Considering the use of the word and its constructions from 16th to 21st centuries, we suggest a grammaticalisation chain for the Estonian *saama*.

Ilona Tragel (b. 1968), PhD, University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, Associate Professor of General Linguistics; Estonian Institute / Beijing Foreign Studies University, Lecturer of Estonian, ilona.tragel@ut.ee

Külli Habicht (b. 1964), PhD, University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, Senior Researcher, kulli.habicht@ut.ee

MITTEKUULUMISE VALU JA VÕIMALUS

Andrei Ivanovi erand eesti kirjanduses

ENEKEN LAANES, DANIELE MONTICELLI

Oma esimeses tekstis, New Yorgi ajakirjas Novõi Žurnal trükivalgust näinud jutustuses „Tuhk” pakub Andrei Ivanov välja määratluse, mis on ühel või teisel viisil jäänud iseloomustama kõiki tema romaanide peategelasi ja mõneti ka ta enda autorikuvandit – *a non-belonger, a man in between*. Ivanov kasutab inglise keelt, sest need väljendid pärinevad 1990. aastate alguse rahvusvahelistest kosmopoliitsuse teemalistest aruteludest, mida „Tuha” peategelase jaoks esindab Salman Rushdie kuju. Jutustuse oluliselt muudetud taastrükis kogumikus „Kopenhaga”¹ (Ivanov 2011a) on autor pidanud vajalikuks need nimetused joone all lahti seletada. Selle järgi on *a non-belonger* „mitteliitunu; mingisse konkreetssesse kohta mitte kuuluv; võõras, kõrvaline” (Ivanov 2011a: 319), *a man in between* aga „inimene, kes ei kuulu kahest poolest kummassegi, sõna-sõnalt: on selle ja teise vahel” (Ivanov 2011a: 316). Suur mittekuuluja ja vahepealne mees on Ivanov olnud ka eesti kirjanduses. Tänu temale on saanud uue kuju ja koha eestivene kirjanduse mõiste. Kuid ta ise ei ole mahtunud sellesse kirjandusvälja nurka, vaid triivinud oma lugejate ja kriitikute toel hoogsalt keskme suunas. Teda on olnud raske eesti kirjanduses üheselt paigutada, kindlasse lahtrisse suruda. Ivanov on olnud erandlik ja, nagu artikkel püüab näidata, võitleb üsna teadlikult selle erandi staatuse eest.

Kuid Ivanovi erandlikkus, raskus tema liigitamisel on toonud ootamatult nähtavale ka need viisid, kuidas me määratleme eesti kirjandust ning selle erinevaid koostisosi, ja käivitanud kirjliku arutelu keeleliste ja kultuuriliste piiride üle, mida tõmbame eesti kirjanduse ümber ja selle sees. Järgnev käsitlus näitab, kuidas Ivanovi looming on tõstatanud küsimuse eesti kirjanduse sisemistest ja välistest piiridest ning neid ka oluliselt nihutanud.

Uurime võitlust Ivanovi „erandi” ümber nii kirjandusvälja institutsionaalsel kui ka tema tekstide temaatilisel tasandil. Artikli esimeses pooles anname ülevaate Ivanovi teoste ilmumislööst, mis näitab teda rahvusülese kirjani-kuna, kelle looming asetseb eri kirjandusväljade piiridel. Ivanovi erandlikkuse mõju eesti kirjanduse ümbermõtestamisele toob eriti hästi esile 2012. aastal romaani „Peotäis põrmu” ümber puhkenud debatt. Analüüsides seda vaidlust tõlketeeoreetilisest vaatepunktist Giorgio Agambeni erandi mõiste abil, näitame, kuidas arutelud romaani ümber keskendusid sellele, kas tuleks jääda kindlaks eesti kirjanduse senisele määratlusele või on olemas vajadus selle laiendamise järele.

¹ 2010. aastal antud intervjuus Ilona Martsonile räägib Ivanov, et Novõi Žurnal toimetab tema teksti palju ja omatahtsi, muutes peategelase isiklikud kogemused (eestivenelaste) massiteadvuse kajastuseks, ja lubab teksti algversiooni uuesti välja anda (Martson 2010b). Kas 2011. aasta taastrükk on algversioon või uus „põhjalikult ümber kirjutatud” (Beloborvtseva, Meimre 2015: 18) variant, on teadmata.

Võitlus erandi eest, õiguse eest olla vahepealne mees ja mitte kuhugi kuuluda käib aga ka Ivanovi teoste sees ja on seotud tema loominguga peateema – pagulusega. Kuigi kriitikud on jaganud Ivanovi loominguga laias laastuks kaheks – kohalikuks tsüklikuks ja Skandinaavia saagaks (Belobrovtseva, Meimre 2015: 17) –, ühendab mõlemat eksiili teema. Enamik Ivanovi peategelasi on pagulased, ühelt maalt teisele läinud või just tagasi tulnud, kuid mõned elavad sisepagulastena ka omas kodus. Pagulased on oma kogukonnast eraldatud, neil on raskusi uue leidmisega. Kuid Ivanovi peategelased näitavad üles lausa soovimatust otsida endale uus poliitiline või kultuuriline kogukond. Kui mitmed kriitikud ja tegelikult ka Ivanov ise (vt Martson 2010b: 125) seletavad seda äärmusliku individualismiga, siis toetudes Edward Saidi mõtetele pagulusest, näitame, et keeldumisel kollektiivsest rahvuslikust või kultuurilisest identiteedist on siiski laiem ühiskonnakriitiline münt. Keskendudes jutustusele „Tuhk” ja romaanile „Peotäis põrmu”, peatume põgusalt Ivanovi seostel T. S. Elioti ja Dostojevski loominguga, aga eriti abordi ja nurisünnituse kujunditel Ivanovi tekstides, mida loeme Saidi abil kui märke põlvnemise kriisist ja veresidemetel põhinevate kogukondade elujõuetusest.

Jaotades tajutavat: Ivanovi koh(a)t(us) ja tema tõlked eesti kirjanduses

Enne kui asuda Ivanovi teoste eesti keelde tõlkimise ja kohaliku retseptsiooni juurde, tuleks peatuda tema loomingu mitmekesisel avaldamislool, mis annab hea ülevaate selle rahvusülesest iseloomust. Enamik Ivanovi raamatutest on ilmunud kõigepealt venekeelsetes kirjastustes Eestis, mõned neist on hiljem taastrükitud Venemaal. Viimasel ajal on mõned esmaüllitatud Venemaal, kuid üksikud on esmailmunud hoopiski eesti keeles. Rahvusülese kirjanikuna otsis Ivanov avaldamisvõimalusi aastaid, kuid kui tema esimesed tekstid lõpuks trükivalgust nägid, sisenes ta samaaegselt mitmele kirjandusväljale (vene diasporaa, vene, eesti, baltivene).² Tema esimesed jutustused „Minu taani onuke” ja „Tuhk” ilmusid New Yorgi vene emigrantide ajakirjas Novõi Žurnal 2007. ja 2008. aastal. Tema esimene romaan „Hanumani teekond Lollandile” anti välja Tallinnas venekeelses kirjastuses Avenarius 2009. aastal, nomineeriti Vene Bookerile ja taastrükiti seejärel Moskva kirjastuses AST. 2010. aastal avaldati Ivanovi esimesed eestikeelsed tõlked: „Minu taani onuke” ja „Tuhk”. Suisa erandlik on Ivanovi ilmumisloos aga romaan „Peotäis põrmu”, mis ilmus 2011. aastal esmatrüki eesti keeles, tõlgituna otse venekeelsest käsikirjast.

Vahetult pärast Ivanovi tulekut eesti kirjandusse tekitas tema mitmekesine ilmumislugu ja vajalike analüütiliste tööriistade puudumine märkimisväärse taksonoomilise segaduse (Jüristo 2013: 45) nende esimeste kriitikute jaoks, kes püüdsid paigutada teda raamidesse, mida võiks Jacques Rancière'i järgi nimetada eesti kirjandusvälja tajutava jaotuseks (pr *partage du sensible*) (Rancière 2004) – konsensuslikuks, vaikimisi omaks võetud arusaamaks selle piiridest (st sellest, mis on ja mis ei ole eesti kirjandus) ja piiride abil jagatud

² Järgnev käsitlus keskendub peamiselt Ivanovi retseptsioonile Eestis. Ivanovi retseptsiooni kohta vene kultuuriruumis vt Taisija Laukkoneni käsitlusi. Ta seletab Vene metropolide huvi baltivene autorite vastu sealse vajadusega „omaenese kultuurikogemuse seisukohalt mõtestada Euroopa kultuuridevahelist „eikuskilmaad”” (Laukkonen 2012: 44). Ivanovi asetsemise kohta võimalikul baltivene kirjandusväljal vt Laukkonen 2015.

ruumidest ja positsioonidest (st sellest, kes on kes eesti kirjanduses). See segadus on selgesti nähtav sellest, kui erinevalt kriitikud Ivanovi tema esimestel ilmumisaastatel määratlesid: „eesti kirjanik” (Afanasjev 2012), „Eestis elav vene kirjanik” (Kulli 2014), „kodustatud venelane” (Martson 2010a), „eesti-vene kirjanik” (Lotman 2012), „Eesti venekeelne kirjanik” (Kotjuh 2013), „Eesti vene kirjanik” (Tigasson 2012; Laasik 2012), „baltivene kirjanik” (Laukkonen 2012) ja „maailmakirjanduse autor” (Sibrits 2013). Millest siis selline segadus?

Ivanovi tingimusteta arvamist eesti kirjanduse hulka on raskendanud eesti kirjanduse määratlemise keeleline kriteerium, mille juured ulatuvad rahvuslikku ärkamisaega. Äratajad piiritlesid eesti rahvast ennekõike lähtuvalt ühekeelsest paradigmat (ingl *monolingual paradigm*, Yildiz 2012): eestlased olid need, kes rääkisid eesti, mitte saksa keelt. Sellisel rahvuse ja kultuuri määratlemisel olid olulised tagajärjed ka kirjandusele. Vastavalt sellele on eesti kirjanduse ajalugu kirjutatud nii, et suur osa muukeelset Eesti kirjandust on sellest välja jäetud (Undusk 1999: 251, 2006: 464). Erinevalt näiteks Soomest, kus rootsikeelse kirjanduse kirjanduslooline sissearvamine on võimaldanud paigutada soome kirjanduse alguse märksa varasemasse aega, on eesti kirjanduse ajalugu kuni viimase ajani alanud õieti alles Kristian Jaak Petersoniga. Saksakeelne kirjandus, ükskõik mis rahvusest inimesed ka poleks seda kirjutanud, on jäetud tähelepanuta. Need ranged keelelised piirid on mõjutanud eesti kirjandusloo kirjutamist kahe sajandi jooksul, lahutades mitmekeelse kultuuriruumi eesti ja baltisaksa kirjanduse väljad ka XIX sajandi lõpus ja XX sajandi alguses ning nõukogude eesti kirjanduse ning kohaliku venekeelse kirjanduse nõukogude ajal. Selle arusaama rangest keelelisest piirist, mida Jaan Undusk nimetab keelekinnisuseks (Undusk 1999: 251), on pärinud ka meie nõukogudejärgne kirjanduslik ja kultuuriline enesemõistmine.

Enne Ivanovi tulekut valitses kirjandusväljal selge keeleline lõhe eesti ja eestivene kirjanduse vahel: eesti kirjandus on kirjutatud eesti keeles, eestivene kirjandus vene keeles. Kuigi mõned eestivene kirjanikud, nagu Jelena Skulskaja, on olnud eesti kultuuriruumis tuntud ajakirjanike ja intellektuaalidena, on nad kirjanikena pidanud end vene kirjanikeks, kes lihtsalt elavad Eestis, ja nende looming on kuni viimase ajani olnud kättesaadav peamiselt vene keeles (Kotjuh 2012, 2013). See keeleline lõhe on ka põhjus, miks eestivene kirjandus oli enne Ivanovi tulekut nii mõiste kui nähtusena eesti kirjandusväljal kõrvalise tähtsusega. Vene keeles kirjutavad kirjanikud ei pakkunud kuigi suurt huvi, eesti keeles kirjutavad vene päritolu autorid arvati aga probleemideta eesti kirjanduse hulka. Heaks näiteks on Andrei Hvostov, keda vaenulikud kriitikud on vahel küll venelaseks „sõimanud”, kuid kelle loomingu kuulumist eesti kirjanduse hulka pole keegi kahtluse alla seadnud.

Ivanovi erandlikkus näib aga olevat seotud vastuoluga kirjutamiskeele ja käsitletud teemade vahel. Erinevalt varasemast eestivene kirjanike põlvkonnast ei pea ta end vene kirjanikuks, kes vaid juhtumisi elab Eestis: tema kodu on siin ja ta kirjutab selle ühiskonna probleemidest. Just tema raamatutes käsitletud teemad on toonud Ivanovi loomingu lähedale eesti lugejale ja eesti kirjandusele. Kuigi ta kirjutab vene keeles, käsitleb ta visalt kohaliku kultuuri kõige põletavamaid küsimusi andega, mida on võimatu eirata, ja just see on tekitanud kriisi kohaliku kirjanduse määratlemisel ning vallandanud liikumise selle keeleülesema mõistmise poole.

Ivanovi ja tema loomingu paigutamise vaatepunktist pakub erilist huvi 2012. aastal puhkenud arutelu romaani „Peotäis põrmu” ümber, mis kesken-

dus ennekõike algupärandi ja tõlke eristamise küsimusele. Romaan esmailmus 2011. aastal eesti keeles, tõlgituna venekeelsest käsikirjast, kuid jäi pikadeks aastateks originaalis ilmunuta.³ Raamatu tiitelleht esitleb seda kui „tõlget vene keelest”, kuid ei too tiitlipöördele ära isegi algupärandi pealkirja. Vaidlus romaani ümber puhkes siis, kui seda ei nomineeritud Eesti Kultuurkapitali kirjanduse sihtkapitali aastaauhindadele mitte üheski kategoorias. See ei sobitunud proosa kategooriasse, kuna polnud algupärand, vaid tõlge, aga ka mitte venekeelsete autorite kategooriasse,⁴ kuna ei olnud avaldatud vene keeles. Romaani käsitlemist tõlkena takistas „originaali” puudumine. Rancière'i vaimus võiks öelda, et eesti kirjandusvälja tajutava jaotus, nii nagu see oli institutsionaliseeritud kultuurikapitali auhindadega, jättis Ivanovi teose sealt välja – muutis romaani nähtamatuks (Laanes 2012).⁵

Arutelu näitas selgelt, et Ivanovi romaani eestikeelset versiooni ei olnud võimalik üheselt paigutada vastandpoolustele algupärand/tõlge, eesti/vene, ja seetõttu ei saanud ka öelda, kas ta kuulub eesti kirjanduse väljale või mitte ja kui, siis kuhu. Samal ajal oli selle teose „nähtamatus” auhinnakategooriate terminites niivõrd silmatorkav, et seda ei saanud tähelepanuta jätta. Selle paradoksaalse olukorra mõistmiseks pakub meile parima teoreetilise tööriista Giorgio Agambeni erandi mõiste (2002, 2003, 2009). Agamben kasutab mõistet *erand* (it *eccezione*) iseloomustamaks poliitilist ja filosoofilist otsustamatust millegi sisse- või väljaarvamise suhtes teatud poliitilisest, sotsiaalsest, kultuurilisest või, antud juhul, kirjanduslikust ruumist. Erand, mida iseloomustab mitte „kas ... või” välistav loogika, vaid pigem „ei ... ega” või „nii ... kui ka” loogika, kujutab endast sissearvava väljaarvamise paradoksaalset läve (Agamben 2009: 28–33).⁶ Ivanovi romaan ei olnud seega mitte lihtsalt see, mida tõlketeadlased nimetavad „pseudotõlkeks” või „pseudoriginaaliks” (Toury 1995), pigem tähistas see võimatust teha vahet algupärandi ja tõlke vahel, peegeldades omakorda Ivanovi enda määratlematut positsiooni eesti kirjanduse ja laiemalt kultuuri väljal. Nagu Agamben hulgateooria mõisteid kasutades ütleb, on erand samaaegselt see, „mida ei saa kaasata tervikusse, millesse ta kuulub, ja mis ei saa kuuluda tervikusse, millesse ta on juba kaasatud” (Agamben 2009: 32). Küsimus ei ole eristuses, mis üks kord ja igaveseks otsustaks võõra ja ebaolulise väljaarvamise. Vastupidi, erandi staatus ja saatus on olemuslikult seotud selle sisemise poliitilise, sotsiaalse, kultuurilise või kirjandusliku ruumiga, mis tema väljaarvamise abil luuakse. Ning erandi, piiripealse otsustamatuse ruumi oma haardes hoidmine saab erandi abil loodud ruumi eluliseks, kuid samas väga keeruliseks ülesandeks, sest selle lahendus on alati kahtluse alla seatav.

Ka arutelust „Peotäie põrmu” teemal sai kirjanduslik ja poliitiline võitlus erandi ümber, mille eesmärgiks oli just erand kaotada: määratleda ühe-

³ Viivitus oli seotud autoriõigustega. Kirjastus AST ostis need koos „Hanumaniga”, kuid avaldas vaid selle ja viivitas „Peotäie põrmu” üllitamisega kuni 2014. aastani, mil see ilmus samade kaante vahel romaaniga „Harbini ööliblikad” (Ivanov 2014).

⁴ Venekeelsete autorite kategooria lisati kulka auhindadele 2001. aastal. Eestivene kirjanikud ise on olnud eraldi kategooria otstarbekuse suhtes erineval arvamusel (Kotjuh 2012).

⁵ Rancière'i jaoks kujutab tajutava jaotus endast alati „nähtava ja nähtamatu” eraldamist (Rancière 2004: 13).

⁶ „Peotäie põrmu” esitlusel 26. aprillil 2012 Tallinna Keskraamatukogu Mauruse pubis ütles Ivanov, et „kas ... või” küsimus on tema tegelase jaoks liiga lihtne.

mõtteliselt romaani eestikeelse tõlke algupärasus või tuletuslikkus, selleks et vastavalt kas seada kahtluse alla või kinnitada eesti kirjandusvälja tajutava jaotust ja üldisemalt valitsevat arusaama eesti kirjandusest ja keele kaudu määratletud kultuurilisest identiteedist. Ivanovi auhinnanominentide hulgast väljajäämise vastu protestinud kriitikud rõhuvad reeglina romaani eestikeelse versiooni algupärale selleks, et laiendada senist eesti kirjanduse määratlust. Näiteks väitis Päevalehe kriitik Mari Peegel, et „käsikirja keelt arvesse võttes on tegemist tõlkega, kuid kuna teos pole varem venekeelsena ilmunud, on Varraku väljaanne esmatrükk, seega eesti algupärane” (Peegel 2012). Lisaks tegi Peegel huvitava ettepaneku, kutsudes selleks, et saavutada tema pakutavat lahendust, tunnustama tõlkija rolli teose eestikeelse versiooni kaasautorina. Kokkuvõttes pakkus ta, et „Eesti kirjanduse definitsiooniks võib olla ka „Eestis kirjutatud kirjandus”” (Peegel 2012). Asendades kultuurilised ja keelelised piirid geograafiliste piiridega, Ivanovi ja tema romaani määratlematu positsioon kustutatakse ja erand toodaks kirjandusvälja piiride sisse – eesti kirjandusväljale, kus Pegli ettepaneku järgi „vene keeles kirjutatud Eesti kirjandus” saab täieõiguslikuks osaks „Eesti kirjandusest” (Peegel 2012).

Vaidluse teine osapool seisis seevastu kehtivate määratluste ja eralduste säilitamise eest. Mõistetavatel põhjustel kuulusid nende hulka kultuurkapitali aastaauhindade žürii liikmed, kes lähtusid oma töös statuudist, mis on juba oma olemuselt üks tajutava jaotuse institutsionaalse kehtestamise viise. Nii põhjendas žürii „Peotäie põrmu” väljajätmist sellega, et „algupärane ja tõlketeos on põhimõtteliselt erinevat tüüpi tekstid” (Lotman 2012). Ivanovi romaani eestikeelset versiooni peeti tõlkeks, mistõttu „žürii isegi ei kaalunud teose nomineerimist algupärandite hulgas” (Lotman 2012). See tähendas Ivanovi erandi välistamist ja olemasolevate taksonoomiliste sisse- ja väljaarvamiskriteeriumide taaskinnitamist:

Eesti kirjanduse määratlemises keele kaudu ei ole midagi, mida võiks näha ühe või teise rahvusühenda diskrimineerimisena. Suure tähega Eesti kirjandus jaguneb muuhulgas eesti kirjanduseks ja eestivene kirjanduseks. Seejuures on esimene neist kirjutatud eesti keeles ja teine vene keeles. Esimese jaoks on kultuurkapitalil eesti kirjanduse preemiad, teise jaoks venekeelse autori kirjandusauhind. (Lotman 2012)

Need põgusad näited annavad hea ettekujutuse sõnavarast, mida kasutati kümnetes ja kümnetes seisukohavõttudes Ivanovi teose üle vaieldes. Kuid kõiki arvamusi ühendab teatud ebamugavus, isegi äng selle otsustamatuse kuristiku pärast, mille Ivanov ja tema romaan avasid algupärandi ja tõlke, oma ja võõra vahel – kuristiku, mis sunnib ümber mõtestama eesti kirjandust, aga ka kogu keelelist ja kultuurilist identiteeti.

Alates 2012. aasta vaidlusest on palju muutunud. Ivanov on kehtestanud end ühe kõige huvitavama autorina nüüdisaegses eesti kirjanduses. Juba paar aastat figureerib ta ainsa vene keeles kirjutajana ka riiklikult toetatud kirjandusagentuuri Eesti Kirjanduse Teabekeskuse autorite nimekirjas. See viitaks justkui keeleliste piiride nõrgenemisele eesti kirjanduse määratlemisel. Kuid samas ei tohiks meil olla illusioone selles osas, milliseid raskusi toob rahvus-üleste autorite jaoks kaasa keeleliste, kultuuriliste ja rahvuslike piiride kattumatus. Eesti Kirjanduse Teabekeskuse tõlkijate võrgustik koosneb peamiselt

neist, kes vahendavad eesti keelest. Kirjanduslikud kanalid, mis lähtuvad aga Vene metropolidest, on välismaal elavatele ja sealsetel teemadel kirjutavatele venekeelsetele autoritele raskesti ligipääsetavad. Erandlikkus säilib.

Tölge kui otsustamatuse ruum

Ivanovi juhtum eesti kirjanduses võimaldab vaadata uue pilguga ka tõlke uurimist nüüdisaegses tõlketeoorias. Meie analüüs kinnitab selgesti pärast tõlkeuuringutes aset leidnud „kultuurilist pööret” (Bassnett, Lefevre 2001: xi) levinud arusaama, et tõlge on tihedalt seotud kultuurilise, sotsiaalse ja poliitilise kontekstiga (Venuti 2008; Tymoczko 2000). Vastust küsimusele, mida pidada tõlkeks ja mida mitte, ei saa lahutada kultuurilisest ja poliitilisest kontekstist mitte ainult sellepärast, et tõlge on see, „mida peetakse sihtkultuuris ükskõik mille alusel” tõlkeks (Tourey 1985: 20). Lisaks eeldab see „peetakse” konsensus: see on konfliktide ja läbirääkimiste tulemusena sündinud hegemooniline arusaam, mis on oma kujunemise käigus paratamatult midagi endast välja arvanud (taas Rancière'i tajutava jaotus). Vaidlus „Peotäie põrmu” tõlkelisuse üle toetus siinses kultuurikontekstis levinud arusaamadele, mida üritati aga arutelu käigus ümber lükata.

Ivanovi juhtum seab samuti kahtluse alla Lawrence Venuti kuulsa eristuse kodustava ja võõrandava tõlke vahel (Venuti 1998a). Kui kodustav tõlge tarvitab algupärandi kallal vägivalda, kohandades seda sihtkeele ja -kultuuri normide ja ootustega, siis võõrandav tõlge püüab vahendades säilitada originaali võõrapärasust ja katsub selle abil kummutada sihtkultuuri ootusi ning õonestada selle norme. Viimase 15 aasta jooksul ongi tõlketeadlased püüdnud tulla toime tõlkeruumi keelelise ja kultuurilise määratlematusega („ei ... ega”, „nii ... kui ka”), püüdes võimalikult täpselt mõõta vastanduvate jõudude – kodustamise ja võõrapärasuse säilitamise – osakaalu erinevates tõlketekstides. Usutakse, et sellise mõõtmise tulemusena ollakse võimelised määratlema tõlke truudust lähte- või sihtkeele kontekstile ja siis vastavalt tõlke konformistlikku sobitumist valitsevate keeleliste, kultuuriliste ja sotsiopolitiiliste mustritega või mässavat vastupanu neile.

Maria Tymoczko (2000) ja Mona Baker (2010) on aga toonud esile Venuti dihhotoomilise vastanduse puudused tõlkimise ja tõlkestrateegiate uurimisel.⁷ Nad rõhutavad vajadust tõlkepraktikate kontekstualiseerimise järele, näidates, et nii kodustav kui ka võõrapära säilitav tõlge võivad vastavalt kontekstile toimida nii norme vastustavate kui ka neile kohanduvatena. „Peotäie põrmu” puhul ei puhkenud „tõlke skandaal” aga mitte sellepärast, et tõlkija oleks reetnud kodustava ja valinud võõrapärasust säilitava strateegia. Küsimus polnud eestikeelse teksti vormis või sisus. Pigem muutus raamatu esmailmumine eesti keeles ise vaidluse objektiks seepärast, et tõi nähtavale määratlematuse ruumi, kus ei saa ühemõtteliselt otsustada oma ja võõra, sobiliku ja sobimatu, algupära ja tuletuslikkuse üle. Eriti torkab silma, et keel kui kirjanduste, kultuuride ja kogukondade määratlemise kriteerium muutub „Peotäie põrmu” eestikeelse väljaande puhul ise otsustamatuse instrumendiks: tekst on ühekorraga vene keeles kirjutava autori eestikeelne „algupärand” ja puuduva venekeelse originaali eestikeelne „tõlge”.

⁷ Venuti kodustamise ja võõrandamise vastanduse ja selle kriitika kohta vt Myskja 2013.

Võõrandava tõlke strateegiate hulgast toob Venuti esile „vähemusestava tõlke” (ingl *minoritizing translation*).⁸ Ivanovi puhul pakub Venuti vähemuse määratlus erilist huvi:

Mõistan 'vähemust' alluva kultuurilise või poliitilise positsioonina, ükskõik kas seda määratlev kontekst on kohalik, rahvuslik või globaalne. Selles positsioonis asuvad keeled ja kirjandused, millel pole prestiiži ega autoriteeti, mis on ebastandardised ja ebakanoonilised, mida hegemooniline kultuur ei räägi ega loe. Kuid vähemused sisaldavad ka rahvusi ja sotsiaalseid grappe, mis on seotud nende keelte ja kirjandustega, poliitiliselt nõrku ja alaesindatuid. (Venuti 1998b: 135)

Nüüdisaegne Eesti on aga hea näide sellest, et vähemuse ja enamuse mõisted, mis sõltuvad topoloogilistest (kohalik, rahvuslik või regionaalne) ja ajaloolistest (olevik, minevik, tulevik) hindamisskaaladest, on põhimõtteliselt suhtelised ja mitmetähenduslikud. Ivanovi ja tema tegelaste identiteedikriitiline hoiak toobki nähtavale enamuse ja vähemuse positsioonide ümberpööratavuse. Ta asetab kunagise enamuse (venelased Nõukogude Liidus) kunagise vähemuse (eestlased Nõukogude Liidus) positsiooni: „Peotäis põrmu” sunnib eesti lugejat vaatlema vähemust (nõukogudejärgne eestivene kogukond ja eestivene kirjanikud) enamuse (nõukogudejärgsed eestlased ja eesti kirjanikud) positsioonilt. Unustada ei tohi samal ajal, et vene keel kui eesti kirjanduse vähemuskeel on enamuskeel oma enamuskirjandusega regionaalsel ja ka globaalsel skaalal. See tekitab ajalise, eksistentsiaalse ja poliitilise lühise, mis häirib valitsevaid jaotusi ja piire.⁹

Eestikeelne „Peotäis põrmu” ei allu tõlkeuuringutes levinud dihhotoomilistele analüüsikriteeriumidele. Siin ei loe ei päritolu või allikas ega tulemus või siht, vaid määratlematus, millesse need määsitakse. See lõpmatu kahevahel liikumine on aga nii tõlke kui kogu inimeksistentsi olemus, nagu pakub Ivanov oma muidu pessimistliku jutustuse „Tuhk” mitmekeelses lõpus: „Mul on hea meel, et olen elus. Tuleb välja, et elu polegi midagi muud kui liikumine ühest toast teise, ühest autost teise, ühest rongist teise, ühelt maalt teisele... Tavaline nähtus: *on démenage*.” (Ivanov 2010: 120)

A non-belonger, a man in between

Võitlus erandi ümber, millest rääkisime seni retseptsiooni ja kirjandusvälja institutsionaalsel tasandil, käib tegelikult ka Ivanovi loomingus sees teemade tasandil. Ivanovi peategelased keelduvad kuulumast ühessegi kogukonda ja

⁸ Vähemusestav strateegia kasutab tõlkimist omamoodi Trooja hobusena, mis võimaldab osutada vastupanu sihtkultuuris valitsevatele keelelistele ja kultuurilistele normidele nii, et toob tõlke teksti sihtkultuuri rahvuslike ja sotsiaalsete vähemuste keelelisi ja kirjanduslikke tunnuseid. Allikkultuuri võõrapärasus säilitatakse siin sihtkultuuri sisemise võõra (vähemuse) käivitamise kaudu tõlkes. Venuti sõnul on tulemuseks enamuskeele „deteritorialiseerimine” (Venuti 1998b: 136).

⁹ Kuigi Venuti mõonab, et „enamuse ja vähemuse mõisted on suhtelised ... ja alati sõltuvuses (muutuvast) ajaloolisest situatsioonist” (Venuti 1998b: 135), võib öelda, et Ivanovi lühis toob kokku erinevad ajaloolised situatsioonid (nõukogude periood ja nõukogudejärgne periood) ja erinevad geopoliitilised reaalsused (rahvuslik ja globaalne).

katsuvad elada poliitiliste ja kultuuriliste kogukondade piiridel. Järgnevalt uurime seda püüdlust jutustuses „Tuhk”¹⁰ ja romaanis „Peotäis põrmu”. Rõhutada tuleb, et kuigi peategelaste elukäik kattub laias laastus Ivanovi enda omaga, on Ivanov väitnud, et autobiograafia on tema jaoks vaid „pinnas, millele [ta] raja[b] oma väljamõeldiste aedu” (Martson 2010b: 123) ja sellel pealtnäha realistlikul nõukogudejärgse eestivene inimese kujutusel on tegelikult oma poliitilis-filosoofilised eesmärgid.

Jutustus „Tuhk” algab peategelase sünnikoha kirjeldusega Pääsküla raba ja suure prügimäe veerel, kirjeldusega, mis pakatab piiri ja piiride lagunemise kujunditest. Tegelane on sündinud äärelinna kõige viimasel tänaval, mis läheb sõna otseses mõttes rappa. Majad on seal nagu täringud, mis veerevad raba poole, ähvardades sinna uppuda. Hooned lagunevad, neisse viivad trepid murenevad. Maju piirav aed on tehtud koorimata plankudest, jättes lapsel mulje, nagu oleks see piir looduslik, kasvaks välja otse maa seest. Osa tarast on ühele poole kummis, järele andmas seda rõhuvate põõsaste survele. Peategelase naabriteks on hullud ja vigased ja see tekitab lapses fantaasiad kehaliste piiride lagunemisest. Paiga lõikavad muust maailmast ära mööda sõitvate prügiautode müra ja prügimäel elutsevate kajakate kisa.

Inimesed sellel tänaval on pidevas võitluses rabaga, et see nende kodu päris alla ei neelaks. Raba ujutab ümbruse tihti üle ja sunnib inimesi leidma liikumiseks uusi teid ja radu. See muudab maapinna ebakindlaks ja loksutab majad koost. Ei ole tasakaalu ei majades ega inimestes:

Kõik – uksepiidad, laed, seinad, kaevude sügavus, taevani ulatuvate aiapostide kõrgus, maapinna kalle ja tähtede asend – kõik, nagu osutus, oli pidevas muutumises. Nurgad nürinesid üha enam, ukSED avanesid ja sulgusid üha halvemini, lillevaasid aknalaudadel enam ei püsinud, kaevud vajusid sügavamaks, katused madalamaks, ning isegi taevas üha lähenes aia veeres istuvatele vanainimestele ja sosistas neile midagi. (Ivanov 2010: 57)

Peategelane tunnistab, et kodu kaotus rabale sai tema jaoks Nõukogude Liidu lagunemise kujundiks:

Ja lõpuks 1991. aastal variseski kokku kõige äärepoolsem ning ammu elaniketa maja, ning kõik läks segi ja kaotas järsku mõtte.

Minu, ja ainuüksi minu silmis on see Tallinna äärelinna nurgake oma käest libiseva tuleviku, karje, mustuse, ninaurgitsemise, prügimäe ja muu sellise kila-kolaga ammu teisenenud üheksakümnendate aastate alguses oskamatult lavale toodud ajaloolise lühinäitemängu metafooriks. (Ivanov 2010: 58)

Ivanovi peategelane tajub Nõukogude Liidu lagunemist võõrandumisena oma kodulinnast. Kui taastati Teise maailmasõja eelsed poliitilised piirid, tõmbus peategelase kodumaa kokku ja ta jäi sellest väljapoole, elama oma sünnilinna ilma selle poliitilise ja kultuurilise tähenduseta, mida ta oli harjunud paigale andma.¹¹ Tema pagulus on sisepagulus: koht, kus inimene on sün-

¹⁰ Autor nimetab teksti ise lühiromaaniks (Ivanov 2011b).

¹¹ Viimase nõukogude põlvkonna paguluse ruumiliste aspektide kohta on huvitavalt kirjutanud Andres Kurg (2010: 201).

dinud ja jätkuvalt elab, võõrandub paiga kultuurilise tähenduse muutumise tõttu. Peategelane ütleb:

Linn tervikuna hakkas kaotama oma tuttavlikkust. Nähtavale ilmusid uued näod, tekkisid uued kombed. Ka linn võõrandus ja tõukas meid tasapisi endast eemale. [...] Linn lakkas kuulumast meile. Oma kodulinnast võõrandumise kõige ilmekamaks tunnistuseks sai *alien's passport*, mis anti mulle kätte teiste minutaoliste „välismaalaste” summas. [...] Sel päeval oleks maailm justkui ketist lahti lastud. Nagu marukoer tormas ta tänavaid mööda ja hammustas üksteise järel kõiki, sel viisil marutõbe levitades. (Ivanov 2010: 98)

Pärast Eesti taasiseseisvumist valib „Tuha” peategelane, nagu Ivanovgi, halli passi, võõramaalase passi kodakondsuseta isikutele. Ta selgitab, et ei tahtnud samastuda oma ajaloolise kodumaaga, endise impeeriumiga, ja võtta Vene kodakondsust, kuid oli ka liiga uhke selleks, et minna eesti keele eksamile: see oleks tõmmanud põhjendamatu piiri tema ja nende teiste beebide vahel, kes sündisid koos temaga Tallinna sünnitusmajas, aga juhtusid olema eesti päritolu. Vaadates sellele valikule tagasi Taani eksiilist, ütleb ta pilkamisi:

...püüdsin oma teguviisi poetiseerida, nagu oskasin: „a man in between”, ei lippu ega kodumaad. Siis oli moodne niimoodi rääkida.

[...] Just sel ajal sündis mu teadvuses ettekujutus baltivenelasest. Inimesest, kes tunneb uhkust selle üle, mis tal puudub. Mida ta ei tahagi, et tal oleks. Kes on valinud, et tal ei ole. Kes tunneb uhkust, et ta selles uues imepäras maailmas on eikeegi. [...] Otsustasin hakata selleks uueks baltivenelaseks, kes on valmis loobuma kõigest. Otsustasin saada inimeseks, kes „kõige” asemel valib „mittemiski”. Inimeseks, kes ei taha, ei saa, ei tee, ei lase end lükata ühele ega teisele poole – ning on selle üle uhke. Olin uhke oma välismaalase staatuse üle. Olin vastu. Olin „Negativ Nein”.

[...] Võitluses õiguse eest seda tõbe põdeda klammerdusin ma sõna „non-belonger” külge. (Ivanov 2010: 98–100)

Uued piirid löid uued kogukondlikud, poliitilised ja kultuurilised ruumid, kuid peategelane jääb või õigemini jätab end välja kõigist neist ruumidest ja kogukondadest. Tulles tagasi Ivanovi seletuse juurde „Tuha” 2011. aasta versioonis, on vahepealne inimene see, „kes ei kuulu kahest poolest kummassegi, sõna-sõnalt: on selle ja teise vahel” (Ivanov 2011a: 316). Kuigi sunnitud ja trotslik, on see peategelase valik teadlik – kuid see ei tähenda, et sellega oleks kerge elada. Vastupidi, elu väljaspool kogukondi on Ivanovi kujutuses muserdav, peaaegu talumatu. Pärast seda, kui peategelase armastatu katkestab tema teadmata oma raseduse, võtab Venemaa kodakondsuse ja kolib Moskvasse, ei jää ka peategelasel muud üle kui lahkuda, minna Taani ja jätkata seal oma mittekuuluja elu ühes hipikommunis. Jutustuse tiitlikujund tuhk (vn *зола*) viitab ühest küljest tuhale, mida peategelane kühveldab välja Taanis hipide skvotitud lossi ahjudest, mida ta on määranud end kütma. Kuid kasutuks tuhakühveldamiseks peab ta ka oma nõukogude lapsepõlve meenu- tamist Taani eksiilis.

Romaani „Peotäis põrmu” peategelane on sarnane eestivene subjekt, kes pärast seitsmet aastat Skandinaavias on tagasi Eestis ja elab oma võõrandunud ja üha masendavamalt elu 2000. aastate Tallinnas, taustaks paisuv konflikt pronksõduri ümber. Selles raamatus töötab peategelane Skandinaavia päritolu hargmaises telemarketingifirmas ja püüab ehitada üles oma elu eestivene kogukonnas Tallinnas. Nagu viitab romaani pealkiri, kujutab see tekst eestivene subjekti elu seekord universaalsemates, modernistlikult klassikult T. S. Eliotilt laenatud Euroopa tsivilisatsiooni allakäigu, modernse juurte tuse ja katkenud kommunikatsiooni terminites.¹² Nõukogudejärgne ahermaa on elamiskõlbmatu mitte ainult eestivene subjektile tema erilise impeeriumi lagunemise järgse staatuse tõttu (kägu, kelle ema on munenud munad võõrasse pessa (Ivanov 2011b: 23–24)), vaid kõigile inimestele sellel neoliberalistlikul ajastul, mil raha on korrumpeerinud poliitika ja valitseb maailma. Esimese maailmasõja järgsete rusuvate meeolude vasteks, millele T. S. Eliot nii mõjusalt kuju andis, on Ivanovi romaanis seega neoliberalistliku kapitalismi kriitika. „Peotäie põrmu” peategelane ütleb:

See riik [Eesti] on oma olemuselt samasugune tütarettevõtte nagu see firma [milles peategelane töötab]. Kogu maa. Tütarettevõtte. Võsu. Tsüst. Väike maa-ala, kus pestakse raha, peetakse firmapidusid, ostetakse kokku kinnisvara.

Kui saaks olemas olla ilma sellega üldse kokku puutumata... Kuid nad on ju kogu maailma ära jaotanud, enam pole kuhugi pageda, kõikjal on firmad, tütarettevõtted, bürokraadid. [---]

Kuhu põgeneda? Kuhu kaevuda? Milliseks ussiks millise soolika sopis muutuda? (Ivanov 2011b: 201)

Kuigi kriitikud on Ivanovi romaanide intertekstidena käinud välja terve kirjandusklassika (vt Belobrovtseva, Meimre 2015), on „Peotäie põrmu” teiseks tähtsamaks taustaks lisaks Elioti „Ahermaale” siiski Dostojevski „Ülestähendusi põranda alt”. Romaani jooksul saab Ivanovi nüüdisaegsest eestivene subjektist samasugune läbinisti kibestunud misantroop nagu Dostojevski põrandaalune mees. Ta elab peamiselt eestivene kogukonnas, keda ta hoolimata selle liikmete veidrusest kirjeldab suure sümpaatiaga, kuid ei suuda selle kogukonnaga siiski samastuda, seal oma kodu leida:

Lihtsam on olla moslem kui Eestimaa venelane! Nii palju peab kõike tegema! Nii paljudesse asjadesse tuleb uskuda! Ja nii paljudest asjast peab loobuma!

Kui oled venelane, pead käima Vene draamateatris.

Pead vaimustuma vene kultuurist.

Pead õigel ajal uut aastat vastu võtma. Kell üksteist! Koos kogu Venemaaga! Oled sa venelane või mitte, kurat võtku?!

Pead jälgima, mis toimub Venemaal. Vaatama olümpiamänge ja medaleid kokku arvama.

Pead lugema Pelevinit, Prohhanovit, Prilepinit ja veel kedagi põranda-liistu tagant...

¹² Ivanovi ja T. S. Elioti suhte kohta vt Oja 2012. Ivanov rääkis oma romaani seostest T. S. Elioti loominguga 26. aprillil 2012 romaani esitlusel Tallinna Keskraamatukogu Mauruse pubis.

Sa pead jalgpallivõistlustel kaasa elama Venemaa poolt ja Eesti vastu.
Pead röökima megafoni: „Ros-si-ja-a-a!”

Pead asetama lilled langenute ausambale. [---]

Pead Eesti seadusi kiruma.

Pead koos teistega jooma ja ropsima!

Sa ei tohi jätta märkamata, et venelasi rõhutakse. Sa oled kohustatud märkama. Kui sa seda ei märka, tähendab, sa pole enam venelane, kuna venelasi ju rõhutakse ja kui sa enam ei tunne, et sind rõhutakse, siis oled tasahilju lakanud olemast venelane! (Ivanov 2011b: 153–154)

Vahelepoikena tuleb öelda, et rütmi ja stiili poolest võiks Ivanovi romaane nimetada hüsteeriliseks proosaks epifaaniliste avardumistega. Tema tekst kappab meeletu tempoga üksteise otsa lükitud tugevate ja täpsete kujundite seljas mingi tundmatu, alati ähvardava ohu poole, pannes ka lugeja kaasa hingeldama.¹³ Kuid katastroof ei saabu, selle asemel maandavad meeleehtlikliku tekstigalopi pinget epifaaniad – avanemised, mille ilmutuslikkusest ja tabavusest annab tunnistust asjaolu, et Ivanovi tekstidest osundatakse alati neidsamu kohti ja ka meie artikkel ei ole siin erand.

„Peotäie põrmu” epifaaniates kordub „Tuha” draama: peategelane ei ole võimeline kuhugi kuuluma. Mõned kuuluvused talle keelatakse, teistest loobub ta aga ise ja valib elu väljaspool igasuguseid kogukondi. Kirjanik Ivanovile ei ole selline kodutus probleemiks, sest tal tegelikult on oma kogukond. Kui vaatame, kui tihedalt on tema tekstid ülerahvastatud kirjanduslike viidetega – teiste kirjanike, nende tegelaste ja motiividega –, siis on selge, et Ivanovi, nagu kõigi XX sajandi modernistide kodu ei ole nende rahvuslik kultuur, vaid kirjasõna vabariik. Kuid samas näitab Ivanov, et tema tegelased ei saa kuhugi kuulumata elada, selline elu on väljakannatamatu. Mis on siis selle mõtteeksperimenti mõte, mille Ivanov meie jaoks lavale seab? Nagu juba öeldud, on kriitikud Ivanovi enda viibetele toetudes tõlgendanud seda mittekuumumise kreedit äärmusliku individualismi avaldusena, kuid samavõrra näib siin olevat tegemist poliitilise kriitikaga: Ivanov soovib selle muserdatud individualistliku subjekti abil mõelda inimese eksistentsi üle väljaspool poliitilisi ja kultuurilisi kogukondi.

Põlvnemise kriisi kujundid ja Edward Saidi sekulaarne kriitika

Mõlemad Ivanovi tekstid, mis räägivad üksikisiku armetust elust poliitiliste ja kultuuriliste kogukondade piiridel, lõpevad sarnaste kesksete kujunditega. Jutustuses „Tuhk” leiab rööbiti poliitilise draama, Nõukogude Liidu lagunemisega aset peategelase isiklik draama – hülgamine armastatu poolt, aga ennekoike seljataga tehtud abort. Romaanis „Peotäis põrmu” ootab peategelase naine samuti last, kuid see sünnib surnult Pronksiööl. Ivanov on intervjuudes pigem eitanud nende seikade metafoorsust tähendust ja vastandanud neid kui isiklikke tragöödiad kujutatud poliitilistele sündmustele (Martson 2010b),

¹³ Meie hüsteerilise proosa mõistel on vaid vähe ühist James Woodi hinnangulise hüsteerilise realismi mõistega, mida ta kasutab iseloomustamaks nüüdisaegset suurt, ambitsioonikat postmodernistlikku romaani (Zadie Smith, Dan DeLillo, Thomas Pynchon, Salman Rushdie) ja mille peamiseks tunnuseks peab rohkeid, omavahel hüperboolsel viisil seotud süžeeilise ja veidrate motiivide üleküllust (Wood 2004).

kuid nende kujundijõudu võiksid aidata valgustada Edward Saidi mõtted eksiilist.

Saidi ideed pagulusest on tihedalt seotud ühe tema kõige tähtsama mõis- tega *sekulaarne kriitika* raamatus „Maailm, tekst ja kriitik” (Said 1983) ja essees „Mõtisklusi pagulusest” (Said 2014, esmailmunud 1984). Kuigi Said ei eita massilise rände ja füüsilise kodutusega kaasnevate vintsutuste rän- kust, mis on tänapäeval saanud osaks palju suuremale hulgale inimestest kui ajal, mil Said oma tekstid kirjutas, püüab ta siiski mõelda paguluse pakutud positiivsete võimaluste üle. Saidi käsitlus eksiilist on meie jaoks eriti huvitav, kuna toetub modernistlikele kirjanikele, aga eriti T. S. Eliotile ja rohketele „lastetutele paaridele, orbudele, nurisünnitustele ja patuses tsölibaadis mees- tele ja naistele” (Said 1983: 17) tema loomingus – samadele motiividele, mille leiame Ivanovi loomingust ja mida Said tõlgendab kui märke põlvnemise krii- sist.

Pagulus on Saidi jaoks ennekõike eraldatus, võõrandumine kodust kui poliitilisest ja kultuurilisest nähtusest. Tunda end kuskil kodus tähendab olla osa mingist poliitilisest formatsioonist, aga veelgi enam, olla osa kultuurilisest kogukonnast, mis sind vaimselt toidab ja kinnitust annab. Selleks et pakkuda oma kandjatele kodus olemise turvatunnet, peab kultuur end piiritlema, mää- rama ära, mis jääb tema sisse ja mis väljapoole. Said ütleb, et kultuuril on võime „lubada, valitseda, seadustada, alandada, keelata ja kehtestada: lühi- dalt... võime olla võimsate eristuste tegijaks oma väljal ja ka väljaspool seda” (Said 1983: 9). Need, kes nõustuvad kultuuri tõmmatud piiridega, tunnevad end selle piires kodus, kes mitte, jäävad väljapoole, kodutuks (Said 1983: 11). Kultuur on seega „ülaltpoolt määratud, kuid kogukonna poolt ellu viidud väl- jaarvamiste süsteem, mis määrab ära, mis on anarhia, korralagedus, irratsio- naalsus, alaväärtuslikkus, halb maitse, ebamoraalsus, asetab need kultuurist väljapoole ning riigi ja tema institutsioonide toel hoiab neid seal” (Said 1983: 11). Sarnaselt Agambeniga on Saidi jaoks sellel, kuidas kultuur määratleb rahvust, kodu, kogukonda ja kuulumist, alati ka oma vaenulik münt (Said 1983: 12).

Pagulus, olgu vabatahtlik või sunnitud lahkumine kodust, pakub võima- luse vaadata kriitiliselt nendele kuulumise ja kodus olemise tahkudele: „Pagu- lane teab, et ilmalikus ja sattumuslikus maailmas on kodud alati ajutised. Piiridest ja tõketest, mis sulgevad meid tuttava territooriumi ohutusse, võivad saada vanglad, ja neid kaitstakse sageli ka rohkem, kui selleks on alust või vajadust. Pagulased ületavad piire, murravad mõtlemise ja kogemuse tõk- keid.” (Said 2014: 221)¹⁴ Saidi sekulaarne kriitika ongi kriitiline pilk kogu- konnale, millest inimene on pidanud eralduma. Kui pagulus on Saidi jaoks ennekõike rahvusluse vastand (Said 2014: 214), siis sekulaarne kriitika ei vas- tandu mitte religioonile, vaid religioossetele tahkudele igasugustes rahvuse ja kultuuri määratlustes, rahvuslusele kui uskumuste süsteemile (Robbins 1994: 26). Olla sekulaarselt kriitiline oma kultuuri suhtes tähendab vaadata seda väljastpoolt ja püüda võtta arvesse seda, mida see välja sulgeb.

Said mõtleb sellest kriitilisest teadvusest põlvnemise (ingl *filiation*) ja valitud vaimusuguluse (*affiliation*) kujundite abil. Kellestki põlvneda tähen- dab olla temaga seotud sünnijärgselt, veresidemete kaudu; valitud vaimu- või hingesugulus tähendab liitumist kogukonnaga, millega inimesel ei ole vere-

¹⁴ Tõlge muudetud.

sidemeid, kuid on vaimne ühisosa. Said loob selle vastanduse, toetudes modernistlikele kirjanikele, kelle XX sajandi alguse loomingut painab tema arvates veresidemete katkemise teema. Saidi huvitab eriti T. S. Eliot, see ameeriklane Inglismaal, kelle varane luule pakatab põlvnemise kriisi kujunditest: nuri-sünnitustest, lastetutest paaridest, vanapoistest ja -tüdrukutest. Saidi arvates otsib Eliot oma loomingus väljapääsu sellest viljatuse ummikust, püüab leida uusi viise inimestevaheliste suhete sõlmimiseks ja mõtestamiseks. Tema alternatiiviks saab valitud vaimusugulus. Said väidab, et alates „Tuhkapäevast” leiab Eliot uue kogukonna, millega teda ei seo mitte sünnijärgsed sidemed, vaid horisontaalne vaimusugulus katoliku kirikus (Said 1983: 17–18).

Kuid vaimusugulus ei pruugi olla veresidemetele rahuldav asendus. Said rõhutab, et sellel asendusel – oma juurte asendamisel valitud sugulusega – on ka kolmas etapp. Said näitab, kuidas vaimusuguluse alusel loodud kogukonnad püüavad sageli jäljendada põlvnemissuhteile rajatud kogukondi, kehtestades samuti oma autoriteeti ja olles samal viisil väljasulgevad (Said 1983: 19). Samuti viitab ta sellele, kuidas pagulaste kogukonnad, kasutamata sugugi sekulaarse kriitika eelist, sageli kapselduvad ja fetiseerivad oma pagulase staatust (Said 2014: 220). Sekulaarne kriitika tähendab Saidi jaoks seega ka valvsust selle suhtes, kuidas vaimusuguluse alusel valitud kogukond on samuti väljasulgev (Said 1983: 24).

Saidi sekulaarse kriitika, põlvnemise ja vaimusuguluse mõistetega oleme omandanud sõnavara, millega valgustada seda, mis on kaalul Ivanovi peategelase valikus loobuda sidemetest kõigi poliitiliste ja kultuuriliste kogukondadega. Nõukogude Liidu lagunemise tulemusena on ta pagendatud ainsast paigast, mida ta saab nimetada oma koduks. Ta keeldub liitumast uue poliitilise ja kultuurilise kogukonnaga, mis nõuab oma õigust sellele kohale – Eesti riigiga –, sest see on rajatud põlvnemissidemetele.¹⁵ Kuid samas ei soovi ta olla osa ka kogukonnast, mis on moodustatud vähemusstaatusel – eesti-vene kogukonnast –, kuna see osalt põlvnemis-, osalt vaimusugulusel põhinev kogukond mõtestab oma uut võõrust sellel maal, hoides kinni vananenud ajalis-ruumilisest kuuluvusest, nõukogulikust identiteedist. Ivanovi peategelane ei soovi olla osa ühestki kogukonnast, kuniks nende eesmärk on kehtestada turvaline elu oma liikmetele ja heita endast ära need, kes ei vasta etteantud kriteeriumidele.

Kujutada kirjanduses positsiooni, mis loobub nii veresidemetest kui ka vaimusugulusest, on teoreetiliselt vägagi valgustav, kuid, nagu näitab Ivanovi peategelaste käekäik, on seda päris elus raske hoida. Saidi kirjeldus pagulasest oleks justkui vormitud Ivanovi tegelaste järgi: „Ükskõik kui hästi pagulastel ka ei läheks, on nad alati ekstsentriskud, kes *tunnetavad* oma erinevust kui orvupõlve (isegi kui nad lõikavad sellest sageli kasu). [...] Haarates erinevuse kui relva järele, mida kasutatakse jäigastunud tahtega, nõuavad pagulased kiivalt oma õigust keelduda kuhugi kuulumast” (Said 2014: 218).¹⁶ Mitmed Saidi oponendid on heitnud tema sekulaarsele kriitikale ette elitaarset kosmopoliitsust: vaid intellektuaalid Euroopa ja Põhja-Ameerika metropolides saavat endale lubada olla sekulaarselt kriitilised, miljonitel vaestel ümberasujatel on hoopis pakilisemad ellujäämisprobleemid. Kuid Aamir Mufti on Saidi selle kriitika eest kaitsnud, näidates, et tema arusaam pagulusest on

¹⁵ Teatavasti põhineb Eesti kodakondsus *ius sanguinis*’e (lad ‘vereõigus’) põhimõttel.

¹⁶ Tõlge muudetud.

tihedalt seotud vähemuste elu ja ka kodakondsusetusega (Mufti 1998: 107). Siin tuleb Saidile omakorda appi Ivanov, kelle peategelane ütleb jutustuses „Tuhk”: „...klammerdusin... sõna „non-belonger” külge. Lugesin Rushdie't nagu punkarid Bakuninit. Mulle tundus, ja tahtsin selles veenduda, et see sõna kuidagi lähendas mind ühe teise sõnaga: kosmopoliit. Luksus, mis on kättesaadav vaid Suurbritannia passi omanikele. Ja sugugi mitte hallipassi-meestele, millest hullemad said olla vaid tagaotsitava kurjategija dokumendid.” (Ivanov 2010: 100) Selles passuses joonistab Ivanovi peategelane välja vahemaa mittekuuluja ja Rushdie esindatud kosmopoliidi vahel ja näitab, et nii tema kui ka Said kritiseerivad rahvuslust mitte elitaarse kosmopoliitsuse, vaid nende nimel, keda rahvuskultuurid vähemuseks muudavad.

Hoolimata vahel väljakannatamatust üksildusest, mida äralõigatus ja mittekuulumine endaga kaasa toob, on sekulaarsel kriitikal oma utoopiline potentsiaal. „Tuha” peategelane võrdleb oma elust jutustamist küll tihti kasutu tuhakühveldamisega, kuid loo lõpus seletab ta, et kogub hipikommuuni ahjude kütmisest ülejäänud tuha siiski kokku, et väetada sellega rajatavat pajuistandust ja puhastada põhjavett, mis on üks „utoopiline projekt keskkonna ökoloogia ja biovälja omaduste¹⁷ parandamiseks” (Ivanov 2010: 102).

Õigus erandile

Lõpetuseks peatugem põgusalt Ivanovi enda hoiakul iseenda ja oma loomingu koha suhtes Eesti ühiskonnas ja kultuuris. Küsimust selle kohta, kuhu Ivanov enda arvates kuulub ja kuhu kuulub tema looming, ei ole ajakirjanikud aastate jooksul jätnud temalt kunagi küsimata, ja see on veelkordne näide identiteediängist ja ebakindlusest. Ivanov on reeglina keeldunud rahuldumast Eesti avalikkuse soovi ühemõttelise enesemääratluse ja kuuluvuse kuulutuse järele. Kui Postimehe ajakirjanik temalt küsib, kas ta on eesti kirjanik või mitte, siis ta vastab lihtsalt: „Ma isegi ei tea. Ausalt” (Sibrits 2013). Kui Eesti Ekspressis pärib intervjuueeriya Ivanovilt, millist rolli mängib kirjaniku nimi ja päritolu tema edus mingis kindlas keelelises või kultuurilises kontekstis, küsib Ivanov vastu: „Mis vahet seal on, mis nime kannad või kust pärit oled?” (Afanasjev 2012). Teisal väidab ta, et tunneb end Eestis „nii nagu igal pool mujal maailmas, lihtsurelikuna” (Kulli 2014).

Selle asemel et valida olemasolevate võimaluste vahel, võtta sisse positsioon, mõtleb Ivanov endast väljaspool identiteedikategooriaid, pigem universaalses terminites. Ta ütleb, et me kõik asume mingis mõttes „pögenike transiidilaagris” ja et ta elab „emigratsioonis oma mineviku suhtes” (Laasik 2012). Erinevalt sellest, mida kirjeldasime ülal kui võitlust erandi ümber, mille eesmärgiks oli vabaneda Ivanovi ja tema loomingu määratlematusest eesti kirjanduses, soovib kirjanik ise selle erandi säilitada, keeldub seda kustutamast ühegi samastumise abil.¹⁸

Giorgio Agamben ütleb, et „ainult maal, kus... kodanik tunneb endas ära pagulase, kes ta ise on, on tänapäeval mõeldav inimeste poliitiline ellujää-

¹⁷ 2008. aasta esmatrükis kasutab Ivanov „biovälja omaduste” asemel sõna „aura”.

¹⁸ 2014. aastal Ivanovi ümber puhkenud kodakondsusvaidlusel ei olnud Ivanovil endal mingit rolli. Ettepaneku anda talle kodakondsus eriliste teenete eest tegi Tallinn Ülikooli rektor Tiit Land. Kultuuriminister Urve Tiidus vastas sellele eitavalt.

mine” (Agamben 2015: 26).¹⁹ Agamben küsib siin tuleva poliitika järele, mis aitaks mõelda kogukonnast väljaspool identiteedikategooriaid, ja mille kirjanduslikuks võrdkujuks võiks olla ka see pajuistandus, mida Ivanovi tegelane oma tuhakühveldamisega üritab väetada, see põhjavesi, mida ta katsub puhastada. 2012. aastal pärast kohalikku ja rahvusvahelist edu ütleb Ivanov ühes intervjuus: „Mind rahuldab täiesti hall pass, kui selline on kord olemas. [...] Olen piisavalt elanud hipikülas, mul on oma nägemus riikidest ja ühiskonnakorrast. Hall pass – see on mittekodaniku pass. *Citizenship – unidentified*. Kust veel võiks sellise vaimustava dokumendi hankida? See vastab suurepäraselt minu hingeseisundile.” (Afanasjev 2012)

Kirjandus

- Afanasjev, Vahur 2012. Rahvusvahelise kirjanduse kodanik Andrei Ivanov. – Eesti Ekspress 1. XII.
- Agamben, Giorgio 2002. *L'aperto. L'uomo e l'animale*. Torino: Bollati Boringhieri.
- Agamben, Giorgio 2003. *Lo stato di eccezione*. Torino: Bollati Boringhieri.
- Agamben, Giorgio 2009. *Homo Sacer*. Suveräänne võim ja paljas elu. Tlk Maarja Kangro. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Agamben, Giorgio 2015. Vahendid ilma eesmärgita. Märkmeid poliitika kohta. – Tulevane kogukond. Vahendid ilma eesmärgita. Tlk Maarja Kangro. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Baker, Mona 2010. *Reframing Conflict in Translation*. – *Critical Readings in Translation Studies*. Toim Mona Baker. London–New York: Routledge, lk 113–129.
- Bassnett, Susan, Lefevre, André 2001. *Constructing Cultures: Essays on Literary Translation*. Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press.
- Belobrovtseva, Irina, Meimre, Aurika 2015. Kirjutamine kui püsikestev peeglistaadium: Tallinna prosaist Andrei Ivanov. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 16–32.
- Ivanov, Andrei 2010. Minu Taani onuke. Tuhk. Tlk Ilona Martson ja Jaan Ross. – Loomingu Raamatukogu, nr 7–8. Tallinn: Kultuurileht.
- Ivanov 2011a = Андрей Иванов. Копенгага. Таллинн: Издательство «КПД».
- Ivanov, Andrei 2011b. Peotäis põrmu. Tlk Ilona Martson. Tallinn: Varrak.
- Ivanov 2014 = Андрей Иванов, Харбинские мотыльки. Москва: АСТ.
- Jüristo, Tarmo 2013. Andrei Ivanov ja meie aja antikangelane. – Vikerkaar, nr 12, lk 45–49.
- Kotjuh, Igor 2012. Eesti venekeelne kirjandus: Kas osa eesti või vene kirjandusest? – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 134–139.
- Kotjuh, Igor 2013. Eesti venekeelse kirjanduse nullindate põlvkond: vastuvõtt ja tõrked omaks tunnistamisel. – Methis, kd 11, lk 64–83.
- Kulli, Jaanus 2014. Eestis sündinud kirjanik Andrei Ivanov: „Minu sümboolne kodumaa on ikkagi Venemaa”. – Õhtuleht 22. III.
- Kurg, Andres 2010. Viimane nõukogude põlvkond ekssiilis. – Vikerkaar, nr 7–8, lk 198–201.

¹⁹ Tõlge muudetud. Agambeni paguluse mõiste käsitluse kohta vt Monticelli 2016.

- Laanes, Eneken 2012. Andrei Ivanov ja rahvusülene (eestivene) kirjandus. – Sirp 8. III.
- Laasik, Andres 2012. Andrei Ivanov: olen emigratsioonis oma mineviku suhtes. – Eesti Päevaleht 7. I.
- Laukkonen, Taisija 2012. Baltivene kirjandus – kirjutusi eikuskilt? – Vikerraar, nr 9, lk 39–44.
- Laukkonen, Taisija 2015. Baltivene kirjanduse võimalikkusest ja tegelikkusest. Intervjuu Aare Pilvele. – Sirp 6. II.
- Lotman, Rebekka 2012. Milleks õhutada vaenu tühja koha pealt? – Sirp 2. III.
- Martson, Ilona 2010a. Kolm eestivene kirjanikku. – Epifanio 13. IV.
- Martson, Ilona 2010b. Kes on Andrei Ivanov? Intervjuu kirjanikuga. – Andrei Ivanov, Minu taani onuke. Tuhk. Tlk Ilona Martson ja Jaan Ross. – Loomingu Raamatukogu, nr 7–8. Tallinn: Kultuurileht, lk 123–125.
- Monticelli, Daniele 2016. Kodanik kui põgenik, põgenik kui kodanik ehk millised õigused millisele eurooplasele? – Vikerraar, nr 4–5, lk 153–163.
- Mufti, Aamir R. 1998. Auerbach in Istanbul: Edward Said, Secular Criticism, and the Question of Minority Culture. – Critical Inquiry, kd 25, nr 1, lk 95–125.
- Myskja, Kjetil 2013. Foreignisation and Resistance: Lawrence Venuti and his Critics. – Nordic Journal of English Studies, kd 12, nr 2, lk 1–23.
- Oja, Arno 2012. Elu võimalikkusest ahermaal. – Sirp 3. II.
- Peegel, Mari 2012. Eesti proosa vene keeles. Miks mitte? – Eesti Päevaleht 9. II.
- Rancière, Jacques 2004. The Politics of Aesthetics: The Distribution of the Sensible. Tlk Gabriel Rockhill. London–New York: Continuum.
- Robbins, Bruce 1994. Secularism, Elitism, Progress, and Other Transgressions: On Edward Said's 'Voyage In'. – Social Text, kd 40, lk 25–37.
- Said, Edward 1983. The World, the Text, and the Critic. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Said, Edward 2014. Mõtisklusi pagulusest. Tlk Maarja Pärtna. – Methis. *Studia humaniora Estonica*, kd 13, lk 211–222.
- Sibrits, Heili 2013. Sisepaguluses sünnivad hitid. – Postimees 19. XII.
- Tigasson, Külli-Riin 2012. Maa, kus ial imesid ei sünni. – Eesti Päevaleht 4. II.
- Toury, Gideon 1985. A rationale for descriptive translation studies. – The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation. Toim Theo Hermans. Amsterdam–Philadelphia: Benjamins.
- Toury, Gideon 1995. Descriptive Translation Studies and Beyond. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Tymoczko, Maria 2000. Translation and political engagement: Activism, social change and the role of translation in geopolitical shifts. – The Translator, kd 6, nr 1, lk 23–47.
- Undusk, Jaan 1999. Eesti kirjanduse ajast, ruumist ja ülesandest XX sajandil. – Looming, nr 2, lk 249–255.
- Undusk, Jaan 2006. Peamiselt Victor Hehnist, aga veidi ka Faehlmannist. III baltisaksa kirjakultuuri sümposiooni ainetel. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 463–476.
- Venuti, Lawrence 1998a. The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference. London–New York: Routledge.
- Venuti, Lawrence 1998b. Introduction to the special issue *Translation and Minority*. – The Translator, kd 4, nr 2, lk 135–144.
- Venuti, Lawrence 2008. The Translator's Invisibility: A History of Translation. London–New York: Routledge.

- Wood, James 2004. *Hysterical realism. – The Irresponsible Self: On Laughter and the Novel*. London: Macmillan, lk 178–193.
- Yildiz, Yasemin 2012. *Beyond the Mother Tongue: The Postmonolingual Condition*. New York: Fordham University Press.

Pain and promise of non-belonging: Andrei Ivanov's exception in Estonian literature

Keywords: exile, Edward Said, Andrei Ivanov, exception, Giorgio Agamben, Russian Estonian literature, transnational literature

Andrei Ivanov is one of the most interesting authors of contemporary Estonian literature, but he has not been easy to pigeonhole, both in terms of his personality and oeuvre. His texts written in Russian, but doggedly addressing vital issues of local culture, are often experienced as a challenge to the self-identity of Estonian literature and culture. The article investigates the role of Ivanov and his oeuvre in Estonian literature with the help of the concept of „exception”. The analysis of different identitarian categories, both on the institutional level of literature and the thematic level of Ivanov's works, demonstrates how those works problematise the ethnic as well as linguistic distinctions traditionally employed to define Estonian literature. The institutional level is discussed in the article focusing on Ivanov's novel *Peotäis põrmu* (A Handful of Dust). Some ideas of Jacques Rancière and Giorgio Agamben are used to analyse the debate that erupted around the novel in 2012 and to show that at stake in this debate was the definition of the boundaries of Estonian literature that the novel apparently blurred. The second part of the article addresses the thematic level of Ivanov's oeuvre, analyzing the refusal of Ivanov's protagonists to belong to the Estonian as well as the Russian Estonian community. The article pinpoints the intertextual relations between Ivanov and T.S. Eliot, in particular similar tropes of aborted and stillborn children in their oeuvre. Edward Said's ideas on exile and secular criticism allow to read those images as symbols of a broken lineages and crisis of filiation. With the help of these tropes Ivanov represents (internal) exile as a minority position, which enables a critical look at various ethnic and cultural communities.

Eneken Laanes (b. 1972), PhD, Under and Tuglas Literary Centre, Estonian Academy of Sciences, Senior Researcher; Tallinn University, Assistant Professor of Comparative Literary Studies, eneken@utkk.ee

Daniele Monticelli (b. 1970), PhD, Tallinn University, Professor of Italian Studies and Semiotics, daniele.monticelli@tlu.ee

FAKTOFIILI GALAKTIKA

Vello Paatsi. Rännates Gutenbergi galaktikas. Kultuuriloolisi uurimusi aastatest 1993–2015. (Ilmatargad.) Tartu: Ilmamaa, 2016. 544 lk.

Ei juhtu iga päev, et ühe raamatu ilmumisele pühendatakse sümposium. Geograafi, kultuuri- ja teadusloolase Vello Paatsi (1948–2015) artiklikogumikule „Rännates Gutenbergi galaktikas” see au osaks sai. Sümposiumil „Olemise ja teaduse piiridest” Eesti Kirjandusmuuseumis pidasid 30. septembril 2016 ettekande Ülo Matjus, Tõnu Tannberg ja Erki Tammiksaar. Imestas in kuulates, kui vähe ikkagi Vello Paatsist tean. Jagades huvi XIX sajandi eesti kirjanduse ja kultuuriloo vastu, olen temaga korduvalt kokku puutunud konverentsidel, veebikeskkonna „Kreutzwaldi sajand” sisu koostamisel ja toimetamisel, aga näiteks seda ei teadnud, et Paatsi oli kirglik bibliofiil ja haruldaste raamatute koguja. Ei olnud jutuks tulnud.

Vello Paatsi oli hariduselt geograaf. ESTER-i kataloogis on „Rännates Gutenbergi galaktikas” tema 70. kirje. Huvitava kombel tundub n-ö pärisraamatuid Paatsi nimekirjas vähe olevat: 70 nimetuse seas leidub küll käsikirjalisi ülikoolitöid, reklaambrošüüre, mitme peale kirjutatud teoseid jpm, kuid mahukama raamatuks saanud tööna võib esile tuua vaid tema dissertatsiooni „Eesti talurahva loodusteadusliku maailmapildi kujunemine rahvakooli kaudu (1803–1918)” (2003). Ka pealtnäha monograafia „Tundmatu Carl Robert Jakobson” (2006) on rohkem Jakobsoni enda teos. Lisaks on Paatsi raamatuid toimetanud, ees- ja järelsõnastanud ning avaldanud kaugelt üle 100 artikli. „Kreutzwaldi sajandiski” on „Eesti kultuuri ja olude”

ajateljel sadu Paatsi kirjeid, neid kogus ta arhiivis omaaegsetest ajalehtedest.

„Kogumine” on märksõna, mis võiks iseloomustada ka käesolevat raamatut. „Rännates Gutenbergi galaktikas” pakub Paatsi kirjutisi kahest viimasest aastakümnest, mil ta töötas Eesti Kirjandusmuuseumis. Need on valinud autor ise, teine koostaja ja toimetaja Kristi Metste muutis vaid nende järjestust ning lisas viimase artikli „Jaan Jõgever tsensori ja inimesena”. Algab aga raamat artikliga „„Terre, armas Eesti rahwas!””, milles on juttu sellest, kuidas maarahvast ja maakeelest sai eesti rahvas, eestlased ja eesti keel. Sellele järgnevad kirjutised päevapiltlike jõudmisest Pärnu, kultuurinähtuste ja asjade „tungimisest” eesti talurahva ellu XIX sajandil, Eesti Kirjameeste Seltsi eelloost ja Tartu Eesti Vallakoolmeistrite Seminarist. Raamatu see osa teeb Metste sõnul „väikese sissevaate kirjutaja avarasse huvide ringi” (lk 524). Nii see on, ainult et sissevaade on isegi väga väike: siit osast ja üldlause raamatust on välja jäänud Paatsi geograafiaalased kirjutised, hulk koolihariduse käsitusi, isiku-uurimusi jm. Aga nagu öeldud, artiklite esialgse valiku tegi autor ise ja ei ole põhjust seda vaidlustada, ka tervikule on tulnud teema kitsendamine kahtlemata kasuks.

Raamatu teine osa keskendub raamatule ja trükisõna levikule XIX sajandil peamiselt vaimuliku raamatu ja perioodika näitel. Kolmandas on juttu toonastest silmapaistvatest isikutest, nagu Johann Heinrich Rosenplänter, Berend Gildenmann, Johann Voldemar Jannsen, Villem Reiman ja Hugo Treffner (kelle rajatud kooli kasvandik on ka Paatsi ise), samuti Carl Robert Jakob-

soni perekonnaloost. Neljas osa tegeleb tsensuuri küsimusega XIX sajandil. „Jaan Jõgever tsensori ja inimesena” sobiks sisuliselt ka kolmandasse ossa, ent on raamatu lõpupunktina igati omal kohal. Viimaks veel ilmumisandmed, viited ja märkused, Kristi Metste ja Erki Tammiksaare järelsõnad ning nime-loend.

Kokku 21 artiklit – vaid killuke Paatsi pärandist, ehkki raamatuna enam kui 500 lehekülge. Kogumine on aga põhimõttelisem kui kaante vahele koondamine. Kõik need 21 artiklit on äärmiselt faktitihedad, kõik faktid omakorda viidetega varustatud. Humanitaarias ei ole just tavaline kohata ühes artiklis 215 viidet nagu Paatsi uurimuses „Raamat eestlase eluringis”. Pea sama arvukalt on viiteid artiklil „Piibliseltsid Eesti kultuuri arengus 19. sajandi esimesel poolel”, üle 100 viitega on varustatud juba mainitud käsitlused Jaan Jõgeverist ja mõiste „eesti” käibeleminekust. See, mida Paatsi kogub, on nimelt faktid. Asi ei ole seejuures ainult kohusetundes, mis ei luba äärmiselt põhjalikul uurijal faktidele viitamata jätta – asi on ka loodusteadlase taustaga uurija metoodikas, mis tähendab seda, et väitel on kaalu ainult täpselt dokumenteeritud empiirilise uurimuse toel. Humanitaarias on see küll samamoodi, kuid viis, kuidas materjalile lähenetakse ja seda esitatakse, kipub seal olema veidi mängulisem. Paatsi ei fantaseeri ega tõlgenda, tema ennekõike registreerib ja järeldab. Mida rohkem tõsiasju, seda vettpeidavam järeldus.

Näib, et uurijat on sageli juhtinud konkreetne huvi või küsimus, millele ta on lihtsalt asunud sirgjooneliselt vastust otsima. Vahel on teda vististi tiivustanud kahtlus mõne kolleegi väite suhtes. Kuidas tegelikult maarahvast ja maakeelest sai eesti rahvas, eestlased ja eesti keel? Mis keeles õpiti eestlaste vallakoolmeistrite seminaris? Kui palju leidus pühakirja Eesti eri kihelkondades? Kust pärineb Kaarma kihelkonna raamaturikkus? Kui suur oli Eesti Postimehe trükiarv aastail 1870–1880? Kui palju maksis Eesti Postimehe ja Eesti

Põllumehe tegemine? Kas Jannsen oli ostetav? Kas Jakobsoni ema oli vene-lane? Kuidas sai Reimanist Kolga-Jaani kirikuõpetaja? Kuidas hinnata tsensor Jüri Truusmanni? Kui palju raamatuid Jõgever ära keelas? Jne.

Küsimused. Faktid. Loetelud, tabelid. Autorile on raske vastu vaielda ja kõik järgmised uurijad peavad talle viitama. Faktitihedus tingib paraku probleemi, et kogumiku artiklid on erihuvita lugejale kohati rasked, neid iseloomustab pigem kuiv akadeemilisus kui esseistlik säde. Stiilis on ometi märgata erinevust üksi ja koos tütre Kristi Paatsiga kirjutatud artiklite vahel. Viimaseid on kogumikus kaks: „Raamat eestlase eluringis” ja „Jaan Jõgever tsensori ja inimesena”. Need tuginevad hoolikale faktitööle nagu teisedki, aga on arutlevamad, poleemilisemalt esitatud. Siinkirjutajale olid need ühtlasi raamatu põnevaimad, lisaks kirjutis pealkirjaga „Kultuuri-nähtuste ja asjade tungimine eesti talurahva ellu 19. sajandil. Järeilmõtteid”. Mäletan ka elevust Jannseniga seotud artiklite „„Terre, armas Eesti rahvas!”” ja „Kas Jannsen oli ostetav?” esmatrük-kide¹ järel.

Jätkakem aga Vello Paatsi eripära tutvustamist järelsõnaga Jaak Sõggeli kirjatööle „Teateid Halliste kihelkonnast”.² Vaid viie lehekülje pikkusest järelsõnast „Kultuurinähtuste ja asjade tungimine eesti talurahva ellu 19. sajandil” saame üllatavalt palju teada selle kohta, kuidas Eestis saapaid hakati kandma ning millega omal ajal valgust tehti. Miniatuurnegi kirjutis on äärmiselt faktitihe! Ühtlasi võib välja tuua veel ühe kirjutaja omapära (mis on õigupoolest elementaarne): allikate mitmekesisus. Paatsi viitab isegi napolis kirjutises oma eelkäijate uurimustele, tutvustab arvukalt arhiivileide ja põimib nendega näiteid ilukirjandusest. Ta

¹ Akadeemia 2012, nr 2; Keel ja Kirjandus 2001, nr 5. Loetagu ka: M. Salupere, J. V. Jannsen pietismi ja sotsialismi vahel. – Keel ja Kirjandus 1999, nr 12, lk 859–860; M. Salupere, Postipapa. Mitmes peeglis, mitmes rollis. Tallinn: Tänapäev, 2006.

² Tuna 2013, nr 2.

tugineb nii eesti-, saksa- kui ka venekeelsetele allikatele (mis on eesti kultuuriloolasele samuti elementaarne). Sõna otseses mõttes asju, mis vajavad tema hinnangul veel uurimist, on palju: „Üsna nõrgalt on uuritud kellade, põllutöomasinade, riide-, tarbe- ja hügieeniesemete (näiteks hambahari), toiduainete, puuviljade ja vürtside jne. saabumist ja levikut Eestis” (lk 46). Vähe sellest. Olgu järgmine loetelu ühtlasi paatsiliku huumori näiteks: „19. sajandi elu ebameeldiv ja kuritegelik pool on enamasti uurimata. Sajandi teise poole talurahva argielu lahutamatuks osaks said hobusevargused. Lisaks hobusevarastele ilmusid aidalõhkujad ja kelmid, laatadele taskuvargad, valerahategijad ja -levitajad. Vaestemajadest, haiglatest, vanglatest, politseist ega kohtute tegevusest ei tea me suurt midagi. Me ei või kiidelda ka fotograafide, rändkaupmeeste, tõsiste leiutajate ja *perpetuum mobile* ehitajate tegevuse tundmisega. Loetelu võib pikendada veel sadade asjade ning kultuuri- ja ka kultuuritute nähtustega – oleks vaid uurijaid ja huvilisi.” (lk 46) Kahju, et autor ise ei leidnud mahti kõigele sellele valgust heita. Siit terendub mitu head mikroajaloolist uurimust.

Teostunud mikroajalooks võib aga nimetada õigusega Eesti Kultuurkapitali kirjanduse sihtkapitali aastaauhinna saanud artiklit Jaan Jõgeverist.³ See vaatlleb päevaraamatu kaudu aastatel 1892–1903 ehk sügaval venetsusajal tsensori ametit pidanud mehe tööd ja tema seisukohti selle suhtes: „Äraneetud olgu see tsensori amet! Kusutad maha, on häda: oled reformide vastane. Lased läbi – jälle häda: oled seaduse vastane (14. II 1898).” (lk 362) Paatsid kirjeldavad küllalt avameelselt Jõgeveri sisepingeid ja tülpimust, õigupoolest teeb Jõgever seda ise. Eesti kirjandus oli Jõgeveri arvates „Eesti rahva kohta kaunis hea, aga Eesti ajalehed – sarnasid elukaid küll teisi enam maailmas ei leia. Just nagu kuked, kes

enne vihma sõnniku huniku otsas kaa-gutavad. Iga kord peale lugemise on niisugune tundmine, nagu oleks tosina mädamune ära sõonud, päris okse tikub peale (23. V 1898).” (lk 388) Intrigid, pealekaebamised, joomahood... Jõgeveri päevik ei aita mõista ainult teda ennast ega ava üht peatükki Eesti tsensuuri ajaloost, vaid valgustab tervet epohhi. Artikli lõpus tõdetakse sarnaselt Sõggeli teksti järelsõnaga: „Nii Jaan Jõgeveri kui ka Ado Grenzsteini mõistmiseks on ees veel pikk uurimistee. Loomulikult ei ole selles keerulises ajastus elanud mehi ja kadunud maailma lõplikult mõista võimalik, kuid mustvalgeid otsuseid ei peaks siiski tegema” (lk 402). Antakse koguni juhtnöörid, mis allikatega uurijail jätkata tuleks. Suurepärase artikli eest pidi paraku auhinna vastu võtma juba Kristi Paatsi üksi. Jääb soovida, et andekal uurijal püsib huvi ja jaksu isaga alustatud jätkata.

„Raamat eestlase eluringis” tutvustab vaimulikku raamatut alates selle signemisest taluperre kuni aisteitliku nõukogude ajani. Artikkel tugineb valdavalt rahvaluulearhiivi allikatele, aga samamoodi kirjanike mälestustele. Tuuakse välja, et vanemas rahvatraditsioonis oli raamat püha ese ning vaimulikest raamatutest oli kõige levinum lauluraamat, isegi levinum kui piibel, hämmastavalt vähe on aga rahvapärimuses üleskirjutusi katekismuse ja aabitsa kohta. Artikkel saab justkui liiga vara otsa, kuid olemasolev annab kinnitust Kristiina Rossi veendumusele, et sakslaste vahendatud euroopaliku kultuuri omaksvõtmisel oli just kirikulaulul otsustav roll: „Katekismuse ja palveraamatu tekste õpiti küll pähe ja õeldi vajadusel üles, ent pole teada, kas ja kui palju neid tekste ise tegelikult korراتi. Seevastu kirikulaule laulsid eestlased luterliku koguduse liikmetena igal pühapäeval ja suuremate pühade aegu jumalateenistusel kindlasti aktiivselt kaasa. Päheõpitud ja ise kaasa lauldud teksti kaudu pidi uus keel ja mõtlemine kõige järjekindlamalt päralt jõudma. [...] Lauludel oli suur mõju eestlaste mentaliteedi kujunemisele..., samuti kogu eesti kirjakeele

³ Esmailmunud Akadeemias 2015, nr 12; 2016, nr 1.

arengule ning XIX sajandil tekkiva eesti kunstluule vormikaanonitele.⁴ Remargi korras veel ühe laulude ja kunstluule seose kohta: XIX sajandist ja XX sajandi algusest on jõudnud kirjanduskaanonisse suur hulk viisistatud luuletusi. Võib arvata, et muusikud ei ole viisistamiseks välja valinud iseäranis kunsti-väärtuslikke tekste, vaid mõnedki tekstid on parnassile tõstetud alles siis, kui need on populaarse lauluna kultuurimälus kinnistunud ja folklooristunud.⁵

Küsimusele, miks ikkagi oli laulu-raamat kaua aega eestlaste seas kõige levinum raamat, leiab paar võimalikku vastust artiklist „Raamat Saaremaa talurahvakoolides ja Kaarma kihelkonnas 1840. aastatel”. Paatsi toob selles 1845. aasta raamatuloenduse põhjal välja, et Kaarma kihelkonnas oli paljudes peredes mitu lauluraamatut, kohati

⁴ K. Ross, Regivärsist kirikulauluni. Kuidas ja milleks kõrvutada vanu allkeeli. – Keel ja Kirjandus 2015, nr 7, lk 458.

⁵ Vt P-R. Larm, Ühest eesti kirjanduslugude painavast mõistest: epigonism. – Keel ja Kirjandus 2011, nr 4, lk 243.

koguni viis kuni kümme. Autori arvates pidi selleks olema mingi väga oluline põhjus. Ta oletab – seekord tõesti oletab –, et võib-olla nõuti igalt täiskasvanult kirikusse tulles oma lauluraamatu kaasa võtmist, samuti võidi vajada mitut lauluraamatut kodustes palvetundides. Lisaks võidi lauluraamatuid kinkida leeris käinutele, mistõttu neid kogunes ajapikku igasse kodusse mitu. Lauluraamatuid kasutati laialdaselt ka Saaremaa koolides.

Vello Paatsi pärand tundub pealtnäha hoomamatu ja alles ootab uurimist – selge, et „Rännates Gutenbergi galaktikas” on vaid killuke faktofiili enda galaktikast. Ja oldagu kui produktiivne ja entsüklopeediline tahes, suudab üks inimene läbi kirjutada vaid murdosa XIX sajandi eesti kultuuriloo. Kogumik „Rännates Gutenbergi galaktikas” on justkui hoolikalt vitriini paigutatud ja sildiga varustatud faktirariteetide väljapanek. Publik tänab ja ootab lisa.

PILLE-RIIN LARM

EI?

Leo Luks. Nihilism ja kirjandus. Ei kogemine filosoofia ja kirjanduse ühtesulamisel. (ACTA Universitatis Tallinnensis.) Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2015. 263 lk.

Ajastul, mil (enam) ei ole üldkehtivat tõde, ei ole ka alust tegelikkuse ja väljamõeldise eristamiseks. Kui oletada, et just tõetul ajastul me parajasti elamegi, siis tekib küsimus, mida see kaasa toob. Näiteks J. G. Ballard tuleb siit uue rolli kirjanikule: „Tasakaal fiktsiooni ja reaalsuse vahel on viimastel aastakümnetel märkimisväärselt muutunud. Nende rollid on järjest rohkem ümber pööratud. Me elame maailmas, mida valitsevad kõiksugu fiktsioonid – lauskaubandus, reklaamitööstus, poliitika, mis on käsitletav reklaamitööstuse

alamharuna, igasuguse kogemusele vastava originaalse reaktsiooni ennetav tühistamine teleekraani poolt. Me elame hiiglaslikus romaanis. Kirjanikul on nüüd üha vähem tarvis oma romaanile fiktsionaalset sisu leiutada. Fiktsioon on juba olemas. Kirjaniku ülesandeks on leiutada reaalsus.”¹

Leo Luks on teoses „Nihilism ja kirjandus” valinud teise tee: üldse loobuda tegelikkuse mõistest, rahulduda olukorraga, kus saamegi rääkida vaid erinevatest väljamõeldistest. Sel juhul vajab uut rolli näiteks ka filosoofia, mis on traditsiooniliselt tegelenud just tegelikkusega. Luks ütlebki, et uues olukorras peavad filosoofia ja kirjandus ühte sulama. Kui

¹ Vt J. G. Ballard, eessõna romaanile „Crash”. Jaak Tombergi käsikirjaline tõlge.

das nii tekkiv uus (ühis)valdkond toimib? Millised potentsiaalid siin avanevad? Umbes nii saab kokku võtta Luksi teose lähtepunkti. Siit tekib võimalus erinevateks vaatlusretkedeks uuele ühisalale. Raamat, mis ettevõetud eksperimentatsioonide põhjal sündis (omamoodi reisikiri), ei sobi igauhele, kuid õigesti tarvitades on siin mõndagi naudingulist.

Luks on oma teose minategelasest² teinud üksjagu koomilise tegelaskuju, kes ühelt poolt adub, et uutes oludes ei ole vaja ega saagi enam oma tegevusi põhjendada, sest igasugune põhjendamine eeldab ühel või teisel moel midagi tegelikkuse-sarnast. Kuid teisalt tunneb ta selle järele ikka ja jälle vajadust. Põhjendused (aga ka ettevalmistuste kirjeldused) võtavadki enda alla kaks kolmandikku teosest. Mõneti saab seda selgitada asjaoluga, et osa reisirahast maksis kinni sponsor – Akadeemia –, kes elavat vähemasti tegudes õndsalt Tõe ajastus edasi ja nõudvat ka selle ajastu kohaseid aruandeid. Siiski jääb ebaselgeks, mil määral kirjutab minategelane oma aruandeid kohusetundest või lausa parodeerimislustist ja mil määral annab siin endast märku sisemine sund või halb harjumus, mida ta ei suuda kuidagi maha jätta.

Sestap on aruannete staatus üksjagu segane. Kas need pretendeerivad viimase tõe staatusele? Või on need juba osa uuest olukorrast, kus erinevad lood on põhimõtteliselt üheväärsed, nii et ainuke, mis paneb ühte eelistama teistele, on suurem veenmisjõud? Kas võib niisiis öelda, et aruannetes kajastub vaid üks versioon, mille kõrval võib olla palju teisigi? Ja üldse, kas aruanded jutustavadki enam ühte ja sama lugu või

avalduvad nende mitmuse taga ka lugude mitmus?

Igal juhul võib aimata, et aruannete taustaks on filosoofias mitmendat sajan-dit valitsev identiteedikriis. Aja jooksul on endisest teadmiste kuningast eraldunud aina enam eriteadusi: füüsika, matemaatika, sotsioloogia, psühholoogia jne. Ühel hetkel oli filosoofia juba sedavõrd „õhuke”, et pidi loovutama kuningatitli teadusele. Ühtlasi tekkis küsimus, kas filosoofial on üldse iseomast objekti: iga kord, kui siin moodustub teadmistest mõni stabiilsemat sorti territoorium, eraldub see üsna ruttu uueks eriteaduseks. See on omakorda tekitanud küsimuse, kas filosoofiast on saanud igand: kui tal pole enam eriomast objekti, siis mis mõte tal üldse on? Nii et kui filosoofia oleks tegelane romaanis, siis iseloomustaksid tema hingeelu eneseotsingud, pidev allasurutud paanikaseisund ja kättemaksu sepitsemine uuele kuningale.

Nende eneseotsingute üks rada sai alguse kahtlusest, kas filosoofiat ikka peab tingimata määratlema objektiivsuspüüdluse kaudu. Võib-olla see ei peagi olema objektiivne (nagu teadus), vaid on (kunstile sarnaselt) juba loomu poolest subjektiivne? Selle raja peal sai rõhutada erinevaid asju: institutsioonide ja arusaamade ajaloolist sattumuslikkust; maailma muutuvust, selle protsessilist loomust; kogemusele omast tervikuloogikat ja ainulisust, mida ei anna lõhkuda analüütilisteks tükkideks (nagu teevad reaalteadused) ja mida tuleb sestap püüda teistsuguste vahenditega; inimese irratsionaalsust, tungilist iseloomu jne.

Ühel või teisel moel andsid kõik need aspektid alust maailma kirjeldamise kõrval või asemel iseendaga töötamiseks. Nii kirjutab Michel Foucault: „Ma tean väga hästi, ning ma arvan, et teadsin seda juba lapsest saati, et teadmiste abil maailma ümber muuta ei saa. [...] Ent samuti tean ma, et teadmine saab meid endid muuta, et tõe pole ainult maailma dešifreerimiseks (ja võib-olla ei dešifreeri see, mida me tõeks nimetame,

² Luks oma tekstis eksplitsiitselt *minategelast* ei maini. Kuid kes muu saaks kirjanduse ja filosoofia ühtelangemise järel enam tekstis rääkida? Põhimõtteliselt võiks seda teha ka *jutustaja*. Kuid jutustaja termin seondub pigem neutraalse ja kirjeldava tooniga. Luksi teksti rääkija on aga aktiivne, tegutseb pidevalt, teeb mõtet, isegi kui see jääb väljamõeldise staatuse. Nii ei ole muud võimalust kui pidada teda minategelaseks.

üldse mitte midagi), vaid et kui ma tõde tean, siis see muudab mind.”³

Ka Leo Luks töötab subjektiivsuse rajal. Kuid tema jaoks (ja autorite jaoks, kellest ta lähtub) ei anna võimetus maailma või inimkogemust üldkehtivate seaduspärade abil paika panna alust pöördumiseks kuhugi mujale (näiteks endasse), vaid tekitab kiusatuse seda võimetust lähemalt uurida ja öelda, et see kätkeb midagi tuumset inimkogemuse või lausa maailma enda kohta. Ühismõodutus eri inimeste kogemuste vahel ei ole siin probleem, mis vajaks ületamist, vaid tuumne omadus, mis vääriks omaette kogemist ja nautimist. Filosoofia oma uues ühenduses kirjan-dusega võiski tegelda just sedasorti mõjuvate luhtumiskogemuste loomise-ga, kusjuures seda kahel nölval: esi-mesel, n-ö faablinölval⁴ keskenduda aina uute maailmade loomisele, mis ei laseks ühel faablil jõuda ainutõe staatusse; teis-el, n-ö luulenölval tuua esile luhtumise kogemus selle puhtal kujul.

Raamatu minategelase aruandeid luge-des tabas mind ühel hetkel rahutus. Need aruanded on paratamatult välja-mõeldised, niivõrd kui kõik on välja-mõeldis. Kuidas neid siis hinnata? Luks ise ütleb, et sel juhul loeb ennekõike nende retooriline veenvus. Kas tõesti? On olemas ju väljamõeldisi, mis on igati veenvad, aga ei paku meile mingit huvi. Ütleksingi, et väljamõeldisi hindame me ennekõike vastavalt sellele, kas nad pakuvad pinget. See ei nõua üks-nes retoorilist veenvust, vaid on seotud

³ M. Foucault, An interview by Stephen Riggins. – The Essential Works of Foucault, 1954–1984. Kd 1. Toim P. Rabinow. Tlk R. Hurley jt. New York: New Press, 2007, lk 130–131.

⁴ „Faabel” viitab siin kokku klappivale loole, tähenduslikule ja vormilisele tervikule, mis tekitab omaenda tõe (lk 85). See-juures ei mõisteta tõe enam tegelikkusele vastavuse tähenduses (selle võimalikkust nihilismi mõtlemine eitab), vaid avatusena valele. „Ei ole tegelikkust ja näivust, vaid lõputu hulk üksteisega põimuvaid ja ükstei-sest tõukuvaid faableid” (lk 86).

laiemalt võimega pakkuda omanäolist kogemust.

Milles seisneb Luksi raamatu oma-näolisus? Kindlasti on intrigeeriv juba lähtepunkt ise. See viib minategelase triivima erinevate mõttepositsioonide vahele, mis lähtepunkti potentsiaali on kuulda võtnud. Tema võime anda eri-nevate mõtlejate keerukaid mõttekäike selgelt ja kompaktselt edasi on muljet avaldav. On tunda, et tegu on kogenud pedagoogiga. Mitme muidu hämaraks jäänud mõtleja maailm sai mulle olu-liselt tuttavamaks. Seda häirivamalt mõjus selle kõrval adumus, et mina-tegelane näib järjekindlalt loobuvat kõi-kidest paljutöötavatest teetstest, mida refereeritud autorite mõttemaailmad talle välja pakuvad, ning hoiab buldogi visadusega kinni ühest üksjagu lihtsa-mast positsioonist.

Lühidalt öeldes võiks seda nimetada sofisti positsiooniks, kõikeläbivaks relativismiks, mida kehastavad väga hästi näiteks Protagorase ideed: ini-mene kui kõige mõõt, tõe subjektiivsus, inimestevaheline ühismõodutus, retoorika primaarsus ülejäänud teadmiste ees jne. Paratamatult tekib küsimus, miks kaitsta seda üksjagu vaest posit-siooni praegu, ligi 2500 aastat pärast Protagorast.

Kui Luksi minategelane usuks tõe olemasollu, võiks ta vastata, et posit-sioon võib olla lihtne, kuid sellegipoolest vastata tõe. Aga ta ei usu tõe olemas-ollu. Ja samas ei taotle ta ka kirjanduse kriteeriumide kohaselt huvipakkuva positsiooni loomist. Ometi on tekstis pinge olemas. Selles on huvitav liikuda, isegi kui (ja võib-olla eriti kui) seal sisal-duvate mõtetega mitte nõustuda.

Neid küsimusi vaagides jõudis mulle pärale, et Luksi raamatu iseära ei tulene tema positsiooni iseäralikkusest, vaid millestki muust. Pinget pakub siin hoo-pis see, et erinevalt Protagorast, kes tegutses enne suure metafüüsikatra-ditsiooni väljakujunemist, kirjutab Luks pä-rast selle väidetavat pankrotti, astudes tekkinud pankrotipesaga ise-äralikku suhtesse. Tühjalt lehelt alus-tades ei suudaks tema tuumset pidur-

dav häälestus käivitada midagi viljakat. Kui oleksime nii vaesed, et meil poleks midagi süüa, väljendaks näljatunne üksnes olukorra paratamatust. Kuid rikkana, paljude valikuvõimaluste ees muutub nälgimine juba üksjagu tähenduslikumaks ning naudingulisemaks.

Nii tuleb öelda, et Luksi raamatu minategelane vajab metafüüsikat, tõe ja tähendust, kuid vajab neid üksnes varem *t e n a*. Kummalisel mõttekalmistul, milles ta ringi luusib, sirnates siin seda ekstõde, seal toda ekstähendust, on vaid üks funktsioon: anda võimalus pilgu ärapäõramiseks, pearaputuseks ja trotslikuks lausumiseks: tänan, ei!

Kui säärane protseduur lugejale pinget pakub, siis ennekõike põhjusel, et varem *e d*, mille restaureerimisest Luksi minategelane keeldub, pääsevad resoneerima nende varem *e t e g a*, mida lugeja tajub endas või enda asemel. Mida kiiremaks läheb nüüdisaegne elurütm, seda vähem jõuavad meie mõtted ja kogemused areneda n-ö täiskujule ning seda enam hakkab kogemus sarnanema sünesteetiku omaga: täiskujul mõttekäigud asenduvad audiovisuaalsete kaadrikatkete ja -kokutustega, mis imbuvad üksteisesse ning tekitavad lühiseid, mis omakorda kutsuvad esile aina uusi kaadreid ja lühiseid. Isiksus nii turbulentses kasvukohas hästi ei kasva. Selle asemel on üksnes kogum isikufragmente, -seteid. Ometi räägivad nii meedia kui ka suur osa kirjandusest meile terviklikest isiksustest, kellest maailm meie ümber kubisevat ja kes me ka ise peaksime olema, võib-olla ehk kunagi juba olimegi. Nii on järjest raskem endid kogeda teisiti kui *e n d i s t e n a* – isikuvaremetena ehk varisemisohlike eksisikutena, kelle elulood ja pikaajalised plaanid ei ole enam terviklikud, õigemini, ei ole enam kunagi olnud terviklikud. Luksi trotsifilosoofiline häälestus kõlab säärase seisundiga üsna täiuslikult kokku.

Luksi minategelase reisiaruandeid luges ei saanud ma üle ega ümber adumusest, et ta on kahtlaselt filosoofia poole

kaldu. Kui tegelikkus kaob ja jäävad vaid väljamõeldised, siis võiks arvata, et filosoofia ja kirjanduse ühtesulamises jääb tugevamaks pooleks just kirjandus. Seda mõtet äärmusse viies võiks lausa öelda, et mingist ühtelangemise ei saagi juttu olla: kui jäävad vaid väljamõeldised, siis jääb üksnes kirjandus. See äärmuslik positsioon on siiski üsna ebahuvitav. Sellegipoolest tundub üllatav, et aruannetes on kirjandusele jäetud sedavõrd põdur roll. Ühes kohas ütleb minategelane otsesõnu: „filosoofia nõrgenemine kirjanduseks” (lk 82, minu rõhutus – *E. H.*).

Kas tõesti on kirjandus midagi, milleks filosoofia saab nõrgeneda? Kas igast läbikukkunud filosoofist saab tõesti automaatselt kirjanik? Milline arrogants! Sama hästi võiks küsida, mis peab kirjandusega juhtuma, et see nõrgeneks filosoofiaks, ja nentida, et kirjandus on miski, milleks saab ennekõike üleneda; et kirjanduseni jõudmine on saavutus, mis pole sugugi igapähele kontimööda, olgu ta filosoofina kui tahes võimekas. Veidi tasakaalukam oleks küsimus, mis peaks omakorda juhtuma kirjanduse poolel, et see muutuks leplikuks ja vastuvõtlikuks nõrgenenud filosoofia poolt pakutavale.

Minu jaoks kerkib filosoofia ja kirjanduse ühtesulamise potentsiaal ennekõike nende (endisest) erinevusest, sellest, et üks neist on ajalooliselt kohelnud maailma nagu tegelikkust ja teine loonud väljamõeldisi, mille sees ilmnevad tegelikkuseavaldused. Potentsiaali näen selles, et ühes valdkonnas välja töötatud nägemis- ja ütlemissviisid saavad viljakal moel põimuda ja sattuda otseühendusse teises valdkonnas väljakujunenuga.

Selles põimumises saab eristada kahte astet. Esimeses langevad kokku filosoofia ajalugu ja kirjandusteadus, nii et tekib võimalus kirjeldada filosoofia ajalugu kirjandusteoreetiliste vahenditega ja vastupidi. Siin säilib veel teoreetiline hoiak, siht ütelda midagi (kirjandusliku või filosoofilise) praktika kohta. Ka Luksi minategelane kirjutab taotlusest „teostada nihilismi mõtlemist lugemisviisina” (lk 140), st rakendada

nihilistliku mõtte tulemeid eesti kirjan-
duse peal, avada seda uuel moel, tões-
tada, et ka kirjanduses on nii mõtel-
dud.⁵

Selle astmega piirdumine eeldaks
tegelikkusetasandi alalhoidmist. Luksi
minategelane sellest teatavasti keel-
dub. See peaks teda paratamatult viima
ühtesulamise järgmisele, radikaalse-
male astmele: kui ainuke, mida saab
kirjanduse kohta välja pakkuda, on
väljamõeldised, siis kaotab teoreetiline
hoiak kehtivuse ning muutub prakti-
lises poolusest eristamatuks. Sealjuu-
res peaks domineeriva rolli saavutama
praktika – (kirjanduslik ja filosoofiline)
looming oma võtete, vormide ja hää-
lestuste kirevuses. Sel juhul ei taan-
duks kirjandus enam mõne filosoofilise
positsiooni illustratsiooniks ja avaneda
saaks talle eriomane potentsiaal, mille
kokku- ja lahkukõlad filosoofiale eri-
omase potentsiaaliga võiksid sünnitada
nii mõndagi huvitavat.

On üllatav, et Luksi raamatust me
midagi sellist ei leia: on üksnes äratun-
tavalt teoreetilised mõttelõngad, mille
nõrgenemine väljendub ennekõike hää-
lestuses, noodijoonte kohale kirjutatud
juhistes, mis asetavad teooriate välja-
mõeldisteks kujutlemise töö üheselt
lugejate õlgadele.

Sellest, milline võiks olla kirjan-
duse ja filosoofia kokkulangemise vilja-
kas potentsiaal, annab hoopis parema
aimuse üks teine raamat – Toomas Rau-
dami „Essee sõprusest”.⁶ Siin on esialgu
selgelt eritletavat kaks häält: esimene
on distantseeritud, teoreetiline ja viitab
endale kui „meiele”, teine on soe, isiklik
ja kõneleb endast kui „minast”. „Meie”
on referatiivne ja teoreetiline, „mina”
aga jutustab asjakohaseid seiku enda

elust ja väljamõeldud lugusid, jutustab
õrnalt, andes ühtlasi mõista, et teooria
toimib alati vaid mingi maani ja edasi
tuleb midagi muud, kogemusala, milles
väljapuhastatud mõttekonstruktsioonid
alla annavad, segude ala, segatud tun-
ded, mitte üks või teine, vaid alati kor-
raga mitu kihti. Sellest lähtuvalt peavad
segunema ka kaks häält või hääleregist-
rit ise. Nende lahushoidmise võimatus
näibki olevat üks Raudami tuumsemaid
häälestuslikke lähtepunkte. See on nagu
kirjandus ja ei ole ka, nagu filosoofia ja
ei ole ka, vahevorm, mille täpsel piiri-
pealsel asendil on oma tugev lumm.

Miks Luks oma teoses sama kaugele
minna ei saa? Kindlasti tuleb siin mee-
les pidada Luksi aruandekohusluse Aka-
deemia ees ja vajadust järgida nõutud
formaati. Sel juhul tuleks nentida, et
muudes oludes oleks tema teos võinud
võtta sootuks teistsuguse vormi. Kuid
ühtlasi saab küsida, kas ei tulene Luksi
pidamajäämine teooriasse juba tema
iseäralikust perspektiivist, mis pühen-
dub ennekõike ei-le ja ei-misele.

Luksi minategelase loodud ei-mise
mõiste on huvitav. Ta käsitleb seda
tuumaselt protsessilisena ja hargnevana,
vastandades seda ühtsusele, kindlale
aluspõhjale, stabiilsetele väärtustele ja
õnnestunud lõpptulemustele, mida ta
seostab jaa-ga – kolmainusega „Abso-
luut, olemine, Jumal” (lk 43). Ei-va prot-
sessi viimast äärmust kehastab siin ülim
umbisikulisus: „...eesti keeles on meil
võimalik moodustada kõige ebamäära-
sem impersonaalne verb: *ei-b* (vrd sajab,
koidab). Nihilismi mõtlemise kogemusli-
kuks taotluseks on püsida *ei-mises*, vaa-
tamata tähendusintentsioonide pidevale
täitumisele, tähenduslikkuse virr-var-
rile *ei* ümber” (lk 42).

Kui selle nägemusega nõustuda, siis
ongi juba raske näha, mis kaalu võiks
enam olla loomingu ja praktika positiiv-
sel aspektil – millegi moodustamisel.
Väljamõeldises kehastuval moodusta-
mise aspektile viitavad nii kreeka *poi-
esis* kui ka ladina *factio*. Ent kui seame
moodustamise asemel põhirõhu hävi-
tusele, peatamisele, tagasihoidmisele –
luhtumuslikule ei-misele –, siis võib

⁵ Luksi minategelase võime kohta ees-
ti kirjandust uudseltselt avada on põhjalikult
kirjutanud Märt Väljataga ja Hasso Krull:
vt M. Väljataga, Nõrga mõistuse dogmaa-
tika. – Vikerkaar 2016, nr 1–2, lk 170–175;
H. Krull, Nimetusse, tähendusetusse, tüh-
jusse, öösse, vaikusesse. – Vikerkaar 2016,
nr 1–2, lk 175–182.

⁶ Vt T. Raudam, Essee sõprusest. Tal-
linn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2012.

teooriale omane toimeviis (astuda nähtustele vastu, vaadata neid neutraalsest kaugusest ja jahutada neid paika) ollagi juba mõjuvama tööstrateegia.⁷

Iseenesest võiks ju samas protsessilises võtmes tõlgendada ei-mise kõrval ka jaa-mist. On vähe alust jaa sidumisel ainult lõpptulemuste ja suurte väärtustega, saati siis õnnestumisega. Pigem märgib õnnestumine (nagu ka luhtumine) protsessi katkemist ja toob meid (vähemalt kujutluses) vaatepunkti, kus lugu on läbi ja tulemused käes. Nii mõeldes tuleks tõelist protsessilist jaa-mist otsida hoopis paljutöötavast pooleliolekust, mille puhul pole veel teada, kas ees ootab luhtumine või õnnestumine, ja see polegi tähtis; loeb üksnes elav potentsiaalsus, milles sisalduvat pinget oma võimete piiril edasi töödeldakse, et selle tuumne mitme- või eeltähenduslikkus jõuaks mõjuvaima vormi(s)tuseni. Just sellisena kujutan ette ka Luksi seisundit oma raamatu kirjutamise ajal.

Sellest perspektiivist näib, et Luksi minategelane ajab ei-misele ja jaa-misele omase protsessilisuse, nagu ka neile vastavad häälestused, pidevalt sassi. Nii ütleb ta näiteks, et Ilmar Laabani hääletusluule on nihilistlik ei-mine, katkestuste tekitamine tähendus- (lk 116). Kuid Laabanit tundes

on ilmne, et nii tõlgendades moonutame me Laabani taotlusi. Sürrrealistina katkestab ta teadvuse voogu ennekõike selleks, et paremini kutsuda esile puhast jaa-mist meie mitteteadvustes ja keha-des, mida teadvus muidu takistaks ja nihestaks. Samuti tundub küsitav, kas Michel Foucault' loometeed on ikka õige mõista tagasijuurdumisena „logose süsteemi” (lk 115). Foucault'le omase pideva enesehävitusliku ümbermõtlemissunni ei-lisus pole lihtsalt asi iseeneses, vaid on jätkuva hargnemise, umbisikulisele jaa-rajale jäämise teenistuses. Ja viimaks võib küsida, kas on ehk just võimetus eristada ei-mist ja jaa-mist see takistus, mis ei lase Luksi minategelasel taibata, et Nietzsche mõistestikus kuuluvad igavene taastulemine, võimetahe ja aktiivne nihilism lahutamatu kokku suures ettekujutuses absoluutsest loomingu- ning jaa-misest, mille käigus igasugune eitus maamunalt pühitakse. Nii näib, et keskendudes kohalikule ei-misele ja tõstes selle absoluudiks, jääb Luksi minategelasel mitmel puhul märkamata laiem a tasandi jaa-mine.

Ainult säärase jaa-mise najal näib tähenduse omandavat ka sinne arvustuse alguses mainitud Ballardi uus ülesanne kirjandusele – leiutada reaalsus. Mõte, et väljamõeldiste virvarris võiks veel üks väljamõeldis midagi muuta, pole igal juhul enam veenev.

Siiski, sama ebaveenev näib nüüdisajal olevat ka mõte absoluutsest loomingu- Ehk ongi loominguusk üksjagu tüütavaks muutunud, eriti kuna sellest on saanud järjekordne lööksõna, mis varjab enda taga sihitu ületootmise arutut ideaali ning klišeelahenduste standardkomplekti? Ehk peab ka see mõiste, nagu üldse kõik väärtuslik, teisenema enne tõelise mõjuvuse saavutamist tule-ristsetes, mis saavad alguse luksilikust žestideseeriast – seisatamisest, peaputusest ja tüdinud toonil lausutud sõnadest: täna, ei!

EIK HERMANN

⁷ Margus Ott on juhtinud tähelepanu asjaolule, et Luksi puhul on ei-mise ja moodustamise vahel suhe siiski olemas, kuigi see on väga iseäralik suhe. See ilmneb nt Luksi tegevuses ajakirja Sitatorm toimetajana ning sotsiaalmeedias avaldatud postitustes, milles ta pöörab tähelepanu „igasugu jääkidele, väljaheidetele, eritistele”. Moodustamine ongi siin ennekõike „väljaheite” moodustamine, „kus seedekulga läbinud metafüüsika (ja võib-olla ka kirjandus) rõõmsalt segamini koos on”. Heideggeri ette-heite ja heidetuse mõistetega ühte ritta paigutuv välja-heite mõiste juhib tähelepanu faasile bioloogilistes ja vaimsetes protsessides, kus satuvad kokku tagasihoidmine ja moodustamine (läbi väljaheite kogunemise aja jooksul), hävituslikkus (eelmiste maailmade purustamine) ja viljakus (tulevaste maailmade väetamine). (M. Oti isiklikust kirjavahetusest autoriga.)

VAIMULOOLINE UNDUSK

**Jaan Undusk. Eesti kirjanike ilma-
vaatest. (Eesti mõttelugu 118.)
Tartu: Ilmamaa, 2016. 920 lk.**

Kogumiku pealkirjaks tõstetud „Eesti kirjanike ilmavaatest” tundub sellesse koondatud arvestades piisavalt avar ja samas asjakohane. Raamatu lehekülgedel pörkame küll üsna sageli ka sõnale „maailmavaade”, kuid see ei muuda sisu. Isiklikult olen eelistanud pigem „ilmavaadet”. Ilmavaade tundub hõlmavat nii vaadet eluilmale (sks *Lebenswelt*) kui ka olemise kosmilisele mõõtmele, kui mitte veel kaugemalegi. Jaan Undusk ise on raamatu ühe võtmesõna tähendusel pikemalt peatunud vaid korra. Nähtavasti võinuks Tuglase elutundesse süüvivas essees sõnastatud tutvustada ka sissejuhatavas artiklis. Seal põhjendab Undusk oma uurimisfookust järgmiselt: „Enamasti arvatakse, et vaimse töö tegija määratlusse kuulub maailmavaade juba nii-öelda loomu poolest. Iseasi, kuidas see suudetakse näiteks kirjaniku kunstiliste kujundite võrgustikust arutlevasse keelde ümber panna või ta selles konstrueerida. Mulle pole see siiski olnud iseenesestmõistetav. Vähemasti juhul, kui maailmavaade all ei mõisteta mitte lihtsalt eluliste ja kirjanduslike hoiakute, arvamuste ning harjumuste summat, vaid mingit isiklikumalt läbimõeldud ning piisavalt kirjastunud vahekorda olemise ja tunnetuse põhiküsimustega. Koos õnnestunud kirjutamisaktiga pole see vist siiski kohe antud.

Väidan veelgi riskantsemalt, et maailmavaateta kirjanik ei paku mulle lugejana ilmselt elulist huvi, kui ma ka tema teksti mõnikord suure naudinguga võin lugeda. See ülim, mida ma kirjandusest otsin, on eksistentsi esiletulek – isik, kes kehtestab taas maailma. Kui ma sellise isiku teosest leian, siis usun, et kirjanikul on olemas maailmavaade, või vähemasti – maailmavaadet” (lk 287). Maailmavaate sisule, n-ö eksistentsiaalsele

võtmele lisab Undusk ka vaimuajaloolise mõtestuse. „Kasutan järgnevalt saksa keelest laenatud mõiste „maailmavaade” (*Weltanschauung*) asemel rööbiti ka teist saksa keelest laenatud mõistet „elutunne” (*Lebensgefühl*), mis tähistab maailmavaadet kui elamustervikut. [...] Mõiste rõhutab niisiis iga maailmavaate elamuslikku tausta” (lk 287–288). Kohati tundubki, et kogumiku tuuma muudaks paremini tabatavaks ehk pealkiri „Eesti kirjanike elutunded”. See, mida Undusk nähtavaks või elavtunnetatavaks üritab muuta, pole valdavalt ju ideede maailm, vaid elumaailmad, meie pörkuvad ja põimuvad „omailmad”.

Kogumikku koondatu moodustab Jaan Unduski mitmekihilisest eesti kirjanduse alus- ja taustideestikku käsitlevast uurimuslikust loomest vaid ühe jõuliselt kasvava kihistuse. Raamat on saanud väga mahukas ja koondab sissevaateid peamiselt viimase kahe saja aasta jooksul meie mõttemaailma vähem või rohkem esileküündivalt vormida aidanud kirjanike loomingusse. Kuid Unduski bibliograafia kinnitab, et sedalaadi pealkirja alla võinuks koondata veel mitu korda rohkem väarikaid tekste. Enamgi veel, sama edukalt võinuks ta kokku panna näiteks ka raamatu saksa kirjanike maailmavaatest ja ma loodan, et sedalaadigi teost saame kord lugeda.

Lugejad, keda paeluvad eelkõige n-ö ideeajaloolised analüüsid, peavad oma ootused mõnevõrra ümber häälestama. Unduski sissevaated pole ilmselt programmiselt kavandatud kui eesti kirjameeste ja -naiste maailmavaadete kaardistus. Sedalaadi kavatsuslikkus suunaks tähelepanu eelkõige autoritele, kelle loomelaad on eesmärgipäraselt või maailmakogemuslikult „filosoofiline”. Märkigem vaid, et Unduski vahetumast huvisfäärist on kaugemale jäänud näiteks kirjanikud, kelle loomes on maailmavaateline kihistus või koguni programmiline ideoloogia arendamine olnud

rõhutatult esil (kaugemast minevikust näiteks Suits, Annist jt, tänapäevaseist Kaplinski, Valton jt).

Paljuski eelmiste sajandite saksa filosoofilisest kultuurist (mida iseloomustab omalaadne hämarus) läbi imbunud tekstid, milles oluline koht filosoofilisel kihistusel, on tänuväärselt läbipaistvad, kuid samas sõnastatud taidurlikus ja säravas keeles. Undusk on ikkagi filoloog ja kirjanik ning selles mõttes on tema suhe keelega mitmekihiline. Mõtteteadusliku ranguse norme järgivad arutlused on pikitud metafooride, idioomide ja retooriliste vahemärkustega.

Nähtavasti just kirjandusteadlase taustast tulenevalt liigituvad vähemalt kogumikku koondatud tekstid žanrilt pigem esseedeks kui diskursuse- või mõisteajaloolisteks analüüsideks, st traktaatideks, mis algaksid probleemi-seadega ja päädiks tavakohase analüütilise kokkuvõttega. Unduski üsnagi eripalgelised kirjanike mõtteilmade vastupeegeldused näivad olevat sündinud sedamööda, kuidas on teda inspireerinud filosoofiline lugemus, kuidas on nähtavaks muutunud kirjanduslikud paralleelid või kuju võtnud huvi mingi probleemi vastu. Unduski kirjutuslaad sunnib esseid tähelepanelikult lugema, et teksti peidetud olulised tähelepanekud ja vaimukad analüüsid märkamata ei jääks. Mitmekülgse uurijaprofiiliga (lingvistika, semiootika, võrdlev kirjandusteadus jne) teadlase meetodiks ei ole olnud huvialuste kirjanike tööde monograafiline n-ö kaanest kaaneni läbitöötamine, neist olulistena tundunud väidete-mõtete koondamine ja seejärel vaadete rekonstrueerimine. Sel moel toimeta-vad ideeajaloolased ja sedalaadi uurimisžanri esindab käesolevas raamatus mõnevõrra Grenzsteini käsitlus. Undusk on pigem kogunud kullakaevaja tüüpi rajaleidja, kes aimab, kus maksab labidas maasse lüüa. Ühtede kaante vahele koondatu osutubki üsna mitmekesiseks. Kõrvuti kirjatöödega, mille üheks fookuseks on maailmavaade, leiame ka ülevaateid luuleilmadest ja elulooaatlusi, nagu seda esindavad käsitlused Kristian Jaak Petersoni ja Koidula saatusest.

Metahistooriline Undusk

Juba kogumiku sissejuhatavaks tekstiks valitud „Sakraalne ja profaanne ajalugu” osutab, et Unduski huvide spekter ületab kaugelt kirjandusmaailma piirid. Nagu arvukad, kuigi käesolevas kogumikus üksnes paari tekstiga esindatud uurimused kinnitavad, on ajalooteadvus üks Unduskile järjest tähtsamaks muutunud uurimisaineseid. Nägemus ajalooteadvuse muutuvast muustrist kuulub ka siis, kui see ei ole eksplitsiitselt välja toodud, orgaaniliselt Unduski kirjanduskäsitluste arhitektoonikasse ja väärib seetõttu tähelepanu. Nähtavaks muudetakse ajalooteadvuse muster näiteks ajaloo „üleskirjutamise” ja „ümberkirjutamise” eristamisel. Unduski kui kirjandusteadlase mõttemaailma mõistmiseks on üleskirjutamise ja ümberkirjutamise intentsioonilisel algupäral peatumine metodoloogilise kaaluga. Üleskirjutuslik ajaloo kirjutamise viis, nagu väidab Undusk, toetub (vaikivale) eeldusele, et „on olemas kaks erinevat, kuid teineteisega täpsesse vastavusse viidavat maailma: üks, esmane, kirja panemata asjade maailm, ja teine, seda kirjas adekvaatselt jälgendav ning säilitav ehk kirja pandud asjade maailm. [...] Ajalookirjutuse olemistingimuseks on kirja panemata, meeleliselt jälgitavate asjade täpne jälgendatavus kirjas, kirjutamata ja kirjutatud maailma vahelise – muidugi implitsiitse, tõsise ajaloolase poolt mitte kunagi avalikustatud – maailmise seose tunnustamine” (lk 140). Kui toetuda vaimuloolis-fenomenoloogilise päritoluga sõnavarale, siis näeme, et ajaloolase loometöös on mitmesugustel olemuskaemustel (*Wesenschau*) ja sisseelamistel (*Einführung*) tõepoolest oluline koht. Väide, et jälgendatavus nörge-nemisel kirjutamise tõelisesse „hakkab haihtuma ajalookirjutus kui žanr ning mandub ajaloo eetiline väärtus” (lk 140), seob ajalookirjutuse omadused ja selle tõsiselt võetavuse intentsiooniliste kvaliteetidega. Ajaloo ümberkirjutuse domineerimise perioodil kirjutaja autentne suhe maailmaga moonduvat ja hakka-vat sõltuma kirjutaja isiku taotlusest

ja sellega kaasnevat žanri ideologiseeritus.

Kindlasti ollakse teatavatel aegadel veendunud, et narratiivi kirja panemine võib toimuda ka n-ö protokoll-lausetena. Kuid on raske kujutleda ka üleskirjutuslikku narratiivi, mis poleks ideologiseeritud (kuidas ka kroonik oma suhet tekstiga ei reflekteeriks). Veelgi keerulisemas olukorras oleme siis, kui ajalookirjutuse autentsuse kadu siduda kultuurifilosoofiliste tekstkondate vaimu halvava mõjuga. Kõige üldisemalt haakub sedalaadi kultuurikriitiline meelestatatus avarama modernsuse kriitikaga, mille kohaselt ähvardab tsivilisatsiooni areng meid olemisunustusega. Olemisunustuse maailm on aga autentsuse ja ehtsa elutunde minetanud maailm.

Võib arvata, et end sündmuste üleskirjutajatena tajujatel võib oma tegevuse suhtes olla mõningaid illusioone. Ilmselt on need mõjutanud ka meile pärandatud tekste. Tõsi, tänapäevane massikommunikatsioonist ja päevakajalisusest läbiimbunud narratiivide turg jätab ka ajalookirjutusele tsivilisatsioonilise jälje. Kuid siiski on teatavat laadi intentsioonilisus piisavalt tunnuslik vastandamaks kroonikute tegelikke kirjutamispraktikaid tänapäevasele ajalooteadvusele, sh ka ümberkirjutamispraktikatele. Objektiivsed kultuurilised raamid, mida Undusk on iseloomustanud ka metahistooriliste narratiividena, tunduvad universaalsed.

Unduski intentsioonikäsitluse kohaselt liigituks Läti Henrik ajaloo üleskirjutajate hulka. Kuid nagu samas selgub, on tema töö alusloimeks metahistoorilised narratiivid. Henriku metanarratiivid on sakraalsed, nende allikaks on pühakiri. Krooniku tekst sündivad evidentside (nendeks on ilmselt Henrikuni jõudnud „asjade käigu” ja sündmuste kohta käinud väited, lokaalnarratiivid jne) ning metahistooriliste narratiivide dialoogis. Unduski kinnitusele on Henriku kroonika teksti kaalukus (kui mitte isegi selle tõeväärtus) suurem, kui arvatakse. Arutlus toetub kahele peamisele eeldusele. Kuid Henriku kroonika metahistoorilise raami

kujundavad sakraalne mõtlemismaterjal ja sõnavara, metanarratiivsete figuuride repertuaar olevat rikkam, kui seda on arvatud. Teiseks peitub Henriku töömudel (kooskõlas ajaloo üleskirjutamise intentsiooniga) hoiak, mida võiks käsitleda ka „intellektuaalse aususe eeldusena”. Teiste sõnadega suhestab Henrik evidents (temani ulatunud „teateid tegelikkusest”) nende autentsust säästval viisil metanarratiividega. Undusk toob näite: „Kui Henrikul õnnestus leida Piiblist mingi tabav, veenev väljend näiteks Dabreli ja tema liivlaste jaoks ning projitseerida need selle varal igaviku foonile, siis läks tema ajalookirjutus korda. Siis oli ta tõeline ja usaldatav ajaloolane, see, kes ei kajastanud mitte üksnes meeleliste tajude habrast jälge, vaid suutis ajalugu ka mõtestada, näha tema tunnetuslikku rikkust” (lk 41).

Muidugi pole meil, nagu seda tõdeb ka Undusk, ülevaadet ei Henriku pädevusse kuulunud pühakirja metanarratiividest ega evidentsidest, st ajalooliste sündmuste kohta tollal käibel olnud teadetest. Tänapäevase ajalooteaduse seisukohalt mõjutas Henriku kroonikat raamistavate metanarratiivide rikkus ehk küll tema teksti kommunikatiivsust. Kuid sellest teadmisest ei saa teha järeldusi krooniku kirja pandu usaldusväärsuse kohta ja vaimuloolise uurimise vaatenurgast polegi see nii väga oluline. Peamine on taastada/taasluua see loomeinnustuste „kangas”, milles toonane kultuuriteadvus vibreeris ja sõlmus.

Natuke ootamatul kombel (vaimuloolise traditsiooni hoiakuid arvestades) ei reserveeri Undusk religioossetele metahistoorilistele narratiividele (mis pole intentsiooniliselt ju pelgalt instrumentaalsed) ajaloo üleskirjutamisel erilist kaalu. „Sedasorti vastavused profaanse teksti ja piiblisõna vahel olid keskaegsele ajalookirjutajale sama tähtsad, kui on moodsale uurijale majanduslike, sotsioloogiliste või bioloogiliste mõjutegurite analüüs,” (lk 41) üldistab Undusk (vt ka lk 58, 569). Seejuures näeb ta koguni paralleeli kirikuteenritest ja stalinistidest augurite toimetamise vahel.

Nähtavasti on siiski põhjust küsida: kas tänapäeval on tõesti saanud valdavaks n-ö ajaloo ümberkirjutamine? On ju keskaja kroonikadki valdavalt algtekstide ümberkirjutused. Üleskirjutamist soosiv ajaloo kulgemine pole samuti otsa lõppenud. Üha arvukamalt leidub ajaloo suupärastajate kõrval nii akadeemilisi uurijaid kui ka mälestusi, kroonikaid jms kirja panevaid inimesi, kes ei kahtle hetkegi selles, et on jäädvustanud kogetu „Wie es eigentlich war“.

Kirjanike loomingu loov mõtestaja

Ehkki Unduski huvikese näib viimasel ajal üha enam nihkuvat metahistooriliste probleemide suunas, domineerib käesolevas kogumikus huvi kirjanike maailmade vastu. Unduskit inspireerib nende loomes vaimselt konstitutiivsete aspektide nähtavaks muutmine. Viimased kujundavad toetuspunkte intellektuaalsele ja psühholoogilisele pingele ning tõstavad teosed, nagu Undusk ka ise väidab, sedakaudu talle huvi pakkuvate hulka.

Kirjanike maailmavaate vaimulooline uurimine tähendab eelkõige viimaste elamusmaailma sisseelamist. Elamusmaailmade nähtavaks muutmine eeldab, et neid põhistavad kogemused tuleb suhestada kontseptuaalse kaaluga sõnavarasse. Viimane tähendab aga märksõnade, märgilise tähendusega autorite, teoste jne kaasamist. Sedakaudu seonduvad uurimused avarama tähendusmaailmaga. Selles suunas juhivad juba kirjatööde pealkirjad, nagu: „Eksistentiaalne Kreutzwald“, „Melanhoolne Luts“, „Panteism ja inimsuhted“, „Eesti Pindaros“ jne. Sissevaated kirjameeste ja -naiste loome maailmavaatelistesse mõõdetesse näivad kuhu võtvat sedamööda, kuidas mõni huvitav leid, paralleel või mõttekäik kirjutajat inspireerib. Pidevalt esile kerkivad rööbitused, mõttearendused, ootamatud seosed jne pakuvad Unduskile üha uut ja uut avastamisrõõmu ning jutustamislusti.

Kohati muutub Unduski kirjutamisviis lausa pillavaks. Probleemi püstitamisele järgneb lehekülgede viisi sisse-

vaateid luuleteooriasse, rassismi ja melanhoolia käsitlustesse jne. Kõik see loob uurimustele vajaliku konteksti, kuid samas tundub ka, et tal on lausa kahju jätta lugejani edastamata huvitavaid seoseleide, probleemidele osutavaid arutlusi, vaadetetutvustusi jne. Haruldased pole ka vähemärkused laadis „huvitav oleks teada“, millega antakse viide kontekstile või seostele, mis vääraks veel edasiuurimist.

Kirjanike loome loov mõtestamine möödunud sajandi filosoofiate kontekstis on võimalik üksnes väga ulatusliku lugemuse toel. Käesolevasse kogumikku koondatud eelkõige vaimuloolisusega sidudes tahan osutada vaid tõigale, et Unduski uurimuste juured on kindlalt kontinentaalses filosoofias ja arutlusviisides, mille puhul tuleb eriliselt ilmsiks Unduski poolt epistemiiliste probleemide keskmesse seatud keele müstilis-maagiline mõõde. Muidugi, teatavast vaatenurgast (näiteks kroonika väärtuse või kaalukuse hindamisel) haakuvad Unduski analüüsid ka nende arutlustüüpidega, mille juured on tõe koherentsiteooriates. Kuid Unduski arutluslaadil on sedalaadi filosoofiatega ühisjooni vaid formaalselt. Tõe probleem avaneb Unduski jaoks eelkõige „elutõe“ probleemina.

Vaimulooline lähenemine iseloomustab ehk kõige lähemalt Unduski viisi nii kultuuri eri kihistusi ja erinevaid loomeilmu omavahel lõimida kui ka vastandada. Nii või teisiti avaneb sedalaadi üldhoiakus (ka siis kui seda otse ei sõnastata), mida on rikastanud tänapäeva teoreetikud, saksa vaimuloolastele iseloomulik vaimu (*Geist*) ja hinge (*Seele*), kultuuri ja tsivilisatsiooni, autentse ning instrumentaalse jne eristamine ja nende vahelise pinge jõujoonte väljajoonistamine.

Unduskile omane vaimuloolis-fenomenoloogilise vaatlusviisi eelistamine peegeldub selleski, et ta peatub üsna harva ja juhuslikult teoste tegelaste sotsiaal-ajaloolisel ja poliitilisel taustal. Isegi sissevaade Tammsaare omamaailma, mille pealkirjas leidub täpsustus „Armastus ja sotsioloogia“ on tegelikult

silmapaistvalt kõrgetasemeline inimsuhete analüüs, näide sellest, kuidas sotsiaalsed, poliitilised jne vastuolud avanevad painajalikes psühholoogilistes, eetilistes jms keerdkäikudes.

Unduski analüütilise meelevalla alla langenud toimetavad eelkõige (või isegi ainult) ideede, ideoloogiate, narratiivide, mentaliteetide jne maailmas. Viimaste kui substantside või olemise koordinaatide omavaheline suhtlemine, varjatud või avalik, teadlik või teadvustamata dialoog on selleks mootoriks, mis käivitab ja hoiab kultuuri elavana ja arenevana.

Vaimulooline mõte pihustus küll juba eelmisel sajandil mitmeteks koolkondadeks, kuid Undusk on vältinud eksklusiivse terminoloogia jõulise kaasamisega alati kaasas käivat kommunikatiivse hermeetilisuse ohtu. Ta pole uurimistööd jäigalt sidunud mingite kindlamate töövõtete, analüüsiviiside või meetodiga. Muidugi võime suurema vaevata leida siit strukturalismi, psühhograafilise analüüsi, mentaliteedi ajaloo jne mõjutuste jälgi. Moodsad mõtlejad, nagu Lacan, Derrida, Deleuze jt, leiavad vaid riivamisi äramärkimist. Kuid oluline

järeldus oleks, et ka ilma moefilosoofide sõnavarale toetumata (see ei tähenda, et nad poleks olulised mõtlejad) on võimalik teha tiptasemel ja väga paeluvalt uurimistööd.

Kogumikku koondatud valiku valdavalt esseistlik vorm seab retsensendi küsimuse ette, kuivõrd mõttekas on vallandada vähegi ulatuslikumat diskussiooni mõnede sõnakasutuste (nagu näiteks ideoloogia), metafoorsete argumentide veenvuse jne üle. Probleem näib kohati sugenevat mitte üksnes žanrist, vaid vaimuloolis-fenomenoloogilisest lähenemislaadist, sellele iseloomuliku sõnavara või koguni meetodi eripärast. Seega jõuaksime juba koolkondlike pretensioonideni, need aga on üldiselt vähekommunikatiivsed (koolkonnad on üksteise suhtes „kurdid“). Vaimumaailmast saabki sisukalt ja elutunnetuslikult kõige väiksemate kadudega eelkõige vaimuteaduslikul viisil rääkida-kirjutada.

REIN RUUTSOO

SUUNDUMUSI INIMSUHTLUSE KEELELISES ANALÜÜSIS JA MODELLEERIMISES (I)

1. Vyvyan Evans. *The Crucible of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 359 lk.

2. Arefeh Farzindar, Diana Inkpen. *Natural Language Processing for Social Media*. (Synthesis Lectures on Human Language Technologies 30.) San Rafael: Morgan & Claypool Publishers, 2015. 146 lk.

3. Bing Liu. *Sentiment Analysis. Mining Opinions, Sentiments, and Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 367 lk.

4. *Natural Language Generation in Interactive Systems*. Toimetanud Amanda Stent, Srinivas Bangalore.

Cambridge: Cambridge University Press, 2014. 363 lk.

5. Rainer Schulze, Hanna Pishwa. *The Exercise of Power in Communication. Devices, Reception and Reaction*. Basingstoke–New York: Palgrave Macmillan, 2015. 337 lk.

Järgnevas ülevaateartiklis kirjeldame viit hiljuti ilmunud (ja TÜ raamatukokku tellitud-saabunud) raamatut. Põhjus, miks neid koos käsitleme, on neid ühendav teema. Kõige lihtsamini võib seda iseloomustada väljendiga „inimsuhtlus ja selle analüüs“, kuid vahetu põhjus on see, et need raamatud (täpsemini 2–4)

esindavat üht suhteliselt uut, kuid seejuures selgelt piiritletavat suunda selles valdkonnas. Selleks on suhtlusviisid, kus suhtlusvahendiks on keel, suhtluskeskkond on sotsiaalmeedia ning selle analüüsi- ja uurimisvahendina kasutatakse tekstide arvutitöötluste meetodeid. Nende raamatute kaudu püüame anda ülevaate selle temaatika käsitlemisest, probleemidest ja praegusest seisust. Ühtlasi loodame selgitada, miks see temaatika KK lugejale oluline on.

Kuivõrd inimloomus on eeldatavasti jäänud samaks, nagu ta aastatuhandeid on olnud, on vaadeldav probleem selline, mida ei lahenda suhtlusuurijad ega keeleteadlased omaette. Keel ja selle kasutus tuleb siduda kehtivate suhtlusvajadustega. Kunagi (nt kiviajal) olid selleks omad igapäevategevused, nüüd hakkamasaamine tänapäevase tsivilisatsiooni keskkonnas. Miski siiski seob neid keelekasutusi. Ja kui neid kasutusi tahetakse uurida, siis nüüd on lisandunud informaatikud-andmetöötajad, seejuures võtmetegijatena. Siit ka sinse ülevaate algtõuge ja raamatute valik. Ülevaate esitame küll raamatute kaupa, kuid iga raamatu üldraamist nopime välja meid huvitava temaatikaga haakuva materjali ja keskendume sellele. Ning lisaks – ja see on ülevaate üks omaette eesmärke – kirjeldame, mida on sama problemaatika käsitlemisel Eestis ja konkreetselt eestikeelse andmestiku käsitlemisel tehtud.

1. Keel ja vaim kui tähenduse loojad

Vyvyan Evansi raamatu „Keele sulatusnõu” valisime ülevaate sissejuhatavaks teoseks mitte niivõrd sellepärast, et see on seni üks viimaseid ülevaateraamatuid kognitiivsest keeleteadusest, kuivõrd seetõttu, et selles on inimkeele ja eriti selle tähendusüsteemi käsitluses rõhk mitte inimese individuaalse maailmatunnetuse rollil selle süsteemi arengus selliseks, nagu see on, vaid inimliigi sotsiaalsel toimimisel ja sellega seotud eripäraste isikutevaheliste suhtlemisviiside rollil selles toimimises (mis muu-

hulgas päädivad ka tänapäevases sotsiaalmeedias).

Raamat on järg autori eelmisele raamatule „Keele müüt” (alapealkirjaga „Miks keel ei ole instinkt”).¹ Viimane on peaaegu täielikult pühendatud (Chomskyst lähtunud) ideede kritiseerimisele, mille järgi inimese keelevõime geneetilis-pärilik tuum on universaalne grammatika ning konkreetselt selle eripärane süntaks (laused, nende struktuuri formaalsed iseärasused), kusjuures sellise universaalse grammatika kinnistumise „evolutsiooniliseks tõukejõuks” ei pruukinud üldse olla keele suhtlusfunktsioon. Siinses raamatus esitab Evans oma käsituse sellest, mis moodustab inimkeele tegeliku tuuma, tuginedes eelkõige andmetele, mis viimaste aastakümnete jooksul on lisandunud inimliigi evolutsiooni kohta tervikuna. Et meid siinses ülevaates huvitavad seisukohad ja andmed, mis seostuvad keele kui sotsiaalse suhtluse vahendiga, siis keskendume nendele.

Evansi keskne idee sisaldub juba raamatu pealkirjas: keele kui inimeste suhtlusvahendi sündi evolutsioonis ei saa kujutada mingi omaette sündmuse või protsessina, keel on mitme evolutsioonis koos kulgenud protsessi ühistulemus, sulam. Hästi lihtsalt võib seda kontseptsiooni kirjeldada järgmiselt (märgitagu, et kontseptsiooni kui terviku autor ei ole Evans, seda on pakkinud ja arutanud ka mitmed evolutsiooniteoreetikud): 1) tänapäevainimese eelaste sotsiaalses evolutsioonis toimunud muutused tekitasid vajaduse muutunud keskkonnale vastava suhtlusvahendi järele ja määrasid ühtlasi nõuded, mida see pidi rahuldama; 2) bioloogilise evolutsiooni tulemusel kujunesid vajalik neurobioloogiline aparaat ja anatoomilised struktuurid ning 3) kultuuriline evolutsioon mõjutas seda, missuguse konkreetse vormi uus suhtlusvahend – inimkeel – erinevates populatsioonides omandas.

¹ V. Evans, *The Language Myth: Why Language is not an Instinkt*. Cambridge University Press, 2014. <http://www.vyvevans.net/Books>

Algtõuge tuli niisiis sootsiumi liikmete vahelistes suhetes ja suhtluses toimunud evolutsioonilisest muutusest. Ja siinses kontekstis ongi esmatahtis, milles see muutus väidetavalt seisnes. See seisnes eelkõige sootsiumi liikmete vaheliste suhete ja neile tugineva koostöö iseloomus, mis ühelt poolt avaldus üksteise individuaalsete soovide-taotluste-eelistuste tundmises ja arvestamises mingi ühisettevõtmise (nt jahilkäigu) kavandamisel ning teostamisel ja teiselt poolt ka tulemuste (saagi) jagamisel (ka nt paljud kiskjad tegutsevad saagi hankimisel koordineeritult, kuid tabatud saagi jagamisel osalenute „panused“ ei mängi rolli, kehtib tugutama õigus). Uue liigi eripära esiletõstmiseks kasutatav tüüpitermin on *cooperative species* ehk siis bioloogiline liik, kelle määratlevaks tunnuseks on koostöö-, ühistegevusvõime. Ühistegevus ei avaldunud mitte ainult ühistes ettevõtmistes, nagu toidu hankimine, vaid ka kogemuste, teadmiste teadlikus jagamises, ja seda indiviidide tasemel.

Siin tulevadki sisse Evansi käsitluse kesksed mõisted: tähendus (ingl *meaning*) ja vaim (*mind*); ja alles nende kaudu keel kui uue liigi suhtlusvahend. Raamatu 11 peatükki on jagatud kolme ossa ning iga osa keskne mõiste on *tähendus*: tähenduse välistamatus (*ineffability of meaning*), tähenduse roll vaimus (*meaning in mind*) ja tähenduse roll keeles (*meaning in language*). Tõsi, eesti keele *tähendus* ei kata siin kaugeltki kõiki inglise mõiste *meaning* tähendusi. Näiteks tegevuste vastena on eesti keeles kasutusel pigem *mõte* (*mis on selle (tegevuse) mõte?*, *mis mõttega ta seda tegi?*, *mida sa sellega (õelduga) mõtled?*). Kui jätta detailid kõrvale, siis võib raamatus esitatud arutluskäigu kokku võtta järgmiselt.

- Kõnealuse sotsiaalse süsteemi muutuse aluseks pidi olema muutus selle liikmete mõttesüsteemis, vaimus (*mind*). Sootsiumi liikmeid kui indiviide ja nende tegevusi hakati tajuma või mõtestama teistmoodi (*mind > meaning*).

- Milleks sellises uues sotsiaalses keskkonnas tegutsemiseks oli vaja teistsugust suhtlusvahendit? Sest uus mõtte- ja mõistesüsteem liigendas nii maailma kui ka kaaslaste tegevusi teistmoodi. Episoodiline mälu suutis salvestada eri aegadel ja kohtades toimunud sündmused ja näha nende seoseid. Tekkis vajadus mõtestada need seosed, luua maailma uut tüüpi kontseptuaalne mudel, omistades episoodidele mingi terviktähenduse (*meaning-in-mind*).
 - Sellise tervikliku teadmise arendamiseks ja kasutamiseks oli vaja sellest kaaslastega rääkida. Kontseptuaalne mudel oli tervikstruktuur. Et teadmisi-arvamusi selle suvalistest osadest teistega arutada (seda eeldas kooperatiivsus), oli vaja oskust ja võimalust tervikstruktuuri tükeldada ning väljavalitud osi vastavalt vajadusele omavahel kombineerida. Ja siin tuligi mängu keel, pakkudes nii mõisteloomisvõimalusi (sõnad) kui ka teadete edastamise vahendeid – lauseid, grammatikat (*meaning-in-language*).
 - Ja lõpuks (aga ajalises mõttes kindlasti mitte viimases järjekorras) võttis uus suhtlusvahend paljuski üle ka algsemate suhtlusvormide rolli, sulandudes nendegagi – pakkudes võimalust väljendada keeleliselt ka tundeid, suhtumisi, lihtsalt lobiseda. Et see valdkond kuulub inimloomuse ühte kõige ürgsemasse kihti, siis pole ime, et vastavad väljendusvahendid moodustavad ka kõigi keelte universaalse osa (*mind > meaning, meaning-in-language*).
- Võib ilmselt öelda, et ka sotsiaalmeedias saavad kõik need aspektid kokku.

2. Sotsiaalmeedia analüüs

Kaks raamatut (Farzindar ja Inkpen 2015; Liu 2015) käsitlevad otseselt sotsiaalmeedia analüüsi. Viimastel aastatel on sotsiaalne suhtlus veebis plahvatuslikult suurendanud nn kasutajate

genereeritud sisu mahtu ja variatiivsust. Andmete allikateks on sotsiaalsõnastikud (Facebook, MySpace), blogid ja mikroblogid (Twitter), foorumid, netikommentaariumid jms. See keelematerjal avab uued võimalused ka sotsiaalse käitumise uurimiseks, mille eesmärk on luua sotsiaalselt intelligentseid suhtlussüsteeme. Sotsiaalmeedia analüüsil on mitmesuguseid praktilisi rakendusi: ettevõtluses (toodete ja teenuste soovitamine, meelelahutustööstus), poliitikas (nt valimistulemuste ennustamine), tervishoius (haiguste avastamine ja ennetamine), kaitses ja julgeolekus (kriiside ennetamine) jm. Tähtsal kohal on kasutaja modelleerimine soo, rahvuse, poliitilise orientatsiooni, tervises seisundi jms alusel.

2.1. Automaatne keeletöötlus sotsiaalmeedia analüüsis

Arefeh Farzindar ja Diana Inkpen rõhutavad oma raamatus „Loomuliku keele automaattöötlus sotsiaalmeedia jaoks”, et see valdkond nõuab traditsiooniliste meetodite kohandamist ja uute meetodite arendamist, sest erinevalt traditsioonilisest tekstist on sotsiaalmeedia tekst reaajas postitatud sotsiaalne vestlus. Tekstid on struktureerimata, kirjutatud erinevate inimeste poolt erinevates formaatides, mitmes keeles ja erinevas stiilis, sageli esinevad keelevead ja släng, mistõttu on enne automaatset sisuanalüüsi vaja tekstide eeltötlust.

Töö algab tüüpiliselt korpuse kogumisest ja märgendamisest, sest sageli kasutatakse analüüsis nn juhendatud masinõpet (tehisõpet), kus arvuti õpib teksti sisu analüüsima märgendatud treeningandmete alusel. Korpuse tekstide eeltötlusel eraldatakse sõnavorimid, morfoloogilisel analüüsil märgendatakse sõnaliigid jms, leitakse analüsaatorile tundmatud sõnad ja parandatakse õigekirjavead. Seejärel määratakse lausepiirid ja viiakse läbi lausete süntaktiline analüüs, märgendatakse nimeüksused, identifitseeritakse keeled, kui tegu on mitmekeelse tekstiga. Kõigi

nende ülesannete täitmiseks saab küll kasutada olemasolevaid loomuliku keele automaattöötuse vahendeid, aga neid tuleb kohandada, nagu rõhutavad raamatu autorid.

Eeltöödelatud andmetest saab leida mitmesugust kasulikku infot: kasutajate geograafilisi asukohti, emotsioone ja hoiakuid, siduda üksteisega nimeüksusi jms. Teksti autori geograafilist asukohta, mis on vajalik näiteks turunduseesmärgil või võimaliku julgeolekuohu tuvastamiseks, saab määrata sotsiaalsõnastiku teenuse tarbimiseks registreeritud kasutajaprofiili alusel. Vahel aga annavad kasutajad enda kohta valeinfot, mistõttu tuleb asukoha määramiseks teha järeldusi sotsiaalsõnastiku taristu ja/või kasutaja tekstide sisu põhjal. Tekstides esinevate nimeüksuste sidumise tulemusel tekivad ühendatud andmed (*linked data*) – struktureeritud andmerekursid, mis luuakse semantilise veebi standardite kohaselt ning mida saavad kasutada automaatsed süsteemid.

Emotsioonide, arvamuste ja hoiakute tuvastamisega tegeleb uudne valdkond, mille eestikeelne nimetus võiks olla „hoiakute analüüs”, „tundmusanalüüs” või „meelestatuse analüüs” (ingl *senti-*
ment analysis, ka *opinion mining*²); ka

² Bing Liu kasutab neid kahte mõistet sünonüümidenä, sest tänapäevane hoiakute analüüs rakendub enamasti statistilisi andmekäve meetodeid, B. Liu, *Sentiment Analysis*; vt ka E. Vainik, Kuidas õpetada kõnesüntesaatorile empaatiat? Emotsiooni automaatse tuvastuse võimalustest eestikeelses kirjalikus lauses sisalduva info põhjal. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 2010, nr 6, lk 327–347; B. Ojamaa, Tartu Ülikooli üliõpilaste tagasiside hoiakute analüüs. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut, 2014. <http://hdl.handle.net/10062/44256>; M. Koit, H. Õim, *Modelling communicative space. From human communication to conversational agents.* – INTELLI 2015. The Fourth International Conference on Intelligent Systems and Applications, St. Julians, Malta, October 11–16. Toim Ingo Schwab, Leo van Moergestel, Gil Gonçalves. International Academy, Research, and Industry Association (IARIA) XPS Press, 2015, lk 1–5; M. Koit, H. Õim, *Suhtlusruum ja selle*

„arvamus- ja hinnangu-uuringud”³. See on ala, mille eesmärgiks on arvamuste ja tundmuste ekstraheerimine loomuliku keele tekstidest, kasutades arvutuslikke meetodeid.⁴ Paljud hoiakute analüüsi meetodid põhinevad statistikal ja masinõppel ning kasutavad mitmesuguseid tunnuseid, nt sõnade või tähtede n-grammid, emotikonid, suurtähe info, sõnaliigi märgend, eitus (lk 50). Populaarsed statistilised meetodid on otsustuspuud (*decision trees*), naiivne Bayes (*naïve Bayes* ehk lühendina NB), tugivektormasinad (*support vector machines*, SVM), maksimaalne entroopia (*maximal entropy*), tingimuslik juhuslik väli (*conditional random field*), lineaarne regressioon (*linear regression*).

Omaette probleemina käsitlevad Farzindar ja Inkpen raamatus sarkasmi ja iroonia avastamist (nt *see on küll hea seade: pärast esimest kasutamist läks rikki*). Esmalt märgendatakse postitused (iroonia/mitte) ja kasutatakse liigitamisel mingit juhendatud masinõppemeetodit. Sellega sarnane on ka rämpsposti (spämmi) tuvastamine.

Sotsiaalmeedia analüüsi perspektiivikatest uurimisküsimustest on raamatus esile tõstetud järgmisi: millest inimesed räägivad sotsiaalmeedias, miks nad teevad postitusi, kuidas nad ennast väljendavad, kuidas on seotud keel ja sotsiaalvõrgustiku omadused; semantiline veeb, ontoloogiad ja valdkonnamudelid kui sotsiaalmeedia mõistmise vahendid; keel läbi vertikaalide (nt suhtlus ametiasutusega *vs.* sõpradega; sellega seostub ka võimu väljendamine, millest tuleb juttu tagapool), osalejate iseloomustus, käitumine sotsiaalmeedias, keele automaattöötuse tehnikad.

modelleerimine. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 2016, nr 12, lk 113–124.

³ H. Pajupuu, Kõne ja teksti emotsionaalsuse statistilised mudelid. – Eesti keele- tehnoloogia kolmas konverents. Teesid. Tartu, 2015, lk 42.

⁴ B. Liu, Sentiment Analysis, lk xi.

2.2. Hoiakute analüüs

Bing Liu käsitleb oma raamatus „Hoiakute analüüs: arvamuste, hoiakute ja emotsioonide kaeve” põhjalikult ühte valdkonda – hoiakute analüüsi: selle olemust, ülesandeid, meetodeid ja rakendusi.

Igasuguse tekstiinfo võib liigitada kaheks: faktid (kindlad teadmised) ja arvamus. Arvamusi on suhteliselt vähe uuritud, sest enne veebi tulekut nappis selleks materjali. Veeb on oluliselt muutnud inimeste vaadete ja arvamuste väljendamise viise, mistõttu on vaja luua automaatseid süsteeme arvamuste tuvastamiseks ja neist koondarvamuse loomiseks. Sellest vajadusest ongi välja kasvanud hoiakute analüüs (ehk hoiakute kaeve). Hoiakute analüüs hõlmab erinevaid uurimissuundi ja uurimisprobleeme. Üks oluline uurimisteema on toodete ja teenuste kohta väljendatud arvamuste kasulikkus.

Raamatu autor väidab, et hoiakute analüüs ei ole loomuliku keele automaattöötuse alamvaldkond, vaid on pigem omaette iseseisev loomuliku keele „minitöötus”, sest siin on tegu semantilise analüüsi probleemiga, kus ei ole vaja teksti täielikku mõistmist (lk 14). Eesmärk on tuletada struktureerimata tekstidest struktureeritud andmed.

Hoiakud ja arvamusd erinevad faktidest selle poolest, et nad on subjektiivsed. Subjektiivsus tuleneb mitmest asjast. Kõigepealt on inimestel erinevad kogemused. Näiteks keegi ostis teatud tüüpi kaamera ja on sellega väga rahul; tal on positiivne hoiak, meelestatus selle kaamera suhtes. Teine isik aga, kes ostis sama tüüpi kaamera, sai paraku defektiga toote ja tal on negatiivne kogemus ning seetõttu negatiivne hoiak. Teiseks võivad erinevad inimesed näha sama objekti erinevalt. Näiteks isik, kes ostis kaamera enne hinnalangust, on rahulolematu, samal ajal teine, kes ostis samasuguse kaamera pärast hinnalangust, on väga rahul.

Emotsioonid on meie subjektiivsed tundmused ja mõtted. Kui objektiivne lause väljendab faktilist infot, siis sub-

jektiiivne lause väljendab mingeid personaalseid tundmusi või arvamusi, eksplitsiitset või implitsiitset positiivset või negatiivset hoiakut.

Kõige enam on uuritud hoiakute ja subjektiivsuse liigitamist. Hoiakute analüüsi käsitletakse kui teksti klassifitseerimise probleemi: 1) hoiakut sisaldav dokument liigitatakse kas positiivset või negatiivset hoiakut väljendavaks (nn dokumendi hoiaku analüüs); 2) lause liigitatakse kas subjektiivseks, objektiivseks või neutraalseks (nn subjektiivsuse liigitamine) ning kui tegu on subjektiivse lausega, mis väljendab hoiakut, siis määratakse, kas see hoiak on positiivne, negatiivne või neutraalne (s.o lause hoiaku liigitamine).

Dokumentide liigitamisel on kasutatud nii juhendatud kui ka juhendamata masinõpet. Juhendatud masinõppe meetoditest on populaarsemad (eespool mainitud) NB ja SVM. Seejuures kasutatakse tunnuseid, nagu näiteks terminid ja nende esinemissagedus, sõnaliikide märgendid, hoiakusõnad ja -fraasid, süntaktilised sõltuvused, eituse esinemine. Juhendamata masinõppel (mis erinevalt juhendatud masinõppest ei vaja eelnevalt märgendatud korpusi) on domineerivateks indikaatoriteks hoiakusõnad ja -fraasid.

Lause subjektiivsuse liigitamisel ja hoiaku määramisel on kasutatud enamasti juhendatud masinõpet. Kitsaskohaks on siin käsitsitöö maht vajalike korpuste märgendamisel, mistõttu püütakse korpusi märgendada automaatselt. Seejuures on leidnud rakendamist „iseenda ülestöötamise” meetod (ingl *bootstrapping*), kus olemasoleva väikese korpuse põhjal moodustatakse juhuslikkuse alusel väga suur hulk uusi valimeid ja leitakse nende statistilised parameetrid, mis peaksid iseloomustama suvalisi (ka korpuses mitteesinevaid) lauseid.

Hoiakute analüüsis kasutatakse sageli märksõnu. Positiivset või negatiivset arvamust väljendavad sõnad (hoiakusõnad ehk polaarsed sõnad) koondatakse leksikoni. Positiivset hoiakut väljendavad näiteks sõnad *ilus*, *hea*; nega-

tiivset hoiakut *inetu*, *halb*, *vilets*. Lisaks sõnadele võib leksikon sisaldada ka fraase ja idioome. Eesti keeles on kasutatud ka termineid „polaarsusleksikon”⁵, „emotsioonileksikon”, „tundeleksikon”⁶.

Leksikoni võib koostada käsitsi või genereerida automaatselt, kasutades selleks kas iseenda ülestöötamise meetodit, mis alustab väikesest hoiakusõnade hulgast („külvist”) ja kasutab seejärel selle hulga laiendamiseks mingit olemasolevat sõnastikku (nt Wordnet), või korpusepõhist meetodit, mis vajab algul samuti hoiakusõnade loendit ja leiab siis uusi hoiakusõnu suurest korpusest.

Tunnustepõhine hoiakute analüüs leiab esmalt sihtmärgid, mille kohta lauses väljendatakse arvamust, ja määrab siis, kas arvamus on positiivne, negatiivne või neutraalne. Sihtmärkideks võivad olla objektid, nende komponendid, atribuudid või tunnused. Objektiks võib olla mingi toode, teenus, institutsioon, sündmus vms. Näiteks tootearvustuse lauses identitseerib analüüs toote tunnused, mida arvustaja kommenteerib, ja määrab, kas kommentaar on positiivne või negatiivne. Nt lauses *selle kaamera patarei kestus on väike* on objektiks kaamera, tunnuseks patarei kestus ja hoiak on negatiivne. Paljud praktilised rakendused vajavad just sellise detailsusega analüüsi, sest toote täiustamiseks peab tootja teadma, milliseid tema komponente või tunnuseid tuleb parandada. Ainult hoiakute ja subjektiivsuse liigitus ei avasta seda infot. Positiivne hoiak objekti suhtes ei tähenda veel, et hindajal on positiivne hoiak objekti kõigi aspektide ja tunnuste suhtes.

Mõnes rakenduses on kasulik identitseerida ka hoiakukandja, st seda hoiakut väljendanud isik või organisatsioon.

Omaette uurimisprobleem on võrdlevate arvamuste analüüs (nt

⁵ S.-M. Marran, Sentimentaalne analüüs eestikeelse peavoolumeedia veebiartiklite kommentaaride baasil. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, arvutiteaduse instituut, 2012.

⁶ B. Ojamaa, Tartu Ülikooli üliõpilaste tagasiside hoiakute analüüs, lk 6, 27.

selle kaamera pildi kvaliteet on parem kui kaameral X tähendab, et seda kaamerat tuleb eelistada kaamerale X).

Debatid ja kommentaarid esindavad sotsiaalmeedia arvustustest erinevat sisu. Need on dialoogid, milles osalejad vahetavad suhtlusaktide kaudu oma arvamusi ja argumente. Selised sotsiaalmeedia vormid toovad sisse teist tüüpi hoiakuid, sh nõustumise või mittenõustumise varem väljendatud hoiakutega. Debattide ja diskussioonide analüüs viib ka sotsiaalteaduste sellistesse valdkondadesse nagu suhtlus ja poliitikateadus ning osalejate käitumine. Seisukoha (ingl *stance*) tuvastamiseks debatis (st mitte ainult seda, kas kommentaar on positiivne või negatiivne, vaid missugusel seisukohal on kommentaari autor: kas kommenteeritava hoiaku toetaja või vastane) on kasutatud kahealuselist graafi, mille sõlmedeks on osalejad, ja SVM klassifitseerijat. Selles valdkonnas on töö alles alguses, enamasti tegelevad sellega arvutiteadlased, aga raamatu autori arvates oleks vaja kaasata ka sotsiaalteadlasi, näiteks selleks, et uurida, missugustel seisukohtadel asuti, hoiakute sisu, kirjeldada probleeme, uskumusi poliitika mõjust jne.

Kavatsuste kaeve on teine sotsiaalmeedia analüüsi ülesanne, mis on tihedalt seotud hoiakute kaevega, aga millele pole seni eriti palju tähelepanu pööratud. Ometi on sel suur potentsiaal kommertsrakendusteks. Nii näiteks on kommertshuvid, mida väljendatakse sotsiaalmeedias, kasulikud reklaami- ja soovitusüsteemides (*kavatsen osta uue auto – soovitage*).

Hoiakute analüüsil tuleb arvestada ka rämpspostiga. Pahatahtlikud kasutajad püüavad teisi kasutajaid desorienteerida, postitades nt halva restorani kohta positiivseid arvamusi. Et arvamustest oleks kasu, tuleb rakendada meetodeid rämpsposti filtreerimiseks. Arvamuspäämi uurimine annab lisavõimaluse valetamise uurijatele. Ebaetiliselt postitud on veebis kahjuks laialt levinud ja nende avastamine

parandaks sotsiaalselt kliimat. See uurimissuund on aga alles algusjärgus.

Hoiakute analüüs pakub suuri tehnilisi väljakutseid. Olgugi et juba on käsitletud paljusid alamprobleeme ja pakutud neile erinevaid lahendusviise, pole seni ükski alamprobleem rahuldavalt lahendatud. Pole isegi standardseid lähene-misi ühelegi alamprobleemile, sest meie teadmised on veel piiratud. Selle põhipõhjus on raamatu autori arvates, et siin on tegu loomuliku keele automaattööt-luse ülesandega, kus ei eksisteerigi lihtsaid küsimusi. Teine põhjus on, et seni on valdav lahendusviis olnud masinõpe. Efektiivsed masinõppe algoritmid, nt juba mainitud SVM ja NB, töötavad kui „mustad kastid” ja produtseerivad tule-musi, mis ei ole inimesele vahetult aru-saadavad. Kuigi nende meetoditega on saavutatud häid tulemusi, teatakse seni veel vähe selle kohta, kas ja kuidas need algoritmid jäljendavad inimese kasuta-tavaid tunnuste töötlemise protsesse ja miks nad seda teevad just nii.

Olukorra parandamise võimalusena on selles raamatus rõhutatud keele-teadmuse olulist rolli, mis ütleb, missuguseid väljendeid inimesed sageli kasutavad selleks, et oma arvamusi kuuldavale tuua, ja kuidas saab neid väljendeid automaatselt ära tunda. Raamatu autor julgustab lingviste ühinema selle uurimissuunaga. Hoiak on loomu-liku keele semantika oluline aspekt, aga samuti praktilise tähtsusega. See peaks pakkuma piisavat motivatsiooni aren-dada arvutilingvistilist teooriat hoiaku, arvamuse ja nendega seotud mõistete, nagu emotsioon, mood, afekt, kohta. Neid mõisteid on põhjalikult uurinud psühho-loogid, neuropsühholoogid ja sotsioloo-gid, aga nemad keskenduvad inimeste vaimu psühholoogilistele seisunditele, mitte keeleliste konstruktsioonidele, mida kasutatakse selliste seisundite ja tundmuste väljendamiseks. Lisaks rakendustele hoiakute kaeves võib arvutilingvistiline teooria leida raken-dust inimese vaimuseisundi analüüsis sotsiaalmeedia postituste alusel ja olla seega kasulik ühiskonnale. Nt koolid

soovivad teada saada oma õpilaste vaimeisundit, et avastada depressiooni, suitsiidikalduvusi. Kohtunikud soovivad ära tunda potentsiaalseid kriminaale, kes on ohtlikud ühiskonnale.

Sotsiaalmeedia andmete analüüs võimaldab uurijatel mõista paremini inimesi ja ühiskonda. Enamik varasemaid tulemusi sotsiaalteadustes on saadud väikeste laborieksperimentide põhjal. Suurandmete alusel saab aga läbi viia massiivseid uuringuid ja seeläbi paremini mõista inimloomust, aga ka iga inimese individuaalsust. Näiteks Facebooki ja Twitteri postituste analüüs võimaldab varakult avastada ohumärke.

Viimasel kümnendil on saavutatud edu nii uurimistöös kui ka rakendustes, on tekkinud palju firmasid, mis pakuvad hoiakute analüüsi teenuseid, mille järele on ühiskonnas suur vajadus. Ettevõtted on huvitatud sellest, kuidas nende tooteid vastu võetakse; tarbijad soovivad saada parimaid tooteid.

Paljulubavatenäa on raamatus esile toodud kaks suunda. 1) Arendada uusi masinõppe algoritme, mis õpivad suurandmetest nii üldisi kui ka valdkonnaspetsiifilisi teadmisi ja mida saab kasutada hoiakute analüüsis. 2) Koos uurimistõõga tuleb luua uusi praktilisi süsteeme. Ei saa loota, et täiesti automaatsed ja korrektsed lahendused oleksid lähitulevik. Pigem tuleks arendada poolautomaatseid süsteeme. Siin arvatakse olevat vaja arvuti- ja sotsiaalteadlaste koostõõd: õhed oskavad tõõdelda suurandmeid, teised tunnevad sisu. Kuna andmeteks on keeleliselt vormistatud tekstid, siis seostuvad mõlemad probleemid vältimatult ka loomuliku keele automaattõõtlusega.

2.3. Mis on Eestis tehtud?

On kogutud mitmeid korpusi, mis sisaldavad sotsiaalmeedia tekste, sh uue meedia korpus⁷ (jututubade, uudisgruppide, foorumite ja netikommen-

taaride tekstid) ja netiallkeelte korpus Tartu Ülikoolis ning eestikeelsete veebilehtede korpus etTenTen⁸ Eesti Keele Instituudis. Korpuste abil on uuritud internetikeele iseärasusi⁹, kirjakeele jaoks loodud morfoloogilise analüsaatori kohandamist¹⁰ ning internetis publitseeritud arvamuskartiklite kohta avaldatud kommentaaride liigitamist ja suhtlusruumi kui erilise mentaalse ruumi mõõtmete väärtuste liigitamist positiivseteks, negatiivseteks ja neutraalseteks, eesmärgiga edaspidi kasutada hoiakute analüüsi¹¹.

2006. aastal algas Eestis kõneemotsioonide süstemaatiline uurimine, kui riikliku keeletehnoloogia programmi raames alustati Eesti Keele Instituudis emotsionaalse kõne korpuse loomist.¹²

⁸ <https://www.sketchengine.co.uk/etTen-Ten-corpus/>

⁹ A. Oja, Eesti keel internetis. – Keel ja arvuti. (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õpetooli toimetised 6.) Tartu, 2010, lk 259–267; K. Soodla, Morfoloogilisi, morfosüntaktilisi ja sõnamoodustuslikke erijooni eesti internetikeeles. Magistritõõ. Tartu Ülikool, filosoofiateaduskond, eesti keele osakond. Tartu, 2010. <http://hdl.handle.net/10062/15263>; K. Kerge, Veebikommentaariumi mitmetahuline maailm. – Tekstid ja taustad III. Lingvistiline tekstianalüüs. Tartu: TÜ Kirjastus, 2004, lk 51–73; S. Salla, Jututuba kui võrgusuhtlusvorm. – Tekstid ja taustad. Artikleid tekstianalüüsist. Tartu: TÜ Kirjastus, 2002, lk 128–156.

¹⁰ K. Muischnek, H-J. Kaalep, R. Sirel, Korpuslingvistiline lähenemine eesti internetikeele automaatsele morfoloogilisele analüüsile. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 2011, nr 7, lk 111–127.

¹¹ M. Koit, Debate formed by Internet comments: Towards the automatic analysis. – Proceedings of the 7th International Joint Conference on Knowledge Discovery, Knowledge Engineering and Knowledge Management (KEOD), Lissabon. Toim A. Fred, J. Dietz, D. Aveiro, K. Liu, J. Filipe. Portugal: SCITEPRESS – Science and Technology Publications, LDA, 2015, lk 328–333; M. Koit, H. Õim, Suhtlusruum ja selle modelleerimine.

¹² H. Pajupuu, Emotsioonid – kõnetehnoloogia olevik ja tulevik. – Keel ja Kirjandus 2012, nr 8–9, lk 629–643; vt ka R. Altrov, The Creation of the Estonian Emotional

⁷ <https://keeleressursid.ee/et/keeleressursid-cl-ut/korpused/83-article/cluteelehed/212-koondkorpus-uus-meedia>

Eesmärgiks on nii kirjaliku teksti emotsionaalsuse tuvastamine, mis võimaldaks kõnesünteesi puhul kindlaks teha loetava teksti emotsionaalsuse ja seda sünteeskõnes arvesse võtta, kui ka kõne emotsionaalsuse tuvastamine, mis võimaldaks arvutil sellele adekvaatse emotsiooniga vastata.¹³

Emotsiooni automaatset tuvastamist eestikeelses kirjalikus lauses sisalduva info põhjal uurinud Ene Vainik tõdeb, et „automaatse emotsioonituvastaja loomisel ei ole võimalik otse üle võtta välismaiseid eeskujusid, kuna emotsioonide väljendamine on mõningal määral kultuurisidus ja nende väljendus kirjalikus tekstis ripub ära konkreetse keele eripärast”.¹⁴

Keeletehnoloogia riikliku programmi käigus on loodud veebis kasutatav kirjaliku teksti polaarsuse määraja,¹⁵ mis märgendab eestikeelses tekstis positiivset ja negatiivset hoiakut väljendavad sõnad ning leiab ühtlasi, kas tekst terveks kannab positiivset või negatiivset hoiakut. Emotsioonidetektor annab teksti emotsioonile nii leksikonipõhise

kui ka statistilise hinnangu. Leksikonipõhises meetodis kasutab detektor reegleid ja valentsileksikoni, mis sisaldab sagedasemaid eesti keele emotsioonisõnu.¹⁶ Statistilise klassifitseerija treenimiseks on kasutatud juhendatud masinõpet (NB-meetod) ja valentsikorpust – märgendatud tekstilõigukorpust, mida inimesed on hinnanud positiivseks, negatiivseks, neutraalseks või vastuoluliseks.¹⁷

Emotsioonidetektori rakendus – veebis toimiv meediainspektor¹⁸ – kogub erinevate Eesti uudisteportaalide artikleid ja uurib nende poliitilist sisu. Poliitiliste artiklite pealkirjadele ja juhtlõikudele tehakse emotsioonidetektori abil hoiakute analüüs, mille tulemusena liigitakse artikkel positiivseks, negatiivseks või neutraalseks.

Hoiakute analüüsi on rakendatud mitmes üliõpilastöös. Siim-Toomas Marran on koostanud programmi uudisetekstide kommentaaride analüüsimeetodi sõnastiku ning statistilise klassifitseerija põhjal. Rakenduses kasutatakse inglise keele jaoks loodud vabavara, mis põhineb Bayesi klassifitseerijal.¹⁹ Birgitta Ojamaa on loonud Tartu Ülikooli õppeinfosüsteemist saadud üliõpilaste tagasiside korpuses väljendatud hoiakuid analüüsiva programmi. Programm kasutab eestikeelsete positiivsete ja negatiivsete sõnade leksikoni ja regulaaravaldistena esitatud reegleid.²⁰ Sama lähenemisega on hiljem uuritud hoiakuid esmakohtujate kõnelustes.²¹

Speech Corpus and the Perception of Emotions. (Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis 18.) Tartu: University of Tartu Press, 2014.

¹³ H. Pajupuu, Kõne ja teksti emotsionaalsuse statistilised mudelid.

¹⁴ E. Vainik, Kuidas õpetada kõnesüntesaatorile empaatiat?; vt ka E. Vainik, Kuidas määrata eesti keele sõnavara tundevoone? – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 2012, nr 8, lk 257–274; E. Vainik, T. Kirt, H. Orav, Conceptual co-presence of motion and emotion in the Estonian terms of personality. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 2010, nr 6, lk 349–368; E. Vainik, T. Kirt, The structure of Estonian concepts of emotion: A self-organizational approach. – Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences 2008, nr 4, lk 382–399.

¹⁵ H. Pajupuu, R. Altrov, J. Pajupuu, Identifying polarity in different text types. – Folklore. Electronic Journal of Folklore 2016, nr 64, lk 25–42. <http://www.folklore.ee/folklore/vol64/polarity.pdf>; H. Pajupuu, Kõne ja teksti emotsionaalsuse statistilised mudelid; Emotsioonidetektor. <http://193.40.113.56:5000/valence>

¹⁶ H. Pajupuu, K. Kerge, R. Altrov, Lexicon-based detection of emotion in different types of texts: Preliminary remarks. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 2012, nr 8, lk 109–122.

¹⁷ H. Pajupuu, Kõne ja teksti emotsionaalsuse statistilised mudelid.

¹⁸ Meediainspektor. <http://www.meediainspektor.ee/>

¹⁹ S.-M. Marran, Sentimentaalne analüüs.

²⁰ B. Ojamaa, Tartu Ülikooli üliõpilaste tagasiside hoiakute analüüs.

²¹ B. Ojamaa, P. K. Jokinen, K. Muischnek, Sentiment analysis on conversational texts. – Proceedings of NODALIDA, 2015, lk 233–237. <http://www.aclweb.org/anthology/W/W15/W15-1829.pdf>

Tanel Pärnamaa uurib ühe probleemina lausete meelsuse (viha või rõõmu) tuvas-
tamist, kasutades eesti emotsionaalse
kõne korpust ja tehisenärvivõrke. Pär-
namaa rakendab keeltevahelist siirde-
õpet (ingl *transfer learning*), üldistades
olemasolevat ingliskeelsete tekstide lii-
gitajat eesti keelele. Aluseks võetakse
ajaleheartiklite pealkirjade ingliskeelne
andmestik, kus on märgendatud viha
ja rõõm. Keeltevaheline siirdeõpe võib
töö autori arvates olla perspektiivikas
hoiakute analüüsis, sest sageli ei ole

vajalikku eestikeelset korpust olemas,
samas võib leiduda mitu sobivat võõr-
keelset andmestikku.²²

(järgneb)

HALDUR ÕIM, MARE KOIT

²² T. Pärnamaa, Piltide automaatne kirjeldamine eesti keeles – visuaalse ja semantilise ühisesituse õppimine neurovõrkudega. Magistritöö. Tartu Ülikool, matemaatilise statistika instituut, 2015. <http://dspace.ut.ee/handle/10062/47568>

LÜHIKROONIKA

• 1. detsembril toimus Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse muuseumiosakonnas loengusarja „Nõmme loeb” 3. õhtu, kus esines luuletaja Veronika Kivisilla.

• 1.–2. detsembril peeti Eesti Rahva Muuseumis lasteaiadõpetajate eesti keele koolitusseminar „Naer ja nutt on kaksikvennad”, kus tutvustati emotsioonide temaatikat keeles, kultuuri-pärandis ja folklooris. Toimusid töötoid, milles õpiti, kuidas mängude kaudu rikastada tunnetealast sõnavara ja lahendada emotsioonidega seotud probleeme lasteaiakeskkonnas. Esinesid Signe Raudik (TÜ, „Laps räägib siis, kui ...”), Angela Jakobson (TÜ, „Tunnete kaardid – mis, kellele, kuidas?”), Liisi Laineste (EKM, „Mis tuleb pika ilu peale? Huumor kollektiivis”), Piret Voolaid (EKM, „Siin lasteaias on kõik sõbrased: Lapsesuunaljad kui emotsionaalne rühmapärimus”), Reet Hiimäe (EKM, „Zombid, tulnukad ja Slenderman: üleloomulikud olendid tänapäeva laste pärimuses”) ja Ene Vainik (EKI, „Tunne tundeid nimepidi”). Praktilisi töötube juhendasid Janika Oras (EKM, „Ringmängu rõõm”) ja Virve Tuubel (ERM, „Koduga seotud emotsioonid”).

• 2.–3. detsembril korraldas Tallinna Ülikooli teaduskeelekeskus IV eesti teaduskeele konverentsi. Kutsutud kõneleja oli TLÜ humanitaarteaduste instituudi Itaalia uuringute ja semiootika professor Daniele Monticelli, kes esines teemal „Vaidlus korralduse asemel: itaalia (oskus)keele rõõmudest ja valudest”. Ettekanded pidasid Peeter Järvelaid (TLÜ, „Eesti õiguskeel ja kirja-keel”), Silvi Tenjes (KVÜÖA, „Võimudis-kursus, narratiiv ja teaduskeele semantiline väli”), Ülo Ugaste (TLÜ, „Mis asi see on, mida nimetatakse teaduskeele-

leks?”), Peep Nemvalts (TLÜ, „Mõistes-tiku ja terminivara süsteemsus”), Ülle Sihver (EMÜ, „Doktorandi eestikeelne kirjalik väljendus”), Riina Reinsalu (TÜ, „Isikustamisest teadustekstides”), Merike Ristikivi (TÜ, „Ladina terminid eestikeelsetes õigusõpikutes”), Tauri Roosipuu (TTÜ, „Merekeel õppetöös ja -materjalides”), Jaan Alver ja Lehte Alver (TTÜ, „Raamatupidamise oskussõnavarast ja terminiarendusest kõrgkooliõpiku „Finantsarvestus” näitel”), Rein Laaneots (TTÜ, „Mõningatest metroloogia terminitest”), Jaanika Erne (TÜ, „Keele ja poliitika piiridest Euroopa Liidu ja rahvusvahelis-õiguslikus terminitöös”), Mait Kriipsalu ja Aleksander Maastik (EMÜ, „Keskkonnakaitse oskuskeel õigusaktides”), Indrek Viil (Eesti Biokeemia Selts, „Biokeemia tõlkesõnastiku koostamisest”), Tiina Selke (TLÜ, „Mõiste 'noot' sisust eestikeelses muusikapedagoogika kirjastõnas”), Gerhard Lock (TLÜ, „Loomeprotsessi astmed ja faasid muusikas”).

• 7. detsembril toimus Tallinnas Hõimuklubi õhtu „Inimõigused ja uurali rahvaste õigused”. Inimõiguste päevale pühendatud hõimuklubis arutlesid Vootale Hansen ja Mart Rannut, millises suhtes on üldised inimõigused rahvaste keeleliste ja kultuuriliste õigustega ning mis kasu saavad uurali vähemusrahvused inimõiguste deklaratsioonist, ÜRO põlisrahvaste õiguste deklaratsioonist ja Euroopa Nõukogu vähemuskeelte hartast.

• 8. detsembril esines UTKK loengusarjas „Nõmme loeb” kirjanik ja ajakirjanik Tiit Pruuli.

• 8. detsembril Tallinnas Eesti Rahvusraamatukogus toimunud Paabeli Raamatukogu kirjanduskonverentsil „Mis meist saab” astusid üles kirjanik

Tiit Aleksejev („Kirjandusest”), Jutukooli eestvedaja Piret Päär („Vigade parandus”), Marie Edala kirjastusest Sinisukk („Meie intellektuaalne jalajalg tulevastele põlvedele – kas paberil või pilves?”), režissöör Martti Helde („Eri-nemise julgusest ja julguse tolereerimisest”), vaimulik ja publitsist Sakarias Jaan Leppik („Tung tsikurati tippu”), kirjanik Jan Kaus („Düstoopia paratamatus, utoopia võimalikkus”) ja Tartu Kivilinna Kooli 9. kl õpilane Hanna Simona Allas („Tulevik on lahti, kuid kellele?”). Konverentsi lõpetas Tõnu Õnnepalu ja Jim Ashilevi vestlus teemal „Sõna surmast teatris”.

• 8.–10. detsembrini korraldas Tartu Ülikooli slavistika osakond rahvusvahelise interdistsiplinaarse teadusseminari „Tõlkestrateegiad ja riiklik kontroll”, kus Eesti, Läti, Rootsi, Saksamaa, Iisraeli ja Venemaa uurijad käsitlesid teemasid, mis iseloomustavad tõlkimise mehhanisme ning tõlkijate ja toimetajate strateegiaid Vene impeeriumi ja nõukogude võimu aastatel. Plenaarettekanded pidasid TÜ professor Peeter Torop („Ideoloogia tõlgitavuse probleemidest: semiootiline aspekt”) ja Uppsala ülikooli professor Susanna Witt („Nõukogude tõlkekool: kontsepti kujunemise probleemist”). Ettekannetega esinesid Daniele Monticelli (TLÜ, „Between language, text and culture: the places of translation in Y. Lotman’s work”), Natalja Kamovnikova (Peterburi, „Of passion and bondage: Soviet literary translations into Russian from languages of limited circulation”), Maria-Kristiina Lotman, Elin Sütiste (TÜ, „Between accuracy and freedom: on compensation strategies in Estonian literary translation of the 1960s”), Elena Zemskova (Moskva, „A. Tarkovski luuletus „Tõlkija” Stalini ajastu tõlkepraktika kontekstis”), Anne Lange (TLÜ, „Editing in the conditions of state control: the case of Loomingu Raamatukogu in 1957–1972”), Lea Pild (TÜ, „Aleksi Tolstoi romaan „Peeter I” Fr. Tuglase tõlkes: täpsuse ning keeleloomelise vabaduse tasakaalu otsingud”), Tatjana Frolova (TÜ, „Fr. Tuglase

tõlkestrateegia eripäradest: Tšehhovi proosa tõlked nõukogude perioodil”), Natalia Azarova (Moskva, „Nõukogude luuletõlked hiina keelest ja Mao Zedongi poeesia”), Roman Leibov (TÜ, „Luuleteksti toimetamine kui tõlge”), Tatjana Stepaništševa (TÜ, „Tõlkija strateegiast: Fjodor Tjuttševi „lüüriline fragment” eesti keeles”), Katiliina Gielen, Klaarika Kaldjärv (TÜ, „Norms under pressure: interruption in cultural situation as a trigger of the changes in translational situation”), Anastasia Šahova (Mainz, „Traveling theories: the ideas of the linguistic discussion in Soviet and East German translation studies”), Larissa Naiditš, Anna Pavlova (Jeruusalemm ja Mainz, „Nõukogude lugejale keelatud teemad (saksakeelse tõlkekirjanduse põhjal: Lion Feuchtwanger, Friedrich Dürrenmatt, Heinrich Böll, Wolfgang Koeppen”), Vsevolod Bagno, Tatjana Misnikevitš (Peterburi, „Fjodor Sologubi Verlaine’i tõlked vene keelde: võimalike strateegiate valik”), Maria Borovikova (TÜ, „Baudelaire Marina Tsvetajeva tõlkes”), Sirje Kupp-Sazonov (TÜ, „Bulgakovi romaani „Meister ja Margarita” kahest eestikeelsest tõlkest: tsensuuri küsimus”), Anna Veselko (TÜ, „Vene kirjandus eesti koolis nõukogude perioodil: ideoloogia piiridest”).

• 9. detsembril toimunud Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse teadusseminaril esinesid Mirjam Hinrikus (UTKK) ja Lola Annabel Kass (TLÜ doktorant) teemal „„Kurja lillede” lapsed. Sissevaade eesti dekadentlikku kunsti ja kirjandusse”. Lola Annabel Kass rääkis fataalerootikast ning selle põimumistest „groteski” ja „süngusega”. Mirjam Hinrikuse ettekande fookuses olid dekadentliku meeskunstniku kujutised eesti kunstis ja kirjanduses.

• 12.–13. detsembril korraldati Eesti Kirjandusmuuseumis Eesti-uuringute Tippkeskuse aastakonverents ja Kreutzwaldi päevade 60. konverents „Suuline ja kirjalik kultuuris: põimumised ja põrkumised”, kus võeti luubi alla suulise ja kirjaliku teabe vahekord (Eesti või laiemalt Baltimaade) kultuuris nii ajaloolises plaanis kui ka täna-

päeval, kirjakultuuri näiliselt totaalse valitsemise ajal. Kavas olnud ettekanded käsitlesid keele, kõne ja teksti suulist ja kirjalikku vahendamist, teemaga seotud filosoofilisi ja eetilisi küsimusi, samuti kirjaliku, pildilise ja akustilise vahetõrke kultuuris. Esinesid Andris Levans („Das Wort ist mein Gesicht. Überlegungen zum Verhältnis von Mündlichkeit, Schriftlichkeit und Gedächtnis im mittelalterlichen Livland”), Terry Gunnell („Performance and audience, time and space, sound and vision. The uses of the performance studies approach for the study of folklore past and present”), Gustavs Strenga („A written text in an oral environment. The beer carters and carters brotherhoods’ account books in Riga (1450–1530) as an example of interaction between oral and written”), Juhan Kreem („Chronist und Gerüchte. Mündliche Information in die Livländische Historien von Johann Renner”), Kristi Viiding („Der Anfang der Livländischen Gelegenheitsdichtung vor der Reformation: Johannes Lohmüller”), Raivis Bičevskis („Johann Georg Hamanns sinnliche Sprache der Natur im Kontext der Mündlichkeit und Schriftlichkeit in der Kultur”), Ulrike Plath („Die Predigt zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit: Karl Gottlob Sonntags Reflexionen über das gelesene und gesprochene Wort”), Jürgen Beyer („Gotländische Grabsteine als Sagenkerne”), Ekaterina Anastasova („Constructing an identity in immigration – between folklore and classic literature”), Leena Kurvet-Käosaar („Diary on the margins of written culture”), Tiina Ann Kirss („Standing on the bridge: the passage of life stories between oral and written”). Teisel päeval esinesid Helle Metslang, Külli Habicht („Vahekeelne või emakeelne eesti kirjakeel?”), Liina Lindström, Kristel Uiboaed, Maarja-Liisa Pilvik, Helen Plado („Murdekeele süntaks kui suuline süntaks”), Reet Bender („Alamsaksa keelest baltisaksa keeleni – mis-moodi, miks ja kuidas?”), Aivar Põldvee („Loevad ja kirjutavad. Kirjakeel ja eesti talupojad Rootsi ajal”), Hille Paju-

puu, Rene Altrov („Hääle meeldivuse aspekte”), Lya Meister, Einar Meister („Eesti laste kõne põhitõoni ja vokaaliruumi areng”), Ell Vahtramäe („Vormilt kirjalik, sisult suuline: uurijana 10 aastat *online*-foorumites”), Anneli Baran („Vellerismist eesti traditsioonis – suulise ja kirjaliku piirimailt”), Tiiu Jaago („Suulisus kirjakultuuri ajajärgul – pidevalt jätkuv protsess”), Mare Kõiva („Unenäopäevik – kirjalik suuline rahvaluuleliik”), Liina Lukas („Grimmide kujud Eestis”), Zurab Japua („Герой Дыда и святилище Дыдрыпи: о религиозных мотивах в эпосе”), Kärri Toomeos-Orglaan („Seto jututraditsioon suulise ja kirjaliku kultuuri piirimailt”), Katre Kikas („Rahvaluulekogujad H. A. Schults ja J. Pint suulise ja kirjaliku, meenutatu ja unustatu vahel”), Kristel Vilbaste, Mikk Sarv („Suulisus ja kirjalikkus allikapärimuses Taevaskoja Emalätte näitel”), Eduard Parhomenko („Siin- ja teispool filosoofia kõnelisust Tõnu Luige loengutes”), Triinu Ojamaa („Armastusest diasporaeeestlaste intervjuude ja eksiilkirjanduse näitel”) ja Anneli Saro („Teatri emantsipeerumine kirjandusest?”).

- 14. detsembril peeti Tartus Emakeele Seltsi kõnekoosolek „Milleks meile küsilaused?”. Ettekannetega esinesid Tiit Hennoste („Suulise keele tervikkäsitus ja küsimused selle sees. Lause ja küsimus”), Andriela Rääbis („Sa aput kurki tahad või? Pakume küsilausega”), Kirsi Laanesoo („Miks sa torusse ei räägi? Miks-küsilaused”) ja Andra Rumm („Miks me oma küsimuse ringi teeme?”).

- 14. detsembril korraldati Riias Läti ülikooli kirjanduse, folkloori ja kunsti instituudis eesti ja läti folkloristide ühine teadusseminar „Mission Possible”, mille eesmärk oli arutleda folkloristika uuemate suundumuste üle. Esinesid Sandis Laime („Tourist graffiti and magic signs on sandstone cliffs in Latvia: current research and future perspectives”), Piret Voolaid („A paremic glance at graffiti: database of graffiti”), Ieva Tihovska („Latvian Romani dance: notes on applied research”) ja

Eda Kalmre („Self-created love stories in girls' romantic culture: history and evolution”). Stendiettekannetega esinesid Tõnno Jonuks, Reet Hiimäe, Mare Kalda, Mare Kõiva, Katre Kikas, Liisi Laineste, Anneli Baran, Aigars Lielbārdis, Andres Kuperjanov, Toms Kencis, Ekaterina Anastasova ja Julia Prakofjewa.

- 21. detsembril toimus Eesti Kirjandusmuuseumis meditsiiniantropoloogia konverents „Medica XI. Uurijänägemusest komplementaar- ja rahvameditsiinini”. Uurijad tutvustasid viimase aja uurimusi, materjale ja nende kohta tekkinud hüpoteese, optimaalseid ja uusi ravimisviise ning ka ajaloolise ainesitiku analüüsitulemusi. Esinesid Maili Pilt („Isiklikud lood avalikus ruumis. Internetifoorumisse kirjutatud rasestumise, lapseootuse ja sünnitusega seotud

lugude funktsioonidest www.perekool.ee näitel”), Mare Kõiva („Antroposofiilise meditsiini kasutamisest XXI sajandi linnamiljões”), Anu Korb („Ida-Siberi Minussinski piirkonna eestlaste ravitsejad, haigusselgused ja ravivõtted. Traditsioonimuutused ja kogumiskontekst”), Ave Goršič („Rahvameditsiini kogumise-uurimise ajalugu”), Julia Prakofjewa (Minsk, „Protective Dolls in Modern Belorussia”), Renata Sõukand, Raivo Kalle („Saialille kasutus Saaremaal: motivatsioon ja allikad”) ja Reet Hiimäe („Valuravi: pärimuse, meditsiini ja psühholoogia kokkupuuteid”).

- 28. detsembril toimus UTKK muuseumiosakonnas Toomas Liivi 70. sünniaastapäevale pühendatud kirjandusõhtu, kus esinesid Elo Lindsalu, Toomas Haug ja Maarja Vaino.

KAITSTUD DOKTORITÖÖD

- 2. detsembril kaitses Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi doktorant Anna Rubtsova doktoritöö „Стихосложение Владислава Ходасевича” / „Vladislav Hodassevitši värsistus”. Doktoritöö juhendajad olid Tallinna Ülikooli lektor Grigori Utgof ja Tallinna Ülikooli professor Irina Belobrovtseva, oponendid Pisa ülikooli (Itaalia) professor Guido Capri ja Moskva riikliku ülikooli juhtivteadur Marina Akimova.

- 5. detsembril kaitses Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi doktorant Olga Mjod doktoritöö „Писатель-протагонист в литературном произведении как частный случай „текста в тексте”” / „Kirjanikust peategelane kirjandusteoses kui 'tekst tekstis' erijuhtum”. Doktoritöö juhendaja oli Tallinna Ülikooli professor Irina Belobrovtseva, oponendid Šlupski Pomorze ülikooli (Poola) professor Galina Nefagina ja Euroopa ülikooli (Venemaa) professor Olga Demidova.

ÜLO TONTS

(6. V 1931 – 19. XI 2016)

Alar Madissoni foto

Ülo Tontsu kriitiku ja kirjandusteadlase tee algas 1950. aastate lõpus. Sel ajal alustasid paljud möödunud sajandi lõpukümnenditel eesti kriitika ja kirjandusteaduse ilmet kujundanud autorid: Maie Kalda (1929–2013), Endel Mallene (1933–2002), Oskar Kruus (1929–2007), Reet Krusten (sünd 1934) jmt. Nad õppisid Tartu ülikoolis erineval ajal ja ka erinevaid erialasid (näiteks Endel Mallene kuulus hoopis Juhan Peegli esimesse ajakirjanike lendu). Maie Kalda on üsna kategooriliselt eitanud, et tema ja ta eakaaslased oleksid olnud mingi ühtekuuluv ja -hoidev põlvkond. Kuid nad on siiski elanud ühes ajas ja selle aja mõtteilmas, lugenud raamatuid, mida neil aastatel loeti, kirjutanud oma artikleid tolle areneva ja muutuva, kuid siiski paljuski veel suletud aja arusaamiste kohaselt.

Ülo Tontsu esimene arvustus ilmus Tartu ajalehes Edasi 1957. aastal. Järgnevatel aastatel kujunes temast viljakas kirjandus- ja teatrikriitik, kes kirjutas nii kodulinna ajalehes kui ka pea kõigis eesti kultuuriväljaannetes. Keele ja Kirjanduse autor oli Tonts alates 1962. aastast. Tema viimane arvustus meie ajakirjas ilmus 2010. aastal, see oli pühendatud Karl Asti kolmandale „Eesti mõtteloo“ sarjas ilmunud raamatule.

Tontsu peaaegu 60 aastat väldanud kirjanduslikku tööpäeva mahub nii aktiivne ajakirjanduslik töö (kokku on ta kirjutanud ligi 700 artiklit ja arvustust) kui ka päris suur hulk raamatuid. Tema sulest on ilmunud monograafilised ülevaated Rudolf Sirgest (1974, J. Smuuli nim kirjanduse aastapreemia 1975) ja Juhan Smuulist (1979). Ta on koostanud osa Sirge teoste köiteid (IV–VII, 1978–1980), Smuuli „Teosed“ (I–VII, 1986–1990) ja veel teistegi kirjanike loomingu väiksemaid kogumikke. Lisaks artiklikogud „Poolt ja vastu“ (1975) ning „Vaateid ja väiteid“ (1982).

Eesti iseseisvuse ajal on Ülo Tonts käsitlenud peamiselt pagulaskirjandust, avaldanud kolm monograafiat olulistest pagulaskirjanikest: „Valev Uibopuu“ (2004), „Pedro Krusten“ (2007) ja „Ilmar Talve“ (2009).

Viimastel aastatel tegeles Tonts Mats Traadi proosaga, kuid see uurimus jäi pooleli. 2016. aasta Loomingu mainumbris ilmus üks osa sellest tööst – artikkel Mats Traadi „Rippisillast“ (1980).

Ülo Tonts on kirjutanud rohkesti eesti proosakirjanike elu ja loomingu ülevaateid „Eesti kirjanduse ajaloo“ viimasesse köidetesse, samuti koguteosesse „Eesti kirjandus paguluses XX sajandil“ (2008). Kirjandusloo raamatus on nii mõnegi olulise kirjaniku käsitus saanud kaasautoriks peatoimetaja Endel Sõgla – see tähendab, et artikli ideoloogiline häälestus pärineb kaasautorilt.

Aastakümneid oli Ülo Tonts viljakas teatrikriitik, kes kirjutas peamiselt Vanemuise teatrist. Rõhutagem siinkohal, et teatud ajal oli Vanemuine eesti teatriuuduse esirinnas, seal sündisid Jaan Toominga ja Evald Hermaküla silmapaistvad lavastused. Valik Tontsu teatrikirjutistest ilmus 2009. aastal: „Liiga palju head teatrit“. Kaarel Irdi juhitud Vanemuisest on ta kirjutanud

raamatus „Kolmkümmend aastat teatri-ehitamist” (2006).

Ma ei olnud Ülo Tontsuga just lähedane tuttav, kuid meie harvad kohtumised olid alati sõbralikud ja meeldivad. Ta oli hea autor nii Sirbile ja Vasarale, mille toimetuses ma pikka aega töötasin, kui ka Keelele ja Kirjandusele.

Meeles on üks kohtumine Ülo Tontsu ja Heino Kiigega Moskva kirjanike keskmaja kohvikus, kus kunagi oli möllanud saatan ise. Kiik oli siis moskvalane, osales kaks aastat kestnud stsenaristide kursusel üleliidulises kinoinstituudis (1974–1975). Parajasti tol ajal vaatasid kursuselased välismaa tippfilmide piraatkoopiaid, millest mõned olid poola-, teised jälle tšehhi- või ungarikeelsete subtiitritega. Kiik võttis ka oma sõbra Tontsu kaasa filme vaatama ja hiljem nad vaidlesid, mis mõnes Bergmani või

Antonioni unenäolises filmis toimuda võis. Sellises surreaalses atmosfääris, Moskva filmiüliõpilaste ühiselamus ja somnambuulset, enamasti ka arusaamatus keeles filme vaadates sündis Kiige romaani „Mind armastas jaapanlanna” idee, millest ta siis meile – peamiselt muidugi oma vanale sõbrale Ülo Tontsule – pajatas. Kiige auahne plaan oli kirjutada esimene eesti erootiline romaan. Teose esialgne pealkiri lähtus Tammsaarest: „Ma armastasin jaapanlannat”. Ülo Tonts oli see, kes Kiige põhjaliku, meespeategelasest ja tema enesekesksusest lähtuva jutustuse peale ütles, et raamatu õige pealkiri oleks hoopis „Mind armastab jaapanlanna”. Mildest saigi selle teose pealkiri.

MALL JÕGI

- 1. I **Karl Muru**, kirjandusteadlane – 90
- 4. I **Holger Kaints**, kirjanik – 60
- 5. I **Jaanus Vaiksoo**, kirjandusteadlane, lastekirjanik – 50
- 9. I **Mall Hiemäe**, folklorist – 80
- 19. I **Paul-Eerik Rummo**, kirjanik, poliitik – 75
- 22. I **Haldur Õim**, keeleteadlane – 75
- 29. I **Tiiu Kokla**, tõlkija, toimetaja – 85

ALFRED KORDELINI SIHTASUTUSE EESTI FONDI ABIRAHAD 2017

Alfred Kordelini Sihtasutuse Eesti fondi abiraha on mõeldud Eestis tegutsevate soome-ugri keelte uurijate ning soome kirjanduse eesti keelde tõlkijate toetuseks. Bakalaureuse- ja magistriõpinguid ei toetata.

2017. aastal jagatakse eraisikutele 7200 eurot. Taotlusi saab esitada 1.-31.1.2017 vaid sihtasutuse kodulehe kaudu:
www.kordelin.fi | kaupunki- ja kohderahastot.

Tulemused tehakse teatavaks märtsi lõpus.

Lisainfo:
Soome Instituut
anu.laitila@finst.ee
tel +372 5688 6939

KOLLEEGIUM

Epp Annus, Martin Ehala, Cornelius Hasselblatt, Tiit Hennoste, Eda Kalmre, Johanna Laakso, Helle Metslang, Sirje Olesk, Karl Pajusalu, Peeter Päll, Raimo Raag, Jaan Undusk, Ülo Valk, Mart Velsker, Märt Väljataga, Haldur Õim

TOIMETUS

Peatoimetaja	Johanna Ross
Kirjandusteooria ja -kriitika	johanna@keeljakirjandus.ee
Tegevtoimetaja	Tiina Hallik
	tiina@keeljakirjandus.ee
Kirjandusajalugu, folkloristika	Mall Jõgi
	mall@keeljakirjandus.ee
	Brita Melts
	brita@keeljakirjandus.ee
Keeleteadus	Maria-Maren Linkgreim
	maren@keeljakirjandus.ee
Tehniline toimetaja	Astrid Värv
	astrid@keeljakirjandus.ee

TOIMETUSE AADRESS

Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn
Telefon 6449 126
<http://keeljakirjandus.ee>

Keelt ja Kirjandust on võimalik tellida telefonil 6177 717 või aadressil <http://tellimine.ee/ajakirjad/keel-ja-kirjandus>

Ajakiri kuulub Euroopa Teadusfondi ja Norra Teadusandmete Keskuse registrisse ERIH PLUS, andmebaasidesse Linguistics & Language Behavior Abstracts (LLBA, ProQuest), MLA International Bibliography (Modern Language Association), Scopus (Elsevier) ja Ulrich's Periodicals Directory, digitaalarhiividesse CEEOL (Central and Eastern European Online Library) ja DIGAR (Eesti Rahvusraamatukogu) ning Alalise Rahvusvahelise Lingvistide Komitee valikbibliograafiasse „Linguistic Bibliography”.

Ajakiri ilmub Eesti riigi ja Eesti Kultuurkapitali toetusel.
Trükk: AS Pakett, Laki 17, 12915 Tallinn.

CONTENTS

ENN ERNITS. Has Otto Wilhelm Masing had a talk with Karelians and/or Wepses?	1
JANIKA LÄÄNEMETS. Caught in the Soviet turmoil: the story of Irma Truupõld	8
ILONA TRAGEL, KÜLLI HABICHT. The verb <i>saama</i> 'to get' in grammatical constructions	22
ENEKEN LAANES, DANIELE MONTICELLI. Pain and promise of non-belonging: Andrei Ivanov's exception in Estonian literature	41

BOOKS

PILLE-RIIN LARM. A factophile's galaxy: cultural historian Vello Paatsi (Vello Paatsi. Rännates Gutenbergi galaktikas. Kultuuriloolisi uurimusi aastatest 1993–2015. Tartu, 2016)	58
EIK HERMANN. No, thanks? Leo Luks's nihilism in this fictionalising world (Leo Luks. Nihilism ja kirjandus. <i>Ei kogemine filosoofia ja kirjanduse ühtesulamisel</i> . Tallinn, 2015)	61
REIN RUUTSOO. Jaan Undusk's intellectual history of Estonian authors (Jaan Undusk. Eesti kirjanike ilmavaatest. Eesti mõttelugu 118. Tartu, 2016)	67
HALDUR ÕIM, MARE KOIT. Trends in the linguistic analysis and modelling of human interaction (Vyvyan Evans. The Crucible of Language. Cambridge, 2015; Arefeh Farzindar, Diana Inkpen. Natural Language Processing for Social Media. San Rafael, 2015; Bing Liu. Sentiment Analysis. Mining Opinions, Sentiments, and Emotions. Cambridge, 2015; Natural Language Generation in Interactive Systems. Cambridge, 2014; Rainer Schulze, Hanna Pishwa. The Exercise of Power in Communication. Devices, Reception and Reaction. Basingstoke–New York, 2015)	71

REVIEW	81
--------	----

Tekstis kasutatud lühendeid:

EKI = Eesti Keele Instituut; **EKM** = Eesti Kirjandusmuuseum; **EMÜ** = Eesti Maaülikool; **ERM** = Eesti Rahva Muuseum; **f** = fond; **KVÜÕA** = Kaitseväge Ühendatud Õppeasutused; **m** = mapp; **TLÜ** = Tallinna Ülikool; **TÜ** = Tartu Ülikool; **UTKK** = Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

Keeled: **ingl** = inglise; **it** = itaalia; **lad** = ladina; **pr** = prantsuse; **sks** = saksa; **vps** = vepsa; **vn** = vene.

JÄRGMISTES NUMBrites

- Kongeniaalsusest antiikkirjanduse tõlkimisel
- Jaan Krossi tegelikkuse manifestatsioonid
- Tekstide helindamisest

2.80 eurot

ISSN 0130-1441
e-ISSN 2346-6014

